

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI

IRAK'IN SÜREKLİ OLAĞANÜSTÜ HAL REJİMİ İÇİNDE KÜRTLER

Yüksek Lisans Tezi

Doğuş Beyaztaş

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI

IRAK'IN SÜREKLİ OLAĞANÜSTÜ HAL REJİMİ İÇİNDE KÜRTLER

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Filiz Zabcı

Ankara-2016

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(02/06/2016)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin Adı ve Soyadı

Doğuş Beyaztaş

İmzası

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ
ANABİLİM DALI

IRAK'IN SÜREKLİ OLAĞANÜSTÜ HAL REJİMİ İÇİNDE KÜRTLER

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Filiz Zabcı

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı

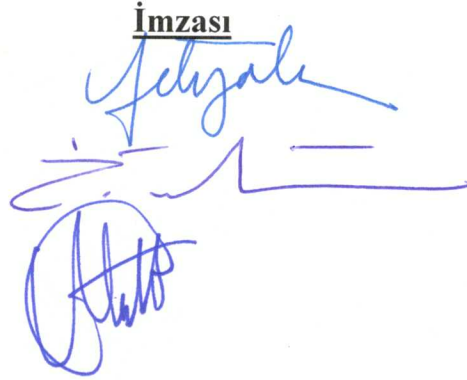
Prof. Dr. Filiz Zabcı

Yrd. Doç. Dr. Reşat Barış Ünlü

Yrd. Doç. Dr. Murat Arpacı

Tez Sınavı Tarihi: 02.06.2016

İmzası

İçindekiler

Kısaltmalar.....	VII
Giriş.....	1
1. Kuramsal Çerçeve.....	11
1.1. Ulus ve Uluslaşma Kuramları.....	11
1.2. Olağanüstü Hal ve Egemenlik.....	28
2. Monarşi Dönemi ve Kürtler.....	40
2.1. Sınır, Haritalandırma ve Kürtlerde Haritacılık.....	46
2.2. Şeyh Mahmud Berzenci Ayaklanması.....	50
2.3. Barzan Bölgesi Ayaklanması.....	57
2.4. 1932-1958: Kürtler'in İstisna Halinin İnşası.....	61
3. Cumhuriyet'in İlanından Baas Yönetimine Kürtler.....	68
3.1. Kentli ve Aşiretli Kürtler Arasındaki Yakınlaşma.....	68
3.2. General Kasım Dönemi ve Yeni Irak Yurttaşlığının İnşası.....	73
3.3. KDP: Kuruluştan Kitleselmeye Doğru.....	80
3.4. Darbeler Irak'ında Kürtler.....	85
4. Baas'ın Kamp Yönetiminden Kendini Yönetmeye Kürtler.....	91
4.1. 1968 Darbesi ve Baas Rejiminin Kuruluşu.....	91

4.2. Özerk Kürdistan Tartışmaları ve Adlandırma Savaşı.....	94
4.3. Saddam Hüseyin'in Bedeninde Otoriter ve Totaliter Rejimin İnşası.....	98
4.4. Baas'ın Kürt Kampı.....	104
5. KDP-KYB Ayrışması ve Esnek İttifaklar Sarmalı.....	108
5.1. Arabizasyon ve Mujama'at.....	113
5.2. Enfal Harekâtı ve Halepçe Katliamı.....	118
6. Özerklik ve Yeni Tahayyül.....	122
6.1. Caşlar Taraf Değıştiriyor.....	125
6.2. PKK: Sınırların Yeniden Düzenlenmesi.....	129
Sonuç.....	133
Kaynakça.....	140
Özet.....	155
Abstract.....	156

Kısaltmalar

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BM: Birleşmiş Milletler

DKK: Devrimci Komuta Konseyi

IKP: Irak Komünist Partisi

IKC: Irak Kürdistan Cephesi

IYDC: Irak Yurtsever Demokratik Cephesi

KDP: Kürdistan Demokrat Partisi

KSP: Kürdistan Sosyalist Partisi

KYB: Kürdistan Yurtseverler Birliği

MC: Milletler Cemiyeti

PKK: Kürdistan İşçi Partisi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

YDC: Yurtsever Demokratik Cephe

Giriş

Irak Kürt ulusal hareketinin tarihsel gelişimini inceleme amacı taşıyan mevcut tez; Irak egemenliğinin kurucu dışsallığı olarak konumlandırılan Kürtlerin, bu konumlandırılmaya karşı verdiği tepkilere ve bu tepkilerin ürünü olarak şekillenen Kürt ulusal hareketinin süreklilik ve kopuş süreçlerine odaklanacaktır. Bu bağlamda, Irak siyasal alanını kuran anti-Kürt sözleşme¹ ve bu sözleşmenin tarihselliği takip edilmeye çalışılmıştır. Anti-Kürt sözleşme, Arapların "egemen" Kürtlerin ise egemen karşısında "istisna" uygulamalara maruz kaldıkları düzenin "ilkesi" olarak ele alınmıştır. Irak egemenliğinin aynı anda hukukun içinde ve dışında konumlandırma tertibatının ürünü olan Kürtlerin "istisna hali", ulusal hareketin içinde mayalandığı rahim olarak tespit edilmiştir. Irak sınırları içinde yaşayan Kürtlerin "ulusal tahayyülleri", egemen uygulamaların tetiklediği istisna halinin tarihselliği içinde şekillenmiştir.

Modern ulus tartışmaları; 19. yüzyılda Fransız tipi toprağa dayalı ve Alman tipi kan hukukuna dayalı iki model etrafında Ernest Renan, Fustel de Coulanges, Johann Herder ve Johann Fichte'nin görüşleri etrafında ele alınmıştır (Jaffrelot, 1998: 54-55). Modern anlamda ulus kavramı ve uluslaşma süreçleri üzerine yapılan tartışmalar yeni olsa da ulus kelimesinin kendi tarihi oldukça eskidir. Esas olarak yabancı olmaya gönderme yapan "nation sözcüğü; doğum, soy, bölmek gibi anlamları olan "natio"dan türetilmiştir. Antik Roma'da *civitas*'ın karşıtı olarak düzenli anayasası olmayan toplulukları ifade etmek için kullanılmıştır" (Schulze, 2005: 99). Ortaçağ üniversitelerinde öğrencilerin doğdukları eyaletleri, 1484 Fransa

---

¹ Anti-Kürt sözleşme kavramı Barış Ünlü'nün "Türklük Sözleşmesi'nin İmzalanışı (1915-1925)" isimli makalesinden esinlenilerek önerilmiştir.

Meclisi'nde temsilcilerin geldikleri coğrafyaları, Montesquie'nun **Kanunların Ruh** eserinde ise lortları ve rahipleri tarif etmek için kullanılmıştır (Kedourie, 1971: 5-6).

"Nation" teriminin modern anlamıyla kullanımı eski olsa da, modern devlet ve egemenlik kavramlarına gönderme yapmadan anlaşılması mümkün değildir. Egemen olarak tahayyül edilen ve bu tahayyül çerçevesinde inşa edilen uluslar, hiyerarşik hanedanlık mülklerinin meşruiyetlerini aşındırdıkları 17. yüzyıl ve sonrasında şekillenmeye başlamıştır (Anderson, 2015: 21). Mutlak monarşiler yıkıldıktan sonra ortaya çıkan modern devletler, hiyerarşiyi, düzeni ve vergi sistemini dönüştürmüş, yarı özerk birimleri şiddet kullanmaktan men ederek bu yetkiyi kendi tekeline almak için çabalamış ve bu süreçle eş zamanlı olarak homojen bir ulus yaratma sürecine girmiştir (Calhoun, 2007: 92). Ulusçuluk, tüm bu sürece bir yanıt olarak siyasal gücün dağılımına ve siyasal düzenin yeni durumuna uygun düşen cevaplar vererek yaygınlaşmıştır (Gellner, 2013: 75). Orta çağlardan beri genişleyen ulus kavramı, bugün sorunsallaştırılan haline 19. yüzyılda yaşadığı genişleme evresi ile birlikte evrilmiştir (Hroch, 2011: 10).

Etnik ve kültürel kökenlere dair söylemin en baskın olduğu uluslaşma deneyimlerinde dahi; bu söylem, ancak hanedanların ve kiliselerin etnik ve kültürel kimliklerle kurdukları belli belirsiz ilişkilere yapılan göndermelerle kurulmuştur (Breuilly, 1996: 154). Modern devletlerin içinde şekillendikleri süreçlerde, etnik ve kültürel kategorilerin içinde mayalanan modern uluslar, bu kategorilerle bağlantılı olarak şekillenmiştir. Ernest Gellner **Uluslar ve Ulusçuluk** isimli çalışmasında, modern devlet ve kültür kategorileri arasındaki ilişkiyi ulus inşası açısından belirleyici bir ayrım olarak ele almıştır. Ona göre, uluslar sanayileşmenin ürünü

olmakla birlikte; devlet, şiddet ve kültür tekeline sahip olduğu iddiasına içkin olarak yurttaşların "homojenleştirilmesi" işlemini yürürlükte tutar (2013: 234-235).

Anthony Smith, **Milli Kimlik** isimli kitabında kitlesel vatandaş-ulusların sanayileşme çağında oraya çıktığını ancak kitleselleşmenin görülmediği Sümer kent devletlerinin, İsveç kantonlarının, Mısırlıların ve Asurluların da millet kabul edilmesi gerektiğini savunur. Bu toplulukların birer ulus olarak ele alınmaması, Batılı ulus kavramının bir dayatılmasından başka bir şey değildir (2014: 77). Smith bu iddiası ile Batı merkezli bir analiz yapmaktan kaçınıyor gibi görünse de; Batılı ulus kavramını, tarihin her noktasında arama hatasına düşerek farklı bir yoldan Batı merkezli bir öneri dile getirmiş olur. Smith, etnik, kültürel ve sembolik olana atıfta bulunsa da tüm bu olguların, kavramların ve algıların alttan alta modern ulusların inşa süreçlerini çerçeveleyen modern devletler tarafından şekillendirilmesine yoğunlaşmaz. Öyle ki, Smith de Gellner gibi devletin 'homojenleştirme' arzusuna değinir. Ancak, bu çabanın içinde şekillendiği karmaşık düzeneklerin oluşum süreçlerini açıklamaktan kaçınır. Etnik ve kültürel olanı tarihsel gelişiminin belirsizliği içine bırakır (Jaffrelot, 2010: 54-56).

Smith'e göre, uluslar, çoğu zaman yeniden işlenebilir ve inşa edilebilir olsa da her koşulda etnik unsurlar üzerinden şekillenirler. Teritoryal bir yurda dair ortak mitler ve anılar olmaksızın milletleri kavramak olanaksızdır (2014: 70). Bu savıyla birlikte Smith, kültürel kategorilerin ve etnik hafızanın ulus oluşumunda belirleyici olduğunu iddia etmiş olur. Bu tespitine rağmen, modern öncesi toplulukların etnik aidiyetten uzak ve parçalı topluluklardan oluştuğu gerçeğini görmezden gelir. Böylece, kuramını açıklaması beklenen önermesi başlı başına bir belirsizliğe neden olur (Hall, 1993: 3). Etno sembolik önerinin belirsizliği görece eski olsa da;

Gellner'in temsil ettiği modernist ulus teorisi de, sanayileşmenin etkin olmadığı uluslaşma deneyimlerini tetikleyen etkenlerin neler olduklarını sorgulamayarak başka bir belirsizliğe neden olmuştur (Breuilly, 1996: 162).

Oysa, belirli bir nedenler dizisine dayalı uluslaşma kuramları indirgemecilikten, keyfi yorumlardan ve betimlemekten öteye gidemezler. Çok sayıda değişik deneyimin birbiriyle ortak noktalarından soyutlanabilecek tek bir açıklayıcı değişken ve genel bir model öne sürmek mümkün değildir (Calhoun, 2007: 29-31). Miroslav Hroch'un **Avrupa'da Milli Uyanış: Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırılmalı Analizi** isimli çalışmasında getirdiği öneri, modern ulus kavramına dair tartışmaların içinde olduğu bu sorunu aşmak açısından önemlidir. Yazara göre, herhangi bir ulus oluşumunda temel yapı taşlarını belirleyen şey her zaman ekonomidir ancak ulusun alacağı özgün biçim, bölgesel, kültürel, dinsel, siyasal ve diğer değişkenlere bağlı olarak değişir (2011: 26). Gellner'in iddia ettiğinin aksine sanayileşme her bir ayrı deneyimde verili değildir ancak ekonomik süreçlerin etkin olmadığı örnek yoktur.

Hroch, bu önerisiyle tutarlı bir şekilde, "From National Movement to the Fully-formed Nation: The Nation-building Process in Europe" isimli makalesinde, kuram ve metot ayrımı yapmayı önerir. Yazar, amacının, ulus inşası için genel bir kuram önermek olmadığını; ayrı örnekleri de içine alabilecek bir metot önermek olduğunu iddia eder (1996: 78). Bu iki çalışması çerçevesinde Hroch, uluslaşma kuramlarının genelleştirici eğilimini aşacak kapsayıcılıkta iki öneri sunmuş olur. Hroch'un önerisi; bölgesel, dinsel, kültürel, siyasal ve diğer değişkenlerdeki farklılaşmalar aracılığıyla, şekillenen ayrı uluslaşma deneyimlerini ve ürettikleri özgün biçimleri ve tarzları ele almaya imkân sunar. Ayrı ulusların oluşum ve inşa

edilme süreçlerini anlamak için seferber edilen uluslaşma kuramlarının, belirli nedensel dizilere bağlı modeller aracılığıyla üretebildikleri betimleyici, genelleyici ve yüzeysel analizlerin eleştirisine zemin hazırlar.

Mevcut çalışmanın konusu, uluslaşma kuramlarındaki bu belirsizliği kesecek şekilde, Irak Kürt Ulusal Hareketi'nin ürettiği özgün ürünlerin hangi koşullar içinde ve hangi dinamiklerden etkilenecek şekilde şekillendiği sorusu üzerinden temellendirilmiştir. Bu soru, Abbas Vali'nin **Kürt Kimliği ve Siyaseti** isimli çalışmasındaki önerisi devralınarak yanıtlanmaya çalışılacaktır. Buna göre, "Kürt ulusal hareketlerinin kendi aralarındaki farklılıklar ve ürettikleri özgün sonuçlar; içinde şekillendikleri ulus devlet ve egemenlik inşaları karşısında verdikleri tepkiler ve yaşadıkları deneyimler tarafından koşullandırılır" (2013: 64). Irak Kürt ulusal hareketi de Irak egemenliğinin inşası içinde şekillenmiştir. Bu şekillenmenin özgün karakteri, Irak devletinin sürekli olağanüstü hal rejimi içinde oluşmuştur. Irak'ın egemen bir devlet olarak kabul edildiği 1932 yılından 1958'e kadar 27 olağanüstü hal ilan edilmiştir (Dawiş, 2009: 155). 1958 yılından sonra ise, ülke; geçici, çok kısa ya da çeşitli müdahaleler sonucu sık aralıklarla değiştirilmek zorunda kalınan anayasalarla yönetilmiştir (Hamad, 2010: 1983: 128). Tüm bu süreçlere; ayaklanmalar, katliamlar, toplama kampları, zorunlu göçler, açlığa terk etme, Arabizasyon ve kimyasal silahlarla gerçekleştirilen kitlesel ölümler eşlik etmiştir.

20. yüzyılın otoriter-totaliter rejimlerinde anayasaların yanında "ikili devlet" denebilecek bir paradigmayla ikinci bir yapı yürürlükte tutulmuştur. Hukuki olmayan bu yapı, olağanüstü hal sayesinde süreklilik kazanmıştır (Agamben, 2008: 67-68). Irak egemenliği de benzer bir şekilde ikili bir işleyişle varlığını sürdürebilmiştir. Bunlardan birincisi yasal-hukuki olan; diğeri ise iç düşman statüsü

ile vatandaşlık bağı arasına sıkıştırılmış olandır. Kürtler özelinde devletin bu ikili görünümü, bir sürekli olağanüstü hal rejimi olarak tecrübe edilmiştir. Kürtler özelinde süren bu olağanüstü hal rejimi, Irak siyasal alanını kuran anti-Kürt sözleşmeye dayanıyordu. Bu sözleşme, olağanüstü hal ilanlarında kendisini ifşa etmiş ve aynı zamanda kendisini yeniden üretmiştir. Kürtlerin "istisna" hali bu sözleşmeyi yeniden üreten tarihsel koşulları sürekli olarak düzenlemiştir.

Irak'ta olağanüstü hal ilanı, 21 Mart 1925 Anayasası'nın 19. ve 26. maddeleri arasında, 29 Nisan 1964 Anayasası'nın 48. maddesinde, 21 Eylül 1968 Anayasası'nın 50. maddesinde, 16 Temmuz 1970 Anayasası'nın 43. maddesinde, 2005 Anayasası'nda ise 73. maddesinde düzenlenmiştir (Abd Al Kdo, 2008). Bu maddeler savaş, barış, ayaklanma ve kriz gibi halleri devletin yasal-hukuki sınırları içinde tanımlamıştır. Bu maddelere göre olağanüstü hal, normal süren bir düzen içinde aniden ortaya çıkar ve egemenin aldığı kararla bertaraf edilir. Egemen, istisna olarak beliren durumlara karar vererek normal düzene geçişi sağlar; egemenliğini sürdürür. Schmitt'e göre bu karar, aynı zamanda siyasal olanı tanımlayan dost ve düşman tayinine karar vermek anlamına gelir. "İstisnai durum, dost-düşman ayrımının nihai sonucu olarak ancak gerçek bir savaş ihtimalindedir ve insanların yaşamındaki özgül siyasal gerilim, kaynağını bu uç olasılıktan alır" (Schmitt, 2012: 65).

"Schmitt, siyasal kavramını, en yoğun ve istisnai olan dost-düşman arasındaki ayrımı içeren ölüm ve öldürme olasılıklarına hükmetme olarak tanımlanmıştır" (Çelebi, 2008: 130). Dost-düşman tayini sadece dış politikada düşmanın kim olduğuna karar vermeyi değil; aynı zamanda, iç düşmanın ve "normalliğin" ne olduğuna karar verilmesini de içerir. Schmitt'e göre, olağanüstü hale, yani istisnaya karar veren egemendir. Hukuk kuralı gerçek bir istisnayı içeremez ancak tam

manasıyla bir "karar" olan olağanüstü hal, en dıştaki etki alanına ait siyasal yoğunlaşma üzerinde yükselen egemeni tayin eder (2014: 13-14). Bu manasıyla siyasal kavramı, düzen fikrinin kendisi için kurucu bir ilksellik ve aşkınlık fikrini temellendirir (Türk, 2013: 108).

Schmittçi dost-düşman ayrımı, devlet merkezli statükoyu yeniden üreten bir kategori olarak işlev görür (Arditi, 2010: 132). Schmitt'e göre (2000: 246), 16. yüzyıldan 20. yüzyıla her şeye hükmeden düzen kavramı olarak devlet ve egemenlik ilk hukuki biçimini bulmuş; halklar arası hukuk devletler arasına dönüştürülmüş, kişisel-bölgesel savaşlar devletlere tahsis edilmiştir. Düşünüre göre, modern dünyadaki kaos ve istikrarsızlık, bireylere, kendilerini güvende hissedebilecekleri bir alan yaratabilecek güçlü bir ulusal devlet ve egemenliği dayatmıştır (Çelebi, 2001: 113). Bu bağlamda, Hobbes'un amacı da feodal, sınıfsal ve ruhani direnme hakkının yarattığı anarşinin önüne geçmek ve Ortaçağ çoğulluğuna merkezi bir devletin rasyonel birliği ile karşı koymak olmuştur (Schmitt, 2003: 975).

Agamben ise, Schmitt'in, egemenin üzerinde karar vererek kendisini kanıtladığı olağanüstü halin, her geçen gün bir önlem olarak değil, bir yönetim tekniği haline geldiğini ve hukuk düzeninin oluşturucu paradigması halini aldığını iddia eder (2008: 14). Bu kavrayışa göre olağanüstü hal, istisna, dışarı ile içeri arasındaki eşik olarak her ikisini de kurar. Bu bağlamda, Irak siyasal alanını kuran istisna olarak Kürtler; bir yandan anti-Kürt sözleşme aracılığıyla hukuki paradigmanın şekillenmesinin kaynağı olurken diğer yandan Irak egemenliğinin sürekli olağanüstü hal rejimi içinde özneleşmiştir. Kürtler bu özne konumuna, tüm 20. yüzyıl boyunca bürokrasi ve merkezi devlet inşasına karşı direnç göstererek çekilmişlerdir (Hourani, 2013: 499). Ancak, bu direnç ne bir kahramanlık anlatısına

ne de homojen ve kaynaşmış bir Kürt cephesine işaret eder. Kürtler Irak devletinin sürekli olağanüstü hal rejimi içinde "istisna" uzamına çekilirken aynı anda hem kendi aralarında çatışma ve müzakere süreçleri yaşamış hem de Irak'ta egemen olmak için birbiriyle mücadele eden Arap milliyetçisi grupların kendi aralarındaki mücadelelerin zemini olmuş ve onlar ile esnek ittifaklar yapmışlardır.

Egemen, "istisnai" durumun varlığını kabul ettirmeye ve mümkünse kitlelerin özdeşleşmekte güçlük çekmeyecekleri kimlik kalıpları oluşturmaya çalışır (Sancar, 2001: 16). Kürtler Irak'ın sürekli olağanüstü hal rejiminin kaynağına dönüştükleri tarihsel süreçte, kendi iç çatışmalarını askıya alacak uluslaşma sürecini de üretmişlerdir. Eş zamanlı olarak, esnek ittifaklar, çatışma ve müzakere süreçleri, Kürtlerin "istisna" hali tarafından koşullanmıştır. Bu süreç içinde, 1920'lerden 1940'ların ortalarına kadar geleneksel siyasal elitler aracılığıyla aşiret merkezli ayaklanmalar meydana gelmiştir. Bu ayaklanmaların önderliğini yapan liderler ve kadrolar, "ulusal önderler" olarak adlandırılmayacak şekilde, ne Kürtlerin coğrafi yayılımına dair "standart" bir harita bilgisine ne de ulusal bir tahayyüle sahiptir.

Irak Kürt Ulusal Hareketi 1918-1946 arası siyasal programdan yoksun aşiret ayaklanmaları, 1946-1960 yılları arasında Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) eliyle kurumsallaşma ve 1960 sonrasında kiteselleşme şeklinde bir seyir izlemiştir (Bengio, 2012: 13). Tüm bu süreç boyunca devam eden ulus-devlet inşası ağır aksak ilerlerken sadece yeni gelenekler icat edilmemiş, baştan sona bir ulus, Araplık sembolleri ve kültürü üzerinden "hayal ettirilerek" inşa edilmeye çalışılmıştır. Irak Kürt ulusal hareketi, Araplık esasına göre inşa edilen ulus devletin sürekli olağanüstü hal rejimi içinde kendi özgün sonuçlarını üretmiştir. Kürtlerin Araplaştırma stratejisini de içeren ulus inşası sürecinde, Kürtlere uygulanan devlet şiddetinin

yoğunluğu bir yandan arttırılırken; diğer yandan, bu uygulamalar sürekli bir şekilde yasallaştırılmıştır (Hacı, 2006: 75).

Irak Kürt ulusal hareketinin oluşumunu ele aldığımız mevcut çalışmanın ilk bölümü olan "Yeni Sınırlar ve Kürtler" başlığı altında önce ulus ve ulusçuluk kavramları üzerinde yürütülen tartışmalar aktarılmaya çalışılmış; ardından, Irak Kürt ulusal hareketini şekillendiren sürekli olağanüstü hal rejiminin anatomisini anlamak için olağanüstü hal ve egemenlik kavramları tartışılmaya çalışılmıştır. Egemenlik ve ulusal tahayyül bağlamını kesecek şekilde; Kürtlerin 20. yüzyılın başında 'harita' ve 'sınır' algıları esas alınarak erken dönem Irak'ında herhangi bir Kürt ulusal hareketinden söz edilip edilemeyeceği konu edilmiştir. Bu çerçevede, 1940'ların ortalarında şekillenmeye başlayacak olan ulusal hareketin tarihsel arka planı aktarılmaya çalışılmıştır. Irak egemenliğinin inşası ve Kürtlerin bu inşa içinde yerleştikleri/yerleştirildikleri konum üzerinden Kürt ulusal hareketinin mayalanma süreci ve 1960'lardan 1970'lere dek uzanan kitleselleşme aşamasını şekillendiren koşullar ele alınmaya çalışılmıştır.

İkinci ana bölüm olan "Darbeler Irak'ından Baas Yönetimine Kürtler" başlığı altında, bu dönemin başında inşa edilmek istenen yeni Irak yurttaşlığı önerisinin imkân ve sınırlılıkları kavranmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, Kürt ulusal hareketinin yeni yurttaşlık inşasının ikircikli yapısına karşı geliştirdiği tepkilere odaklanılmıştır. Bu çerçevede, KDP'nin en yoğun kitlesel desteğe ulaştığı 1960'lardan 1970'lere kadar uzanan genişleme evresi konu edilmiştir. Bu süreç, Arap ve Kürt olmak üzere, iki ayrı ulus tahayyülünün aynı siyasal alan içinde şekillenmek zorunda kalmasının yarattığı çatışma ve müzakere ekseninde ele alınmaya çalışılmıştır.

"Baas'ın Kamp Yönetiminden Kendini Yönetmeye Kürtler" isimli üçüncü ana başlık altında, 1968 sonrası ikinci iktidar dönemini tecrübe eden Baas iktidarının otoriter-totaliter politikalarındaki artan yoğunluğa; asimilasyon, sürgün, katliam, kamp, ambargo ve Arabizasyon uygulamalarının Kürt ulusal hareketi üzerinde yarattığı etkiye odaklanılmıştır. Kürt coğrafyasının tamamını bir "kamp" yönetimine dönüştüren Arabizasyon ve Kürt coğrafyasında canlılığın yok edilme stratejisinin yarattığı etki içinde; Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'nin Kuveyt Savaşı'ndan sonra aldığı 688 sayılı kararı ile elde edilen fiili özerklik ve kurulan Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin, hem bu tarihe kadar ki Irak Kürt ulusal hareketi açısından hem de Irak siyasal alanını kuran anti-Kürt sözleşme açısından yarattığı kopuş etkisi aktarılmaya çalışılmıştır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Ulus ve Uluslaşma Kuramları

Modern devlet, "egemenlik" kavramını tek kişiden kolektife taşımış, iktidarın ilkesini halka dayandırarak kendi iktidarının sürekliliğine tahsis etmiş ve egemenlik kavramını kendi tözü yapmıştır (Ruby, 2012: 61-67). Modern devlet fikrine yabancı olan Ortaçağ Avrupa'sında kişisel anlaşmalar esastı. Kraldan başkasının yasa koyma ve uygulama gücüne sahip olmadığı anlayışı yabancıydı, herkes herkesle savaşma hakkına sahipti (Schulze, 2005: 13-17). Kilise ve imparatorlukların siyasi ve toplumsal gücünü yitirmeleriyle birlikte; önce mutlak devlet anlayışı şekillenmiş, ardından, modern devlet, vatandaşlık ve ulus kavramları çok katmanlı bir tarihsel arka planın ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Breuilly, 1996: 165). Kral, kilise ve lordlara karşı kazandığı gücü elinde tutabilmek için; iktidarın ilkesi (auctoritas) ile iktidarın kullanımının (potestas) ona ait olması anlamında ulusa, önce fiilen sonra hukuken başvurmak zorunda kalmıştır (Ağaoğulları, 2010: 236-240).²

Fransız Devrimi'ne (1789) kadar Fransız ulusu *status politicus*'a (siyasi statü) sahip asil ve din adamlarından oluşan bireylerden meydana geliyordu. Alman ulusu denilince imparatorluğun *Diet*'i, İngiliz ulusu denilince Westminster Parlamentosu akla geliyordu (Schulze, 2005: 103). 18. ve 19. yüzyıl boyunca egemenliğin doğası, kültürel bakımdan "homojen" bir topluluk olan ulusa bu semantik içinde

---

² "Krallar bir yandan bölgesel savaşları ve mikro iktidarlara kontrol etmek ve iktidar sahipleri üzerlerinde egemen olmak isterken diğer yandan da Batı Roma'nın yıkılışından beri süren kilise ve kral arasındaki tartışma da sürmüştür. Papa I. Gregorius, I. Gelasius'un Doğu Roma'ya karşı özerkliği korumak için kurduğu; bağlayıcı, kural koyan, nihai ve bölünemez auctoritas ile dünyevi ve bölünebilir potestas şeklindeki ayrımını, papalıkta tekelleştirerek kral üzerinde hakim olmak istemiştir" (Yalçınkaya, 2011: 225-226).

genişlemiştir (Gellner, 2013: 55)³. Bu genişleme ve türdeşleşme süreci, modern devletin meşruiyet gereksinimi ve yurttaşları seferber etme sorunuyla birlikte şekillenmiştir. Bu sorunla birlikte, devlet ve devlet altı mikro özdeşlikler arasında gerilim oluşmuş ve bu iki taraf birbirine eklenmiştir. Kitlesellenen ulusal hareketlerin oluşumu bu gerilimin açtığı zemin içinde şekillenmiştir (Hobsbawm, 2014: 106-116).

Ernest Gellner **Uluslar ve Ulusçuluk** isimli çalışmasına meşruiyet sorunu ile uluslaşma arasındaki ilişkiyi ele alarak başlar. Buna göre, "ulusçuluk, etnik sınırların, siyasal sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle devletin içindeki etnik sınırların, iktidar sahipleri ve yönetilenleri birbirinden ayırmasını engelleyen bir siyasal meşruiyet kuramıdır" (2013: 71). Benedict Anderson ise **Hayali Cemaatler** isimli çalışmasında, ulusu, kendisine "egemenlik" izafe edecek şekilde hayal edilmiş topluluk, ulusçuluk ile birlikte şekillenmiş kültürel yapımlar olarak tanımlar (2015: 18-19). Buradaki "kültürel yapımlar" ifadesi, ulus ve egemenlik kavramları ile modern devletin meşruiyet probleminin karşılıklılığına işaret eder. Ancak, ulusal kimlik, "hazır" bir cevap olmaktan çok, farklı yanıtların dahil olduğu bir söylem ve inşa sürecine denk gelir (Calhoun, 2007: 87-95).

Modern anlamıyla bir ulus olarak kavranılmadan önce "nation" kelimesi, ortak duygulara dayanan bir topluluk, bir dili konuşanlar, ortak gelenekler veya silah arkadaşlığı olarak anlaşılıyordu (Schulze, 2005: 111). Modern devletleri koşullayan dinamiklerin tetiklediği koşullar altında, "nation" kelimesi genişleyerek çok boyutlu

---

³ Bölgecilik, 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür; kitlesel bir ulusal eğitimin uygulanmış olmasına ve III. Cumhuriyet'in "Jakoben" devletinde askerlik yapmış olmalarına rağmen Fransız köylülüğünün büyük bölümünün Fransa milletine tam anlamıyla dahil edilmesi 1900'lere kadar mümkün olmamıştır (Smith, 2014: 97).

bir anlam göçü yaşamıştır. Daha önce, temel olarak soyluluk ve aydınları temsil eden ulus burjuva sınıfının genişlemesine müsait bir zemin hazırlamıştır (Hobsbawm, 2014: 97). Bu genişlemenin öncüleri, önce ulusu yeni tarih yazımı yoluyla kişiselleştirerek doğallaştırmış ve aynı anda aşkın bir varlık olarak onu inşa etmiştir. Ulus kavramının anatomisi dahilinde çizgisel tarih anlayışı ve ilkçi kimlik iddiaları birbirine eklenmiştir; kolektif bir kimlik duygusu uyandırmak için ulusal tarih yazımı yürürlüğe sokulmuştur (Calhoun, 2007: 71-74).

Öncü çalışmasında Karl Deutsch, tıpkı Gellner gibi, uluslaşma süreçlerini geleneksel toplum-sanayi toplumu ayrımına dayanarak açıklamaya çalışmıştır. Ulusların, karmaşık ilişkilerin yoğunlaşmasına dayandığını; şehirleşme, gazete ve kitap okuryazarlığı gibi araçların bu yoğunluğu şekillendirdiğini iddia etmiştir (Jaffrelot, 1998: 56). Deutsch'un yaklaşımından etkilenen Benedict Anderson da benzer bir rota izlemiş, ulusların inşa süreçlerinde kapitalist yayıncılığın etkisine dikkat çekmiştir. Anderson, ulusun hayal edilebilirliğine esas etkinin, kutsal hakikat dillerinin gerilediği, hiyerarşi, kozmoloji ve zaman anlayışların değiştiği bir çağda; kapitalist sistem, matbaa teknolojisi ve dilsel çeşitlilik arasındaki etkileşimden kaynaklandığını savunmuştur (2015: 51-58).

Elie Kedourie, **Avrupa'da Milliyetçilik** isimli çalışmasında, Kant, Fichte, Schelling gibi düşünürler üzerinden bir çözümleme geliştirmiştir. Kedourie'ye göre irade ve ulus kavramları arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Kant ve Fichte üzerinden Ernest Renan'ın *Ulus Nedir?* (1882) adlı metnine referans veren yazara göre, ulusa mensubiyet ile bireylerin iradeleri ve kendi kaderlerini tayin hakları arasında bir ilişki vardır (1971: 73-74). Yazara göre, Kant'ın felsefesinde ifadesini

bulan bireyin kendi kendini belirlemesi kavramından yola çıkan Fichte, ulusçuluk akımını sistemli olarak ortaya koyan ilk düşünürdür (Erözden, 1997: 40).

Doğal haklara sahip birey fikri ile kendisini kuran devrimci yeni düzen; eski felsefenin kozmoloji anlayışı yetersiz kaldığı zaman; Kant felsefesinde vücut bulan kendi kaderini tayin fikrine ve metafizik kabullere sığınmadan beşeri bilginin amaç ve sınırlarını kesin olarak belirleme kapasitesine sarılmıştır (Kedourie, 1971: 12-24). Gellner'e göre Kedourie'nin bu görüşü tarihsel gerçeklere uymamaktadır. Ona göre, Kant'ın kendi kaderini tayin kavramı ile ulusların kendi kaderini tayin etmesi arasında bir ilişki yoktur. Birey iradesine dayalı türdeşlik fikrinin kendisi ulusçuluğa neden olmamıştır; "sanayileşmenin getirdiği türdeşlik gereksinimi" ulusçuluğa neden olmuştur (2013: 117-224).

Esas olarak, Kedourie de, hanedanlar arası mücadelelere ve devletler arası savaşlara değinerek modern ulusların; Avrupa devletler sistemi, devletler hukuku (*ius gentium*) ve devletler arası kuvvet dengesindeki altüst edici farklılaşmaya (1971: 66-72); nüfus artışı, sanayi devrimi, geleneksel toplumun yok oluşu, gibi faktörlerin yarattığı etkiye işaret etmiştir (1971, 87). Ancak, yapısal dönüşümlere işaret etmesine rağmen, modern bilgiye sahip olan aydınların ulusa ait olma hissine dikkat çekerken; bu hissin neden uluslaşma süreçlerine yöneldiği sorusunu yanıtsız bırakmıştır (Jaffrelot, 1998: 61).

Gellner'e göre, düzenin inşa edilmesi ve korunmasına yönelik uzmanlaşma ve yoğunlaşma olarak devlet organizasyonu, ulusçuluğun ortaya çıkması için ön şarttır (2013, 74-76). Yazar, devletler tarafından yeniden şekillendiren yüksek kültürlerin uluslaşma potansiyeline değinmiş; ancak, esas olarak, devletlerin içinde

şekillendikleri meşruiyet problemine verilen yanıtlar üzerinde durmuştur (Özkırımlı, 2009: 163-167). Gellner'e göre, sanayileşmenin gereksindiği homojen toplumun inşa edilmesi için aşılması gereken kültürel parçalılık sorunu kısmen soğurduktan sonra ulusal hareketler şekillenmiş ve ulusal bilinçlerin billurlaşmasına giden yol hazırlanmıştır (Jaffrelot, 2010: 40). Gelişen modern devlet, eski devlet formu içinde meydana gelen sanayi devriminin gereksindiği hareketli, okuryazar ve standart bir kültüre sahip "birey" in inşasını üstlenmiştir (Gellner, 2013: 118-120).

Gellner'e göre, öz ve potansiyel olarak var olan ve kaderi gereği bir tarihte belirmesi gereken, doğal ulus kavrayışı bir mittir. "Ulusçuluk, bazen önceden var olan kültürleri alıp onları ulusa dönüştürür; bu kültürel birikimin olmadığı yerde ise onu icat eder" (2013: 128). Gellner'in, ulusları modern bir veri olarak kavraması birçok kuramcı tarafından desteklenirken; kullandığı "icat" kavramı, tartışmalara neden olmuştur. Benedict Anderson da ulusların modernliği konusunda Gellner'e katılmakla birlikte; "icat" kavramı üzerinden kuramcılığı eleştirmiştir. Yazara göre, "Gellner, icadı, hayal etme ve yaratımla ilişkilendirmek yerine, uydurma ve sahtekarlıkla karıştırmıştır. Ulusları, hakikilik-sahtelik değil; hayal edilme tarzlarındaki ayrımlar üzerinden değerlendirmek gerekir" (2015: 21).

Gellner ile Anderson arasında "icat" kavramı üzerinden şekillenen tartışma; Anderson ile Partha Chatterjee arasında, ulusların ortaya çıkış yerleri ve kronolojik olarak birbirlerini taklit edip etmedikleri, model olarak birbirlerini kullanıp kullanmadıkları üzerinden devam etmiştir. Anderson'a göre, Asya ve Afrika örneklerinde, kapitalist yayıncılıkla paralel olarak, yerel burjuvaziden kopuk ve sömürge eğitiminden geçmiş bireylerin öncülüğü etkindir ve öncü elitler, kendi uluslaşma süreçleri boyunca Batılı ulus modellerini kullanmıştır (2015: 157-158).

Partha Chatterjee, **Ulus ve Parçaları** isimli çalışmasında Anderson'un bu savına itiraz eder. Chatterjee'ye göre, sömürgelerde tahayyül edilen cemaatlerin, Avrupa ve Amerika modelleri arasından bağdaştırmacı bir şekilde seçildiğini iddia etmek mümkün değildir. Anderson'un izleğinde, sömürge halklarının tahayyülleri dahi sonsuza kadar sömürülmeye terk edilmiştir (2002: 20).

Anderson'a göre, hayal edilmiş bir cemaat olarak ulus; ilk kez Amerika kolonilerinde şekillenmiş; Avrupa kıtasına sonradan geçmiştir. İlkinde kurtuluş fikrini esas alan ulus inşası, ikincisinde siyasi ve ideolojik bir soruna dönüşmüştür (Erözden, 1997: 17). Bu teze göre; uluslar çağı üç aşamadan oluşur: İlki, erken 19. yüzyılda Latin Amerika'da oluşan devletlerin etkisi; ikincisi, Woodrow Wilson'un bu sorunu Versay Anlaşması sırasında Avrupa'ya taşınması; üçüncüsü, sömürgelerin bağımsızlıkları neticesinde oluşan dünya düzeninin açtığı dönemdir (Hall, 1993: 2).

Anderson'a göre, Amerika deneyimlerinde dil değil, merkezi devletin etkisinin azalması tetikleyicidir. Esas olarak Avrupalı olan ama Avrupalı olmanın imtiyazlarından faydalanamayan Amerika doğumlu memurlar, idari seyahatleri sırasında coğrafya ve tarih bilinci edinmiştir (2015: 66-74). Anderson'un, Asya ve Afrika deneyimlerindeki çözümlerinde olduğu gibi Amerika kolonilerindeki uluslaşma deneyimlerine bakışı da Avrupa merkezlidir. Batı merkezli devletlerin eğitiminden geçmiş, onun kurumları içinde kendi cemaatlerini tahayyül etmiş memurlar (criollo) Avrupa ideali üzerinden uluslaşma süreçlerine önderlik yapmışlardır. Anderson, Gellner'in "icat" kavramını eleştirip, hayal ve yaratım kavramlarını önererek, aşağıdan bir okumayı olanaklı kılıyor görünse de analizinin merkezinde, Avrupalı devletler ve bu devletlerin hayal edilmiş cemaatleri vardır.

Aşağı ırklardan olmayan, Avrupa kültürü ile ilişkili olan criollo topluluklar; siyasal, kültürel ve askeri araçlara sahip olduğundan Avrupa devletleri için tehlike unsuru olarak kabul edilmiştir (Anderson, 2015: 75). Anderson'a göre, Asya ve Afrika ulusları, Avrupa modellerini kopyalarken; Amerika kolonilerindeki hayali cemaatler ise Avrupalı devletlerin sömürgelerinde görevlendirdiği bürokratların öncülüğünde şekillenmiştir. Böylece, Anderson bir yandan sömürge hafızasından söz ederken; diğer yandan, criollo memurların idari pratiklerini merkeze alan bir okuma yaparak, aşağıdan bir bakış geliştirmek yerine Avrupa merkezli bir vurgu yapar. Bu bağlamda, "Anderson'ın sömürge ulusları sanki ulusal hareketler şekillenmeden önce verilmiş gibidir. Tasvir ettiği bilinçdışı sürecin ve hayal edilmiş cemaatin, tarihselliği yoktur" (Jaffrelot, 2010: 37).

Anderson'a göre, Ortaçağ düşüncesinde, geçmiş ve gelecek fikrinin iç içe olduğu anlık bir şimdi kavrayışı hakimken; yerini, homojen içi boş zaman fikri almıştır. Ulus inşalarında etkin olan romanlar ve gazeteler, içi boş zaman fikri içinde işlem görmüştür (2015: 39-40). Anderson bu iddiası, Walter Benjamin'in homojen içi boş zaman ile tarihsel zaman arasında yaptığı ayrıma denk gelir. Buna göre, ilerleme fikri, insanlığı, homojen ve boş bir zaman algısı içinde ilerlediği şeklinde tasavvur eder. Benjamin'e göre "homojen içi boş zaman" tarihsel zamanın tam karşıtıdır (Brown, 2010: 198). Homojen içi boş zaman, sermayenin zamanıdır ve ulusçuluk, bu fikri devralan, onu sürdüren, bu fikre bürünen ve homojenleştirme arzusu duyan bir destekçidir (Nairn, 2015: 152). Bu destekçi, geçmiş ve gelecek düzleminde yer alan dikey zaman fikrine, mekanlar arası yatay eşanlılığın eklenmesi amacına uygun olarak yürürlüğe sokulmuş; kapitalist yayıncılık yoluyla kitleleşmenin mümkün kılınmasına zemin olmuştur (Erözden, 1997: 15-16).

Kapitalizmin halk dillerini yaygınlaştırması: Latince'nin gerilemesi, Reform'un etkisinin yaygınlaşması ve monarkların halk dillerini idari merkezileşmenin bir aracı olarak kullanması gibi sonuçlara neden olmuştur. Bu üç sonuç ise ulusal bilincin şekillenmesinde etkin olmuştur. Ulusal yayın dillerinin gelişimi Latince'nin altında ancak çeşitli halk dillerinin üzerinde yeni bir mübadele ve iletişim alanı olarak yeni hayal edilmiş cemaatler yaratmıştır. Kapitalist yayıncılık ise dile yeni bir sabitlik katmış ve ulus kavramında kadimlik fikrinin oluşmasına neden olmuştur (Anderson, 2015: 54-60).

Anderson'a göre, kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılması; homojenleştirme politikaları ve kitlesel eğitimin yaygınlaşması aracılığıyla iki dilli elitler oluşturmuştur. Bu elitler, "homojen içi boş zaman" içinde inşa edilen uluslaşma süreçlerinde, basılı malzeme okur yazarlık aracılığıyla, "biz de Batılılar gibi olabiliriz" deme imkanı bulmuştur (2015: 131-132). Chatterjee bu konuda da Anderson'ı eleştirerek, ulusal dilin yeni kurumsal mekanının kapitalist yayıncılık olduğu tezinin doğru olduğunu; ancak, sömürgelerin özgün özelliklerinin Avrupa'ya ait modellerin basit bir aktarımına izin vermediğini savunmuştur (2002: 23). Bu eleştiriyle bağlantılı olarak Chatterjee, **Heterojen Zamanda Millet** isimli çalışmasında, Anderson'ı, modernitenin homojen içi boş zaman anlayışını ulusların tahayyül edildiği rahim olarak görmesini eleştirmiştir. Buna göre, içi boş türdeş zaman, sermayenin zamanıdır. İnsanlar içi boş homojen zaman içinde yaşamazlar;

onu ancak tahayyül edebilirler. Bu manasıyla yaşamın gerçek uzamı heterotopyadan oluşur (2008: 35-39).⁴

Gellner, Anderson ve Chatterjee arasında, ulusların icat edilebilirliği, hayal edilebilirliği, nasıl inşa edilebildikleri üzerine süren tartışma, bu isimlerle sınırlı kalmamıştır. Eric Hobsbawm, **Milletler ve Milliyetçilik** çalışmasında, Gellner'in, ulusçuluğu, politik ve ulusal birimlerin çakışması olarak ele almasının doğru olduğunu kabul etse de; aşağıdan, sıradan insanların bakışlarını dikkate almamasının Gellner'in kuramını sınırladığını ve eksik bıraktığını iddia eder (2014: 24-25). Hobsbawm'a göre, ulusçuluk içinde etnisite etkilidir ancak kökleri kültürde değildir. Kökleri, esas olarak, ekonomi politikte aranması gereken ve yanlış bilinçlenme ilkesine dayalı bir ideolojidir (Calhoun, 2007: 76). Bu çerçevede Hobsbawm, ön ulusal hareketlerin, uluslaşma süreçlerinde kısmen etkin olduğunu kabul eder ancak ona göre, temel belirleyici olan şey devlet inşası süreçleridir (2015: 92-100).

Modern devlet inşasının belirleyici olduğu uluslaşma süreçlerinde, dinsel ve kültürel seçimler ancak kısmi avantajlar sağlar (Hobsbawm, 2014: 85-92). Hobsbawm'a göre uluslar ve ulusal hareketler, birer toplumsal mühendislik ürünleridir. Bu bağlamda, ulusların inşa edilmesi sürecinde yürürlüğe konan "icat edilmiş gelenekler" incelenmelidir (Özkırımlı, 2009: 147). "İcat edilmiş gelenek, bir ritüel ya da sembol olma özelliği gösteren; geçmişle doğal bir süreklilik anıtırır şekilde tekrarlara dayanarak belli değer ve normları aşlamaya çalışan pratikler kümesidir" (Hobsbawm, 2006: 2). Böylece, Hobsbawm'ın tezinde ulusal ideoloji,

---

⁴ Buna göre sömürgecilik karşıtı milliyetçilik kendi egemenlik alanını çok önce Batı'nın hakim olduğu maddi alan ile kültürel kimliğin iç alanı arasında yaptığı ayrımı aracılığıyla kolonyal devleti manevi alana sokmayarak inşa etmeye başlamıştır (2002: 20).

ekonomi politik kimi çıkar ve süreçlere denk gelecek şekilde icat edilmiş gelenekler aracılığıyla ulusu kişiselleştirir ve kolektif bir varlık olarak ulusu inşa eder.

"Modern devletlerin inşa ve yeniden üretim süreçlerinde yürürlüğe sokulan yeni gelenekler, o kadar emsalsiz ve yenidir ki "tarihsel süreklilik" fikrinin kendisi bile icat edilmiştir" (Hobsbawm, 2006: 9). Anderson'ın, ulusların homojen içi boş zaman içinde hayal edilebildiği şeklindeki tezine yakın bir öneridir bu. Ancak, Anderson kapitalist yayıncılığın açtığı alana işaret ederken; Hobsbawm için ulusal hareketlerin kapsamı, gücü ve anlamı devlet tarafından belirlenir (Smith, 2002b: 35). Hobsbawm, devlet inşasının belirleyici rolüne uygun olarak; etnik ve kültürel kategorileri tali unsurlar olarak ele alır. Hobsbawm'a göre, modern uluslar için en belirgin etnik farklılıklar dahi ikincil roller oynamıştır (2014: 84-86). Bu durum, standart dilin, ulusal birliğin önemli bir unsuru olmadığı anlamına gelmez çünkü her şey gibi o da icat edilebilir.

Etnisitenin dolaysız bir ürünü olmayan, icat edilebilir standart dil, güç dengelerinin ve tarihsel koşulların kesişiminden meydana gelen bir bileşkedir. Hobsbawm'a göre, dil, Anderson'un da çok iyi bildiği üzere, iletişim halindeki elit kesimine ait ulus modelinin şekillenmesi açısından önemlidir. Standart ortak dil, kattığı ebedi sabitliğe kavuşma hissiyle, ulusların inşa edilebilirliğinin olmaz olmaz koşuludur (2014, 79-82). Bu bağlamda, Hobsbawm Gellnerci çizgiyi takip eder gibi görünmektedir. Gellner, etnisitenin endüstriyel toplum tarafından erozyona uğratıldığını ve "etnisiteyi" ve standart dili oluşturan şeyin, ulusal hareketler tarafından, kültürel farklılıklar havuzu içinde inşa edildiğini iddia etmiştir (2012: 58-62).

Gellner, **Milliyetçiliğe Bakmak** (1994) isimli kitabında, kültür kavramını ikincil bir unsur olarak gördüğünü tekrarlar. Bu görüşe göre, "hiyerarşik ve ulusal bilinçten yoksun bir gruptan, eğitim sistemi aracılığıyla ortak bir kültürü paylaşan ve devletçe korunan anonim kitlelerden oluşan ulusal bir düzene geçilebilir" (2012: 51-52). Anonim ve homojen topluluğa duyulan gereksinimi yaratan temel unsur, sanayileşme ve modernleşmenin etkisidir. Jhon Breuilly, "Approaches to Nationalisms" isimli makalesinde, Gellner'in, kitlesel eğitim aracılığıyla sağlanan homojenliğin, sanayileşme için gerekli olduğu şeklindeki iddiasının doğru olduğunu ancak bu sürecin neden ve nasıl geçerli olduğunu açıklamadığı için sınırlı olduğunu iddia eder (1985: 68). Buna göre, sanayileşmenin homojen ve anonim bir kitle talep ettiği gerçeği betimleme düzeyinde doğrudur. Ancak, bu yanıt, ulus ve ulus devlet modellerinin neden hakim olduğu sorusunu yanıtlamaz. Gellner'in yaklaşımı; işlevselcilik, sanayileşmenin uluslaşmaya etkisi konusunda indirgemecilik ve ulusların doğurduğu güçlü tutkuları anlama konusunda sınırlılık taşıdığı yönünde eleştiriler almıştır (Özkırmı, 2009: 172-180). Craig Calhoun, **Milliyetçilik** (1997) isimli eserinde, Gellner'in ulusçuluk tanımının dar olduğunu ve devletler eliyle de olsa inşa edilmiş ulusal kimliklerin hayatımız üzerindeki etkisini ihmal ettiğini iddia etmiştir (2007: 14-15).

Modernist kuramcıların tartışmalarına ve uluslaşma süreçlerine dair analizlerine karşı en güçlü itiraz ise etno-sembolcü olarak nitelenen Anthony D. Smith, Jhon Armstrong, Jhon Hutchinson gibi isimlerden gelmiştir. Bu terim, uluslaşma çözümlerinde etnik geçmişe ağırlık veren kuramcıları nitelemek için kullanılmıştır (Özkırmı, 2009: 209). Bu akımın en önde gelen temsilcisi Anthony D. Smith **Ulusların Etnik Kökeni** (1986) isimli çalışmasında milliyetçiliğin modern

bir olgu olduğunu, ancak, modern çağın başlarına kadar varlığını koruyan etnisite modelinin ve etnik unsurların kendi aralarındaki güç mücadelesinin ürünü olarak şekillenen *ethni*'lerin; ulus oluşumlarında etkin olduklarını ifade etmiştir (2002b: 41). **Milli Kimlik** (1991) isimli çalışmasında ise ulusal hareketlerin, 18. yüzyılın sonlarına doğru siyasi arenaya çıktığını ancak aynı zamanda eski motif, tahayyül ve fikirlere de bağlı olarak biçimlendiğini ifade etmiştir (2014: 118).

Smith, 1995'te yayınladığı **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik** isimli çalışmasında, daha önceki çalışmalarının izlerini de takip ederek, modernistlerin etnisite hakkındaki tezlerini eleştirmiştir. Bu eleştiriye göre modernistler, etnik bağın bireyler ve uluslar açısından önceliği olmadığını ve bireylerin bağlı oldukları etnisiteleri değiştirebileceğini iddia ederek; kolektifin gücünü anlama ve etnik örgütlenmenin merkezi rolünü kavrama konusunda sınırlılık göstermişlerdir (2002a: 31-33). Ancak, Smith, etnisite ve ulus arasında dolaysız bir örtüşme olduğunu iddia etmez. Etnik kültürler dayanıklı kategorilerdir; ancak, hiç bir değişikliğe uğramadan sabit özlerle hareket etmezler (Özkırımlı, 2009: 220).

Smith'e göre, ulus ve etnisite arasında radikal bir kopuş ya da dolaysız bir süreklilik gören iki ayrı görüş de yüzeyseldir. Bu iki yorumdan da kaçmak için etnik topluluk ile ona ait sembolizmi ve diğer etnik topluluklarla ilişkilerini içeren *ethnie* kavramından yararlanmak gerekir (2002b: 36). Bu bağlamda, Smith'in etnik örgütlenmeye dair vurgusu dilden çok; halk kültürü, efsaneler, hatıralar ve diğer kimlik unsurları üzerine odaklanmaktadır (Calhoun, 2007: 78). Dil, daha kalıcı bir bileşen iken; diğer unsurlar, bir etnik grubun diğer etnik topluluklar ile ilişkileri içinde yüklendiği yeni anlamlara, yeni sembollere ve yeniden örgütlenme gereksinimlerine denk düşer. "*Ethnie*, topluluk bağlamıyla kültürel farklılığı

birleştirerek bir halkı diğerinden ayırt etmeye yarar ve bir halkın, hem kendi kendisini hem de dışarının kendisini tanımlamaya çalışmasını işaret eder" (2002b: 46).

Smith'e göre etnik kimlikler; diğer etnik kategoriler, kültürler ve siyasal birimlerle olan karşılıklı ilişkileri üzerinden şekillenirler. Mitik ve sembolik olan çok yavaş değiştiğinden, *ethnie* de yüzyılları aşan bir süreklilik gösterir. Mensuplarına "z"lerini hatırlatan; kolektif isim, ortak soy miti, ortak tarih, ortak kültür, teritoryal özdeşleşme ve dayanışma duygusu katar (Smith, 2002b: 38-56).. Smith, ulus ve etnisite arasında, öz olarak bir süreklilik görmese de; ilkinden ikincisine geçişin nasıl gerçekleştiğine dair derinlikli bir açıklama getirmez. Bu ikisi arasına nitelik farkı koymakla yetinir (Erözden, 2002: 75).

Smith, etnik topluluklar ile modern uluslar arasındaki farklılıkların üzerinde yeterince durmaz (zkırıklı, 2009: 228). Smith'in kuramında *ethnie* kavramı, bir etnik topluluğun diğer etnik topluluklarla ilişkileri üzerinden çeşitli mücadeleler dolayımıyla yüklendiği; sembolleri, anlamları, inanışları kendisine dahil ederek yapılsa da bu yapılar muğlak olmayı sürdürür. Böylece, Smith'in kuramında, zaten halihazırda sürekli olarak inşa edilen ve muğlak olan kategoriler modern ulusların temeli olarak sunulmuş olur. Ulus inşası için olmazsa olmaz koşullar olan; etnik, kültürel ve sembolik hafızaya dair unsurlar bir "ayrım" ve nirengi noktası olarak ele alınmış olur. "stelik bu temel parçalı, süreksiz, ve kurumsallaşmamıştır. Ayrıca, ele alınan şeylerin ne ifade ettiğini ve ne kadarının inşa edilmiş kategoriler olup olmadığını bilebilmek mümkün değildir" (Breuilly, 1996: 151).

Smith'e göre etnik toplulukların temelleri; yerleşik kültürün olup olmaması, göçler, nostalji, hafıza, kurumsal dinlerin sunduğu olanaklar ve devletler arası savaşlar aracılığıyla atılabilir (2002b: 58-68). Ulusçu ideolojiler ise, entelektüellerin rollerinin ağır bastığı bir seçkinler hareketi olarak başlar. Bu ulusal hareketler, sloganlar, fikirler, semboller ve törenler aracılığıyla kitleselleşirler ve etno-sembolik temel üzerinde şekillenirler (2014: 120-121). Smith, ulus düşüncesiyle eski dünyadaki etnik kategoriler, toplumsal ilişkiler ve simgeler arasında bağlantı bulunduğunu düşünmesine rağmen; ulusun, ancak belirli koşullarda ortaya çıktığını iddia ederek "ara bir formül" önermiş olur (Erözden, 1997: 74-75).

Smith'e göre, ulus, pek çok yanıyla modern gibi görünmekle birlikte, kökleri derinlerdedir. Uluslar, *ethnielerin* tarihsel seyri içinde şekillenen sosyo-politik ve kültürel-psikolojik "öteki"lere ihtiyaç duyar. Uluslar, etnik olanın, kendi "ötekileri" dolayısıyla ayırt edilebilmesine muhtaçtır (2014: 114). Etnik temelin içinde şekillenen bu ayrımlar dikkate alınmadan, ulusların karmaşık yapısını anlamak mümkün değildir. Smith'e göre Gellner, modern öncesi tarım topluluklarını incelerken sadece okuryazar ve yönetici katmanlarla sınırlı olan aristokratik etnik kategorileri dikkate alarak; etnik olanın önemini kavrayamamış ve yüzeysel sonuçlara varmıştır (Jaffrelot, 1998: 59).

Smith, daha da ileri giderek, özellikle Batılı olmayan uluslar için, icat unsurunun olmadığını ve etnik çekirdeği yeniden kurma işlemlerinin baskın olduğunu iddia eder (2014: 174). Smith'e göre uluslar ve ulusal hareketler açıklanmaya çalışılırken modern devletin gücüne verilen önem tehlikelidir. "Devletler, çoğu yerde, etnisite gruplarının gücüne karşı duramamıştır" (2002b: 38). Smith, ulusçuluğu, "modern" olarak kabul eder ancak aynı zamanda etnik

kategorilerin, *ethnie* aracılığıyla, uluslaşma süreçlerinde belirleyici olduğunu iddia eder. Böylece "özcü" bir yere savrulmaktan kurtulamaz. "Smith'in, ulusların modernliğini kabul etmesi özcü olmadığı anlamına gelmez. Etnik bilincin kalıcılığına yaptığı vurguyla, uykudaki ulusal öz anlayışına sahip olan ilkçi kuramcılarla ortak bir görüşü paylaşır" (Özkırmılı, 2009: 265).

Ulus, modernleşme olgusuna bir yanıt olarak; bölme, reform ve birleştirme stratejileri içinde koordinasyon, kitleselleşme ve meşruiyet fonksiyonları üzerinden tanımlanabilir (Breuilly, 1996: 170). Breuilly'e göre, bir dizi örnek arasından seçmeci bir şekilde toplanan uluslaşma örneklerini, kendi tarihsel bağlarından koparan ve yukarıda sayılan fonksiyonları görmezden gelen genel kuramlar güvenilmezdir (Özkırmılı, 1996: 133). Diğer insan örgütlenmelerinden farklı olarak ulus, duygusal ve kültürel bir zemine sahiptir. Ulusçuluk ise siyasal kimlik ve sadakat olarak, ulusu, egemen bir devlet olarak siyasal özerkliğe dayandırmak ister (Breuilly, 1996: 148). Etno-sembolcüler ise, ulusların modernleşme öncesinde de var olduğunu öne sürerek, etnik kimliklerin kalıcılığını abartırlar (Özkırmılı, 2009: 228). Bu bağlamda, etno-sembolcüler, ulusların siyasal olarak inşa edilirken; derlenip toparlanan etnik unsurların da inşa edilmiş olduğunu dikkate almayan bir anlayışa savrulurlar.

Ulusların ve ulusal hareketlerin tarih sahnesine çıktıkları yer ve zaman, etnik kategorilerle olan ilişkileri, oluşumlarında hangi faktörlerin etkin olduğu, ulusların icat ve hayal kavramlarından hangisiyle niteleneceği üzerine geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu tartışmalardan süzülen soru ise ayrı uluslaşma deneyimlerini belirli nedensel dizilere göre ayırmayı mümkün kılan modellerden söz edilip edilemeyeceğidir. Çek tarihçi ve kuramcı Miroslav Hroch, yaptığı kuram ve metot ayrımıyla uluslaşma kuramlarının mevcut çıkmazını aşacak bir öneride bulunur.

Hroch'a göre, ulus inşalarını anlamak için, tek bir model veya kuram önermek mümkün değildir. Ancak, ayrı örnekleri de içine alabilen bir "metot" önermek mümkündür (1996: 78).

Hroch'a göre, 19. yüzyılın sonunda Avrupa'da, ortaçağdan bu yana geçirdiği deneyimlerle oluşmuş; Fransa, İngiltere, Hollanda Portekiz gibi sekiz ulus-devlet ve bunların dışında otuzu aşkın egemen olmayan etnik grup bulunmaktaydı (Özkırımlı, 2009: 198). Hroch'a göre, bu iki ayrı grubu tek bir kuram çerçevesinde ele almak mümkün değildir. Ancak belirli bir metot önermek mümkündür. Hroch'a göre, ayrı uluslaşma kuramlarının özgünlüğünü, üç evreli bir gelişim süreci içinde ele almak mümkündür. Buna göre A aşamasında dil, kültür ve sosyal tarih araştırmaları yapan ve yayan öncüler hakimdir. B aşamasında yeni bir ulusçu grup belirir ve etnik topluluklar arasında kitleselleşme olanakları arar. C aşamasında ise kitleselleşme ve toplumsal yapının inşası tecrübe edilir (1996: 81).

Yazara göre, bir ulusun oluşum sürecinde, yapı taşlarını belirleyen her zaman ekonomiyken ulusun alacağı özgün biçim; bölgesel, kültürel, dinsel, siyasal ve diğer değişkenlere bağlı olarak değişir (2011: 26). Hroch, ulusu veri alır ve ulusçuluğun bu verinin sonucu olarak ortaya çıktığını savunur görünse de; ulusçuluk kendisini önceleyen tarihsel arka plan içinde billurlaşır (Erözden, 1997: 72). Ulusal hareketler, belirli bir etnik ve kültürel zeminde hareket ediyor olsalar da etnisitenin ve kültürün kendisi de "çatışma ve müzakere süreçleriyle" eş zamanlı olarak inşa edilmiştir. Smith'in kuramında *ethnie* benzer bir işlev görüyor gibi görünse de Hroch'un yaklaşımında etnik kategoriler değil modern koşullar altında yoğunlaşan ekonomik faaliyetler temel olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, bu ekonomik faaliyetler Gellner'de olduğu gibi "sanayileşmeye" indirgenmemiştir. Hroch'a göre, uluslar, ebedi

kategoriler olmamakla birlikte basit bir şekilde ulusçuluktan da türetilemezler; ancak, somut toplumsal realitenin tarihsel arka planında şekillenirler (2011: 22).

Hroch, ulusu veri olarak ele alıyor görünse de, ayrı örneklerin özgün sonuçlarını ele almaya olanak sağlayacak şekilde çeşitli değişkenlere alan açmış olur. Hroch, B aşamasından C aşamasına geçişte; öncü ajitasyonun mutlakiyetçi rejim içinde şekillenmesi, anayasal bir devrimden sonra başlaması, kitleselleşmenin eski rejimin içinde gerçekleşmesi ve kapitalist kurumlar eliyle erken kitleselleşme görülen örnekler arasında dörtlü bir ayırım yapar (1996: 83). Ancak, kendi önerisinin her uluslaşma deneyimi için geçerli olmadığını, sadece "egemen olmayan etnik grupları" esas aldığını ekler (2011: 11). Ona göre, bu deneyimlerdeki farklılaşmalar, ulusal bilincin mayalandığı B aşamasından kitleselleşmenin gerçekleştiği C aşamasına geçiş sırasında etkin olan; siyasi, toplumsal, ekonomik ve diğer faktörlerin yaratacağı özgün sonuçlar üzerinden şekillenir (Erözden, 1997: 27-28). Bu tespitiyle tutarlı olarak Hroch, kendi tipolojilerinin de genellenemeyeceğini, "çok etkenli" ve toplumsal realitenin tüm tarihsel arka planını dikkate alan çalışmaların yapılması gerekliliğinin altını çizer (Özkırımlı, 2009: 202). Hobsbawm ise, Hroch'un C aşaması olarak ele aldığı kitleselleşmeyle özel olarak ilgilendiğini belirttikten sonra; Hroch'un analizini devralarak, onun yaklaşımının tüm 19. yüzyıl Avrupa'sı için geçerli olduğunu iddia eder (2014: 26-27).

Kürt ulusal hareketleri ise kendi özgün sonuçlarını içinde şekillendikleri ulus devletlerin egemenlik inşaları içinde üretmiştir (Vali, 2013: 64). Mevcut çalışmanın konusu olan Irak Kürt ulusal hareketi, Irak egemenliğini kuran "istisna" uzamının tarihsel arka planı içinde şekillenmiştir. Merkezi hükümetlerin ekonomik ambargolar, zorunlu göçler, katliamlar, kamplar, kimyasal saldırılar, Arabizasyon ve

diğer uygulamaları, Irak özelinde bir sürekli olağanüstü hal rejimi oluşturmuştur. Bu rejim, kendisini, anti-Kürt sözleşme üzerinden organize etmiştir. Kürtler, gündelik hayatlarından siyasal hareketlerine kadar verili hukuka göre "istisna" uygulamalara maruz kalmıştır. Sünni Araplığı esas alan devletin yeniden üretimi; her defasında Kürtler üzerinden tahkim edilmiştir.

1.2. Olağanüstü Hal ve Egemenlik

Egemenlik, modern devletlerin verili iktidar ve güç ilişkilerini meşruiyet zemininde tutacak kavramsal bir ilkedir. Bodin'e göre egemenliğin olmadığı yerde devletten de söz edilemez (Ağaoğulları, 2011: 407). Hâkim ve denetleyici bir organizasyon, egemen devlet, üzerinde yükseldiği nüfus üzerindeki otoritesinin kaynağının kendisine ait olduğunu iddia eder (Poggi, 2007: 30). Bu iddia, her defasında, "siyasal olanı tekel altına alma isteği ve din ve bölgesel savaşların ne kadar yoğunlaşacağına "karar" verme arzusu olarak belirir" (Sacerdoti, 2007: 76). Schmitt'e göre, Bodin, "karar almayı" egemenlik kavramının merkezine yerleştirmiş ve ondan sonra tüm 17. yüzyıl, egemenlik kavramı ile olağandışı duruma karar vermeyi bir arada düşünmüştür (Kardeş, 2015: 106-107).

Carl Schmitt'in Bodin'den bu yana siyasal teoride hakim olduğunu iddia ettiği anlayışa göre, "egemen olağanüstü hale karar verendir" ve bu karar, tam manasıyla bir "karar" ifade eder (2014: 13). Egemenliğin Schmittçi kavramsallaştırılması, merkezi nokta olarak, olağanüstü hal ve karar kavramları etrafında şekillenir. Schmitt, devletin egemenliğini, Max Weber'in iddia ettiği gibi şiddet araçları üzerindeki tekel üzerinden değil, karar alma tekeli üzerinden tanımlar

(Paye, 2009: 231-238). Olağan ve olağandışı durumlara karar vermek, aynı zamanda, düzenin hangi ilkeye göre ve nasıl organize edileceğine, düzen içinde neyin makbul neyin tehlikeli olarak kabul edileceğine karar vermek anlamına gelir. Schmitt, bu yolla, esas karakterini belirsizlik olarak gördüğü tarihsel arka plan içinde; siyasal birliğin sürekliliğini, olağan ve istisnai koşullar altında sağlama almaya çalışmıştır (Türk, 2013: 114-115).

İstisna kavramının Roma Hukukundaki kullanımının yeniden keşfi, önce Machiavelli tarafından yapılmış daha sonra Rousseau tarafından iyi çalışan cumhuriyetin bileşenlerinden biri olarak ele alınmıştır (Forejhon ve Pasquino, 2004: 213). Schmitt ise, kavramı, liberal siyasal teorinin kısıtladığını iddia ettiği modern devlet aygıtının güçlendirilmesi için seferber etmiştir. Schmitt, I. Dünya Savaşı ve sonrasında Alman devletinin egemenlik haklarının çiğnendiği düşüncesi üzerinden savaş ve barış kavramlarını tartışmıştır (Balakrishnan, 2011: 59). "Schmitt'e göre, norm ve karar kavramları, hukuki düzenin iki ayağıdır. Ancak, karar, norma göre üstünlük taşır. Devlet egemenliğinin esası, egemenin karar alma tekeline sahip olmasıdır" (Kardeş, 2015: 109).

Sınır-durumların konusu olan iç veya dış düşman, düzenin kendisini tehdit edecek şekilde yeni bir düzen kurma olasılığını gösterdikten sonra olağanüstü halin konusu olur (Forejhon ve Pasquino, 2004: 233). Egemenliğin kendi savunusu bakımından bu sınır-durumlar "istisnai"dir. "Egemen, sınır-durumların 'soğurulması' için sınırsız yetki ile mevcut düzeni askıya alır ve devletin üstünlüğünü normatif bağlarından kurtaran ve mutlak hale getiren "karar" aracılığıyla bunu kanıtlar." (Schmitt, 2014: 19).

"İstisnai durum, her şeyin özünü ortaya çıkarır; dost-düşman ayrımının nihai sonucu ancak gerçek savaş ihtimalinde görülür ve insanların yaşamındaki özgül siyasal gerilim, kaynağını bu uç olasılıktan alır." (Schmitt, 2012: 65). Ancak, Schmitt'e göre savaş, siyasetin amaç ve içeriğini oluşturmaz; fiili bir imkan olarak insanın eylem ve düşüncesini belirleyen ve böylece özgül siyasal davranışa vücut veren bir ön şarttır (Sancar, 2001: 15). Düşman, bir olasılık olarak egemenliği kuran dışsallığı ifade eder. "Dost ve düşmana karar vermek hukuki değil, siyasi bir pratiktir. Schmitt için savaş, normatif değil varoluşaldır. Hukuk, ahlak ya da başka bir alan savaşı gerekçelendiremez. Savaşın kaynağı ve hedefi siyasal birliktir" (Kardeş, 2015: 53).

"Estetikte güzel ve çirkin, ekonomide kârlı ve kâr getirmeyen, ahlakta iyi ve kötü gibi nihai ayrımlar varken siyasal olan için kullanılacak özgül ayrım dost ve düşman ayrımıdır" (Schmitt, 2012: 56-57). Ekonomik, dini, ahlaki ya da bir başka karşıtlık, insanları dost ve düşman şeklinde ayırmayı başarır ise siyasaldır. Dost ve düşman tayini ve tesis edilmiş siyasal alanı, "tehdit eden" unsur istisnanın konusudur. Siyasal olan, gücünü, diğer karşıtlıklardan devşirebilir ancak tayin edici ve egemen olan siyasal birlik, güçsüz olmadığı takdirde, kriz anına odaklanmış dost ve düşmanın kim olduğuna dair kararın sahibidir (Schmitt, 2012: 67-69). Bu bağlamda, Schmitt için istisna, devletin varlığını tehdit eden, etme ihtimali olan ve "egemen kararın tam anlamıyla bir karar olmasını engelleyen" unsurdur (Weber, 1992: 9).

Schmitt'in kavrayışında, hukuki olana karar veren egemen hukuk dışıdır aynı zamanda. Yasasızlık yasayı kurduğu için her yasa kural öncesi doğadan yani egemen istisnadan bir şeyleri beraberinde taşır (Öztürk, 2010: 429). Egemen, yasayı kurmak için başlangıçta kullandığı şiddet ile birlikte hareket etmektedir. Egemenin

şiddet tekeline sahip olduğu yönündeki iddiası, yasa ve yasadışı arasındaki bölgede konumlanır. Egemen, hiç bir şeyin hukuk dışı olmadığını ilan edebilmek için hem hukukun içinde hem de hukukun dışında konumlanır. "Normun askıya alınması, ortadan kaldırılması anlamına gelmez. Yasadışı bölgesi, hukuk düzeniyle bağlantısını korumaya devam eder" (Agamben, 2008: 35-36).

Schmitt'e göre, Hobbes'un devletinin çıkış noktası doğal durumdan duyulan korku, vardığı nokta ise devletin hakim olduğu medeni duruma duyulan güvendir. "İnsanın insanın kurdu (homo homini lupus) olduğu durumdan, insanın insanın Tanrı'sı (homo homini Deus)" olduğu duruma geçilmiştir (2003: 970). Schmitt'e göre, istisnai durum, hukuki normu parçaladığından; egemen de kısıtlanmadan hareket etmesi gerektiği zemine geçmeye karar verebilir. Düzenin, egemenin irrasyonel eylemleriyle, temelinden yok edilme ihtimaline karşı, bu eylem hâlâ hukukidir (Ostovich, 2007: 55). Yasa ve yasadışı arasındaki bölgede, "istisna" ve egemen, yasal-hukuki örtüden sıyrılmış şekilde asimetrik bir ilişki yaşarlar. Ancak, egemen, bu koşullar altında dahi yasal-hukuki düzenle bağlantısını korumak ister.

"Olağanüstü hal, iki kurucu öge, auctoritas (şiddete dayalı yasadışı hukuk dışı bölge) ile potestas (normatif hukuki öge) arasında bir belirlenemezlik alanıdır" (Öztürk, 2009: 441). İlki, yasal-hukuki düzeni kuran edim ve siyasal olanın kaynağı olarak, kurucu referanslara ve şiddete dayanırken; ikincisi, düzenin sürdürülebilirliğine karşılık gelir. Ancak, bu ikisi arasındaki ayırım her zaman net değildir. Auctoritas, sınır-durumda potestas'ı askıya alan ve artık yürürlükte olmadığı yerde onu yeniden etkin kılan bir güç olarak hareket eder. Auctoritas, hukuku askıya alan ya da onu yeniden yürürlüğe sokan bir güçtür, ama hukuk gibi resmi olarak yürürlükte değildir (Agamben, 2008: 107).

Schmitt, diktatörlüğü de bir istisna hali olarak sunar. Oysa, "imperium aracılığıyla sınırsız yetkiyle donatılmış diktatör ile iustitium aracılığıyla yasaları askıya alan yönetici farklıdır. Schmitt, bu hamlesini, istisna halini tıpkı diktatörlük gibi hukuki alana çekmek için yürürlüğe sokmuştur" (Küçük ve Saygılı, 2014: 278). Schmitt'e göre, komiseryal diktatörlük, anayasayı askıya alarak korurken; egemen diktatörlük, anayasayı muhafaza etmez ve yeni bir anayasaya yapmayı dener. İlki, belirli bir kural ve süreye bağlıyken ikincisi senatonun üzerine çıkar (Kardeş, 2015: 123-125). Agamben'e göre, Schmitt'in olağanüstü hali, komiseryal veya egemen diktatörlük şeklinde ayırması hatalıdır. Çünkü, diktatörlükte yasa hâlâ işlerdir, olağanüstü hal ise yasanın olmadığı bir kuralsızlık bölgesidir (Humphreys, 2006: 680-681). Schmitt, olağanüstü halin, diktatörlük gibi hukuki bir kavram olmadığını bilir. Buna rağmen, hukuk bağlamına gönderme yaparak, anarşiden ve kaostan farklı bir şey olduğunu; hukuki anlamda olmasa da, bir düzen fikriyle bağlantısının olduğunu göstermeyi amaçlar (Agamben, 2008: 48).

Schmitt için istisnaya karar vermek, sadece meşru/yasal olan ile olmayan arasındaki ayrıma karar vermek değildir. Aynı zamanda, canlılığın, hukuk alanına sokulmasıyla ilgilidir (Agamben, 2013: 37). Schmitt, kendi çağının teolojinin birleştirici evreninden uzaklaştığını tespit eder. Siyasal teolojisini, kaosa rağmen düzenin nasıl sürekli kılınacağı sorusu üzerine kurmuştur (Ostovich, 2007: 63). Schmittçi kavramsallaştırma açısından, doğal hukuktaki Tanrı'nın yerini devlet almıştır. İstisnanın hukuktaki yeri mucizenin teolojideki yerine denk gelir. "Hukuk ve devleti birbirine indirgeyen hukuki pozitivizm tarafsızlık metafiziği ile istisnannın bu rolünü ıskalar" (Kardeş, 2015: 113). Schmitt'e göre, 20. yüzyılda devletleri tehdit eden ideolojik hareketler, bitti sanılan dini ve sivil savaşların farklı formlarda geri

dönüşü, siyasal olanın nötralizasyon çağının sona erdiği anlamına geliyordu (Balakrishnan, 2011: 69). Bu bağlamda, devleti, tarih ötesi bir kavram olarak gören idealizmden ve devleti ideolojik bir olay olarak ele alan yaklaşımlardan kaçınmak gerekiyordu (Schmitt, 2000: 252). Bu iki yaklaşım, devletin, olağanüstü koşullar altında düzen fikrini nasıl sürdürüleceği konusunda işe yarar değildi.

Schmitt, Weimar Anayasası'nın olağanüstü hal ilanını düzenleyen 48. maddesi üzerine süren tartışma sırasında, yasanın geniş yorumunu savunarak; başkanın hangi durumun istisnai olduğuna karar vermesi gerektiğini ve ancak bu şekilde olağanüstü durumlarla baş edilebileceğini savunmuştur (Ostovich, 2007: 54). Schmitt'e göre, liberal demokrasinin güçler ayrılığı ilkesi ayrı çıkar gruplarının olası çatışmalarını ve toplumsal krizleri göğüsleyemezdi. Sadece egemen, yasayı askıya alarak, devleti karşı karşıya kaldığı tehlikelerden koruyabilirdi (Bredenkamp, 1999: 252). Bu kavrayışta, düşman sadece devletler arası bir kavram değildir; iç siyasette de geçerli olan bir kavramdır. "Schmitt'e göre düşman, yok edilmesi gereken bir unsur değil siyasal birliğin kendi kendisini anlama ve tanımlama imkanıdır" (Kardeş, 2015: 100). Düşman, siyasal alanın tanım aralıklarının belirlenmesini sağlar. Egemenliğin kendi dışında bıraktıklarıyla kendi kendisini tanımlama aracı olan dışsallık, düşmanlığın oluşma olasılığı ve bu olasılığın tanımlanma tekeli ile sınırlanmıştır. İstisna ve düşman kavramları, siyasal alanın dayandığı zemine ve referans evrenine işaret eder. Schmitt'e göre çatışmadan kaçmak siyasetten kaçmaktır çünkü yaşam ve ölümü içine alan varoluşsal çatışmanın kendisi siyasal olanın özüdür (Ostovich, 2007: 58).

Tam bu noktada, Schmitt ile yürüttükleri tartışmada ayrı bir uçta görünen Walter Benjamin'in görüşleri tartışmamız açısından önem taşır. Karar kavramı

Schmitt için egemenlik ile olağanüstü hali birleştiren bağ iken; Benjamin, Egemen'i bu gücün kullanımından ayırır ve egemenin karar vermekten aciz olduğunu göstererek iç savaşı ve devrimci şiddeti teorik olarak mümkün kılar (Agamben, 2008: 77-81). Benjamin bu hamlesini **Alman Barok Yasoyunun Kökeni, Şiddetin Eleştirisi Üzerine ve Tarih Kavramı Üzerine** isimli çalışmalarında Schmitt ile karşılıklı bir tartışma eşliğinde kurar. Nihai hamlesini ise, Tarih Kavramı Üzerine tezlerinin 8. maddesinde, ezilenlerin tarihinin bize, "olağanüstü halin", istisna değil kural olduğunu gösterdiğini ve buna uygun düşen tarih anlayışına ulaşarak gerçek olağanüstü hali yaratmanın ezilenlerin görevi olduğunu iddia ederek yapar (Benjamin, 2006: 43). 14 ve 17. tezleri arasında ise ilerleme kavramının eleştirisini Schmitt'in ele aldığı şekliyle istisna kavramının oynadığı rolün aksine mesiyani bir hamlenin aracı olarak formüle eder (Bredenkamp, 1999: 264). "Benjaminici istisna, diyalektik geçmiş ile "şimdi"nin geçmiş imgesinde bir "parlama" olarak vuku bulan kendine has buluşmasını yakalamaya çalışır ve onu egemen aleyhine kurgular" (Brown, 2010: 203). Benjamin, olağan durumun kalmadığı bir siyasal düzende egemenin olağanüstü hale nasıl karar vereceği sorusu aracılığıyla Schmittçi egemenlik teorisini tehdit eder (Kardeş, 2015: 126).

Aynı tarihsel koşullar içinde, aynı tarihsel koşulların analizini yapan iki düşünür, vardıkları farklı sonuçları farklı amaçlar için seferber etmiştir. Schmitt, egemeni, istisna üzerindeki karar verme tekeli aracılığıyla devletin sürekliliğini sağlayan ve siyasal tekeli elinde bulunduran bir özne olarak konumlandırmıştır (Bredenkamp, 1999: 258). Buna karşılık, Benjamin, içi boş homojen zaman anlayışı ile var olan mevcut düzenin tarihsel anlatısını yıkmak istemiştir (Brown, 2010: 200). Sekizinci tezin konusu olan "gerçek olağanüstü hal" kavramı, tarihin burjuva

yorumun sekteye uğratılması ve ezilenlerin geleceğini kurmak amacıyla seferber edilecek olanakların toplamı olan bir tarih anlayışının ve dolayısıyla bir "şimdi"nin imkânlarını arama amacına dönük olarak kurgulanmıştır. Bu zaman anlayışı içinde istisnaya ve istisna üzerine karar verebilecek egemene yer yoktur.

Schmitt'in kullandığı "entscheidung" (karar almak) fiili; kesip atmak, sınır çekmek, bölmek anlamlarını barındırır (Kardeş, 2015: 104). Benjamin ise bölünmüş, sınır çekilmiş, kesilip atılmış dünyanın ezilenlerini, bu pratiklerin tamamını tehdit edecek şekilde, tarihin öznesi olmaya çağırmaktadır. Schmitt için istisna, egemenlik için olmazsa olmaz koşulken; Benjamin için, egemen istisnayı yönetir, ona karşı düzeni korur ve istisnaya karşı sürekli olarak tetiktedir. Benjaminci anlamda egemen, istisnaya "karar verememe" özelliği ile karakterize edilir (Bredenkamp, 1999: 260).

Son tahlilde, Schmitt'in bakış açısına göre hukuk düzenin işleyişi, normun etkisini askıya alarak onu uygulanabilir kılma amacını güden bir düzeneğe –olağanüstü hale- dayanır. İstisna, kural haline geldiğinde ise araç artık işleyemez. Bu açıdan, sekizinci tezde dile getirilen istisnaya karar verilemezlik, Schmitt'in kuramını zora sokar. Artık egemen kararı, Siyasal Teoloji'nin ona yüklediği görevi yerine getiremez: artık beslendiği şeyle örtüşen kural, kendini yutar (Agamben, 2008: 80).

Modern hukuk, sadece mucizeyi değil olağanüstü halin bütün biçimlerini reddetmiştir. Devleti ve hukuk düzenini birbirine özdeşleştirilerek istisnanın kendisi yok edilmiştir (Schmitt, 2014: 41-47). Oysa, sınırlı zaman nasıl normallığın ötesine dayanıyorsa istisna da dışarıyla ilişki kurarak düzenin kendisini kurar. Anti-Christ'in gelişi ve "şimdiki zaman" arasında konumlanan *katechon*'un geciktirici ara durumu

nasıl tarihi şekillendiriyorsa istisna da normalliği öyle üretir (Bredenkamp, 199: 253). "Liberal burjuvazi, bir Tanrı ister ancak bu Tanrı faal olmamalıdır; bir monark ister ancak bu monark iktidarsız olmalıdır" (Schmitt, 2014: 63). Schmitt'e göre, liberal bireycilik çoğulculuğa, çoğulculuk ise devletin ve siyasetin altını oyan dinamiklerin oluşumuna neden olur (Ostovich, 2007: 56). "Sistem, Max Weber'in dediği gibi büyük bir fabrikaya dönüşmüş; siyasal olan, ekonomik veya teknik-örgütsel olan içinde yok olurken eş zamanlı olarak estetik, kültür ve tarih söylemi içinde eritilmiştir" (Schmitt, 2014: 68). Bu durumun yarattığı tehlike şudur: Siyasal olanın eridiği yerde dost ve düşmanın tayin edilmesi ve dolayısıyla istisna ile egemenin belirlenmesi mümkün değildir; dolayısıyla, Schmitt'in devlet ve egemenlik kuramının işlemesi de mümkünatını yitirir.

Tartışmaya güncel katkı ise Giorgio Agamben tarafından yapılmıştır. **Olağanüstü Hal** isimli çalışmasında Agamben, istisna ile normun bir ayrımsızlık bölgesine girdikleri iddiasıyla Benjamin'in yanında yer almıştır. (Murray, 2013: 99). Agamben'e göre, olağanüstü hal kural haline geldiği için, her geçen gün bir önlem olarak değil, bir yönetim tekniği olarak kendini göstermekle kalmayıp, hukuk düzeninin oluşturucu paradigması haline gelmiştir (2008: 14). "Hitler'in kampları ile Amerikan'ın Guantanamo hapisanesi arasında bir süreklilik bulunmaktadır ve demokratik rejimler de totaliter rejimlerdeki deneyimleri yeniden üretmektedir" (Kardeş, 2015: 320). Bu yeni durum içinde, olağan ve olağandışı durumları birbirinden ayırt etmek mümkün değildir.

Agamben'e göre, Schmitt, olağanüstü hal ile hukuk düzeni arasında bir eklemlenme olanağı yaratarak, eş zamanlı olarak, bir paradoks üretir. Bu paradoksa göre: "Hukukun bünyesine katılması gereken şey, onun dışında bir şeydir, hatta söz

konusu olan, hukuk düzeninin kendisinin askıya alınmasıdır" (2008: 48). Egemen, farklı siyasal düzen tahayyüllerine adanmış gördüğü topluluklar ve bireyler karşısında, ortadan kaldırıldığını iddia ettiği 'kaosu' hatırlamak zorunda kalır. Kendi norm sistemini sürdürme ve kendisini önceleyen kaosu hatırlatma zorunluluğu arasında hukuki-siyasal paradoksuyla yüz yüze kalır (Demiray, 2010: 228-229).

"Olağanüstü hal ya da istisnai olan, hukukun, onun aracılığıyla yaşama gönderme yaptığı ve kendini askıya alarak yaşamı bünyesine kattığı özgün araçtır" (Agamben, 2008: 8). Agamben'e göre, nasıl ki konuşma dilin varlığına dayanıp aynı zamanda onun ötesine taşarak ve terk ederek var oluyorsa; Schmitt'in kuralsızlığı egemene tahsis edildiğinde de, böyle bir terk etmenin izleri vardır (Humphreys, 2006: 682). Egemenliğin paradoksu bu terk etme ilişkisi içinde anatomisini bulur. "Hukukun hayat ile kurduğu ilişki, geçerli olma değil; terk etme ilişkisidir" (Agamben, 2013: 40). Hukuki-siyasal paradoks, bir yandan egemenlik altına alınmak istenen toplulukların içe alınması pratiği ile diğer yandan siyasal alandan ve siyasal alanın üzerinde inşa edildiği ekonomik alandan dışlanması arasındaki gerilimin ürünüdür.

Agamben'e göre, modern istisna, yasanın kaynağı ve uygulaması arasındaki ara bölgeye yerleşmiş bir belirsizlik olarak onun temel kaynağı haline gelmiştir (Küçük ve Saygılı, 2014: 278). Schmitt, istisna halini, siyasi düzeni hukuk düzenine indirgeyen liberal teoriye karşı egemenin belirleyici ve hukukun tali olduğunu kanıtlamak için kullanmıştır.⁵ Agamben ise istisna halini, siyaseti ve hukuku en baştan beri koşullayan kalıcı bir ilkeye işaret etmek için kullanmıştır (Öztürk, 2010:

---

⁵ Schmitt'e göre Kelsen normun kaynağını yine norm ile açıklar. Buna göre devletin kaynağı normdur. Ancak salt norm devletin alanını açıklayamaz. Kelsen egemenlik kavramını kökten dışlamaktadır. (Kardeş, 2015: 110)

432). Schmitt, siyasal olanı, dost ve düşman ayrımıyla ele alır. Oysa Agamben'e göre, Batı siyasetinin temel ikiliği dost-düşman değil; çıplak hayat-siyasal varoluş, zoe-bios, dışlama-içleme ikilikleridir (2013: 11-17). Agamben'e göre, siyasal olana dair esas ilişki çıplak hayat (zoe) ile siyasal varlık (bios) arasındaki ayrımdır. Bu ayrım sırasıyla doğal varlık ile bireyin hukuki varlığına denk düşer (Lemke, 2013:78). "Siyaset ise, hayat içinde kimlerin, ne ölçüde ve ne zaman bios'un parçası olacağına karar veren bir mekanizmadır" (Öztürk, 2010: 431).

Modern çağın özgünlüğü, çıplak hayatın, siyasal varlığın sınırlarından siyasal alanın merkezine doğru kaymasından kaynaklanır (Lemke, 2013: 81). Çıplak hayat, zoe'nin (hayat, varoluş) kavramsallaştırılması aracılığıyla "polis"e girmesi anlamına gelir (Murray, 2013: 96). Ancak, modern siyaset, sadece zoe'nin *polis*'e dâhil edilmesi ve çıplak hayatın, devlet iktidarının hesaplarına konu olması bakımında özgün değildir. Burada önemli olan, "istisnanın kural olması ve siyasal düzenin sınırlarında olan çıplak hayatın bir belirsizlik mıntıkası halinde siyasal alanla örtüşmesidir" (Agamben, 2013: 18).

Agamben'in istisna kavramı, normu askıya alarak egemen tasarrufunu mümkün kılan Schmittçi olan ve karar verememe ile oluşan Benjaminci olağanüstü hal kavramlarından ilham alır (Öztürk, 2010: 441). Agamben'e göre, modern olağanüstü hal, 18. yüzyılda barış ve savaş kararına odaklanan bir kavram iken; 20. yüzyıla doğru sosyo-ekonomik krizleri de içine alarak "hayatın kendisini kolonize eden" bir yönetim tekniğine dönüşmüştür (Humphreys, 2006: 679). "İstisna, yasadırlık ile nomos [yasa], yaşam ile hukuk, auctoritas ile potestas arasında bir belirlenemezlik eşiğı oluşturarak, hukuki-siyasal makinenin iki yönünü eklememesi ve bir arada tutması gereken düzenektir" (Agamben, 2008: 116). Ancak, burada artık

egemen ve istisnayı birbirinden ayırmayı mümkün kılan bir eşik kalmamıştır. İç ve dış, şiddet ve hukuk, yasa ve yasadışı ayırmaları bir belirsizlik mntıkası içindedir. Egemen, olağan ve olağandışı koşullara karar veremez; hayatın kendisini kolonize eden modern olağanüstü hal, egemenin kendisini de içine çeken bir girdaba dönüşmüştür.

Modern siyaseti tanımlayan şey, zoe'nin bios'a dahil edilmesi ya da çıplak hayatın devlet iktidarının hesaplamalarına konu olması değildir. Bu eski bir durumdu; yeni durumsa, bütün istisnaların kural halini alması sonucunda çıplak hayatın alanı ile siyasal alanın örtüşmesi ve dolayısıyla dışarı-içeri, bios-zoe, ayırımlarının bir belirsizlik mntıkasına girmesidir. İşte bütün siyasal sistemin dayandığı gizli temeli tesis eden şey, çıplak hayat, aynı anda hem siyasal düzenden dışlayan hem de bu düzenin içine hapseden söz konusu istisna durumudur (Agamben, 2013: 18).

Bu yeni durum içinde, yasadışı öge (auctoritas); hukuki (potestas) öge ile birlikte var olabilir. Bu iki öge tek bir kişide toplandığında, istisna hali, hukuki-siyasal bir ölüm makinesinin sürekliliğine denk düşer (Agamben, 2008: 116). Kuruluşundan Saddam Hüseyin'li yıllara dek tüm Irak tarihi, bu manasıyla bir ölüm makinesinin, istisna halinin genişlemesinin ve bir yönetim tekniği halini almasının tarihidir. Irak Baas'ının ideolojisini çok etkilemiş olan Mişel Eflak'ın **Nugtat al-Bidaya** isimli çalışması bu yönetim tekniğinin iç mantığını ifşa eder. Buna göre, savaş sadece emperyalistler ve siyonistlere karşı değildir aynı zamanda "iç düşmanlara" karşı da yürütülmektedir. Bu mücadele içinde ulusal hareketin görevi sürekli olarak tetikte olmaktır (Bengio, 1998: 51). Bu öğüdün yerleştiği siyasal iç

mantığı ve tarihsel arka planı içinde şekillenen tüm Irak tarihi böyle bir dost-düşman ayrımı tarafından koşullanmıştır. Bu ayrım, yeni yurttaşlık önerileri, müzakere süreçleri, özerklik tartışmaları ile kesiliyor görünse de her defasında Kürt düşmanlığına rücu etmesine neden olan anti-Kürt sözleşme ve Kürtlerin istisna hali içinde kendisini yeniden üretmiştir. Irak egemenliği bu dost-düşman ayrımı üzerinden kurulan anti-Kürt sözleşme ile kurulmuş ve inşa edilmiştir. Irak Kürt ulusal hareketi bu sözleşmenin tarihselliği içinde olgunlaşmış ve kendi özgün sonuçlarını üretmiştir.

2. Monarşi Dönemi ve Kürtler

Kürt sorununu günümüze taşıyan olaylar, 1915-1925 yılları arasında Kürtlerin yaşadığı coğrafyada inşa edilen ulus-devletlerin merkezileşme süreçlerine tepkilerden kaynaklanarak gelişmiştir (Beşikçi, 2014: 553). Bu devletlerden biri de Irak'tır. Irak'ın 1925 Anayasası'nın 19. maddesine göre, Irak Krallığı'nda anayasal egemenlik millet aittir ve Kral Faysal'a tevdi edilmiştir (Al Umar, 1977: 62 aktaran Hamad, 2010: 20). Bu tanımda sunulan millet kavramı, Irak sınırları içinde yaşayan herkesi kapsıyor görünse de; esas olarak, "anti-Kürt" sözleşme etrafında organize edilmiştir. Sünni Araplık esasına göre inşa edilen Irak egemenliği bu sözleşme ile sınırlandırılmıştır. Kürtler, Irak'ın egemenlik inşası içinde "iç düşman" olarak görülürken; aynı anda, Irak devletinin "yurttaşları" olarak damgalanmıştır. Irak Ordusu'nun 1927'deki bir açıklaması, Irak egemenliğinin esas karakterini gösteren anti-Kürt sözleşmeye şu şekilde işaret ediyordu: "Arap birliğinin önündeki tüm Arap

olmayan unsurları, engelleri ve nifakları temizlemek Irak ordusunun görevidir" (Bengio, 1998: 93).

Kürt coğrafyası 1917'de İngilizler tarafından işgal edilmeye başlandıktan sonra Kürtlerin iç düşman statüsü şekillenmeye başlamıştır. Kürtlerle ilk temas bu dönem Hanekin'de etkin olan Bacalan aşireti reisi Mustafa Paşa ile kurulmuş ve Türklere karşı harekete geçirilmiştir (Jwaideh, 2012: 312).⁶ 7 Mayıs 1918'de, önce Kerkük ve Süleymaniye, 1 Kasım 1918'de imzalanan Mondros Anlaşması'ndan sonra ise, Musul ve civarı işgal edilmiştir (Mihoyi, 2006: 13). İngilizler, problemlerinin Türkler, Almanlar ve destekçileriyle olduğunu, Arap ve Kürt yerleşimcilerle hiçbir problemlerinin olmadığını belirttikleri bir bildiri yayınlanmıştır (Duman, 2010: 207). Ayrıca, Bağdat'ın işgalinden sonra Kürtler üzerinde etkili olması için uzun soluklu olmasa da **Tigayashteni Raste (Hakikati Anlamak)** adlı bir gazete hazırlanmıştır. Gazete İngilizlerin Kürt ve İslam dostu olduğu tezlerini yaymaya dönük ifadelerle doludur (Ahmad, 1994: 106-107).

İngiliz hükümeti, başlangıçta Irak'ın genelini çeşitli yönetim birimlerine bölüp, başlarına birer İngiliz memurlar atamayı denese de yükselen tepkiler neticesinde işbirliği yolu aranmıştır (Dawışa, 2009: 10). Bu strateji, Hindistan'da uygulanan kolonyal modelden etkilenerek oluşturulmuştur ancak işlemediği görülünce bu stratejiden vazgeçilmiştir (Marr, 2012: 21). Bu dönem İngiliz politikası: "İran siyaseti gereğince Birleşik Kürdistan'a izin vermemek, Musul, Bağdat ve Basra'yı kontrol edebilmek, Türklerin Kürt coğrafyasında yeniden egemen

---

⁶ Türklerin yanıtı ise din esaslı propaganda ile Kürtlerin desteğini almaya çalışmak olmuştur. Bu hamle kısmen etkili olmuştur. Pearson, Wiley, Macdonald, Sapper Troup gibi pek çok üst düzey İngiliz subayının öldürülmesinin ardında Türk propagandasına kapılan aşiretlerin olduğu düşünülmüştür (Longrigg, 1956: 102).

olmasına izin vermemek şeklindedir.” (Yeğen, 2012: 17). Özellikle Musul’un ele geçirilmesi; ovalara açılan tepeleri kontrol etme, Kürt coğrafyasının zengin buğday havzasını kullanabilme ve petrol havzalarının kontrolü gibi önemli avantajların ele geçirilmesi için önemliydi (McDowall, 2004: 170).⁷

Bu dönem, bazı aşiret ve tarikat liderleri⁸ bu strateji çerçevesinde, hem kendi rakiplerine hem de Irak yönetimine karşı yeni taktikler geliştirmiştir (McDowall, 2004: 216). 1 Aralık 1918’de 60 kadar Kürt önderi, Doğu halklarını "özgürleştiren" İngilizlerin Kürtleri de koruma altına almasını talep eden bir mutabakata varmıştır (Abdulla, 2012: 78). İngilizlerden elde etmeyi umdukları imtiyazlar ve kazançlar; Kürt aşiret reisleri ve tarikat şeyhleri arasında bir ayrışma yaratmıştır. İngiliz desteğini alamayan şeyh ve reisler, bu desteği alanları işbirlikçi olarak tanımlamışlardır (Bruinessen, 2013: 296). Haşimi yönetimi sırasında da karşılıklı işbirlikçilik suçlaması devam etmiştir. Çeşitli siyasi ve ekonomik kazanımlar elde eden aşiretler ile bu imtiyazları alamayanlar arasında sürekli bir gerilim yaşanmıştır (McDowall, 2004: 410).

1917-1925 sürecinde Kürt siyasi elitleri, İngiliz himayesinde geçirilecek zorunlu bir dönemden sonra kısmi bir "özerklik" umut etmiştir (Arfa, 2006: 143). Bu beklenti, Ocak 1921’de Kahire’de düzenlenen ve Kürt devleti planının devre dışı bırakıldığı toplantıdan sonra kısmen kırılmıştır (Duman, 2010: 214-215). Kahire toplantısı sonrasında konuşulan konulardan biri de Kerkük ve Süleymaniye’nin

---

⁷1917-18 sürecinde petrol sıkıntısı çeken İngilizler aynı zamanda geniş petrol sahalarına sahip olan Kürt coğrafyası kilit bir öneme sahip olmuştur (Abdulla, 2012: 85).

⁸ Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra şeyhlerin siyasi aktiviteleri artmıştır. Çünkü, eski iktidar sahiplerin gittiği yenilerininse yeteri ölçüde güçlenmediği bu kısa zaman içinde Kürt coğrafyasında bir iktidar boşluğu oluşmuştur (Lazarov, 1989: 62).

doğrudan İngiliz yönetimi altında idare edilip edilmemesi olmuştur (Sluglett, 2007: 49). Kürt önderleri, Kahire toplantısı sonrasındaki duruma rağmen aşiret temelli ‘imtiyaz’ arayışlarını, ittifak ve çatışma örüntülerindeki konumlanmalarını sürdürmüştür.

1919 ile 1922 arası geçen kısa dönemde aşiret organizasyonuna dayalı çok sayıda ayaklanma görülmüştür. Şeyh Mahmud Berzenci, Rewanduz, Xoy, Goyan ve Barzan ayaklanmaları bunlardan en önemlileridir (Bilgin, 1990: 32). İngilizler bu süreçte, destekçi Kürt aşiretleri ile irtibatını sürdürme ve ayaklanan aşiretlere karşı şiddet araçlarını seferber etme stratejisi gütmüştür (Jwaideh, 2012: 312-313). Hewramani, Ranya ve Rewanduz ayaklanmalarında ise çatışma ve müzakere süreçlerinde hızlı geçişler yaşamıştır (Mihoyan, 1998: 41).⁹ En savaşçı aşiretlerden olan Hemawendler dahi İngilizlerle anlaşma zemini aramış ancak İngilizlerin politika değişiklikleri nedeniyle çatışmalar sürmüştür (Arfa, 2006: 144).¹⁰

İngilizler, Kral Faysal’a karşı olan Arap muhalefetiyle mücadele çerçevesinde Kürtler ve Kral Faysal’a açıktan karşı çıkmayan Arap aşiretleriyle anlaşma zemini aramıştır (Strohmeier ve Yalçın-Heckman, 2014: 83-84). Özellikle, Nisan 1920’de Irak için manda yönetimini kararının alınmasından sonra çıkan 1920 Şii

---

⁹Ocak 1922’de Halepçe, Mayıs ayında ise Çemçemal ayaklanmaları başlamıştır. Avroman ve Erbil civarında yaşayan Surçi aşiretleri ayaklanmıştır. (Lazarov, 1989: 199). Mayıs 1922’de Türk destekli Cebari Kürtleri, Haziranda ise Hemawend Kürtleri ayaklanmıştır (Kutschera, 2013: 80). Süleymaniye, Harput, Botan, Jangal, Rewanduz, Koy, Saubalagh, Erbil, Hanekin gibi aşiret temelli ayaklanmalar Kürt coğrafyasında siyasal olarak varlık göstermek isteyen tüm özneler tarafından çatışma ve müzakere süreçleri arasındaki hızlı geçiş ve ikircikli zeminde soğurulmaya çalışılmıştır (Ahmad, 1994: 121-124).

¹⁰Kürt coğrafyasında şeyhin otoritesi aynı süreçten geçen Güney Irak Şiiileri arasında olduğu kadar kurumsallaşmış değildi. Şiiiler arasında, fakihlerden bir kısmı imamın kısmi temsilinden (wilayat al-faqih al-khaş) yana olmuş diğer bir kısmı ise imamın tamamen temsil edilmesinden yanaydılar. Ancak iki durumda da kurumsal bir otorite hakimdir (Belkeziz, 2009: 51).

Ayaklanması bu değişikliğin temel nedenidir (Marr, 2012: 23). Sir Percy Cox, 1920 ayaklanmalarından sonra, İngiliz karşıtlığının en üst düzeyde olduğunu itiraf etmiş ve en iyi yolun özellikle Şii müçtehitleri gözetererek ve Kürtlerle süren çatışmalara son vererek meşruiyet krizini çözebilecek bir ismin Irak'ın başına getirilmesi olduğunu savunmuştur (Longrigg, 1956: 126). Kral Faysal, peygamber soyundan geliyor olması, Haşimi ailesinin yönetim tecrübesi ve Şii-Sünni gerilimini azaltacağı düşünöldüğünden İngilizler tarafından tercih edilmiştir.¹¹ Kürtler, bu dönemki Şii baskısını İngiliz politikalarının yeni pozisyonu karşısında daha avantajlı kılmak için kullanmıştır (Bengio, 2012: 11).

Kral Faysal'ın güvenoyu aldığı 6 Mayıs 1921 oylamasında Süleymaniye dışındaki tüm Kürt vilayetleri Irak'a katılımı ve Emir Faysal'ın Irak Kralı seçilmesi yönünde oy vermiştir (Kutschera, 2013: 75). 1921 Anayasası'nda Irak'ın, Arap ve Kürtler olmak üzere iki ulusal gruptan oluştuğu ve Kürtlerin hükümette temsil edileceği belirtilmiştir (Aziz, 2013: 101). 1922 İngiliz-İrak Anlaşması da Kürtlerin varlığını tanımıştır (Romano, 2010: 254). Bu dönem, Kürtler, bir taraftan Irak sınırları içinde tutulmaya çalışırken, diğer taraftan, Arapları esas alan ulus devlet inşası içinde tutulmaya çalışılmıştır. Eş zamanlı olarak, Kral Faysal karşıtı Arap milliyetçileri ölkeden sürölmüş ve gazeteleri kapatılmıştır (Hunt, 2005: 68).

1923 Temmuz'unda imzalanan Lozan Anlaşması'nda, Kürt önderler, özerklik yönünde girişimlerde bulunmuşlardır (Yıldız, 2004: 12). Ancak girişimlerden beklenen sonuçlar alınamamıştır. Bu dönem kitleleşmiş ve genel kabul görmüş bir

---

¹¹ Şii müçtehit İmam Muhammed Taki el-Şirazi 1919'da Müslöman toraklarını Müslömanlardan başkasının idare edemeyeceğini belirtmiştir. Bu fetvaya Kerbelâ'nın ileri gelenlerine gönderilen Seyyid Şerif Hüseyin'in oğullarından birinin başkanlığında bir Müslöman Arap hükümeti kurulması çağrısı eklenmiştir (Wiley, 2004: 32).

ulusal hareketin olmaması ve geleneksel siyasi elitler arasında bir uzlaşmaya varılamaması bu başarısızlığı hazırlamıştır. Lozan Anlaşması ile birlikte daha önce Sevr Anlaşması'nın 62 ve 64 sayılı maddelerinde yer alan özerklik ve bağımsızlığa dair umut, yerini belirsizliğe bırakmıştır (Arfa, 2006: 42-45). Sevr Anlaşması'nın 62. maddesi Fransız, İngiliz ve İtalyan temsilcilerden oluşan bir komisyonun Fırat'ın doğusundaki Kürt bölgelerinde yerel düzenin sağlanmasını, 64. maddede ise bir yıl içinde bağımsızlık talep etme hakkını öngörmüştü (Yıldız, 2004: 10-11). Anlaşmaya göre, halkının çoğunluğu bağımsızlık için oy kullanırsa Musul eyaleti de Kürdistan'a katılabilecekti (Aziz, 2013: 96).

Lozan Anlaşması'ndan sonra uluslararası kamuoyunda Kürtler ve 'bağımsızlık' bağlamı gündemden düşmüştür. Bu süreçten sonra, bağımsızlık bağlamı yerini özerklik, kolektif ve kültürel haklar üzerine süren tartışmalara bırakmıştır. 16 Aralık 1925'te Milletler Cemiyeti (MC) Musul'u Irak yönetimine bırakınca Irak yönetimi Musul'da Kürtçenin eğitim dillerinden biri olacağını vaat etmiş ancak uygulamaya geçilmemiştir (Entessar, 2010: 72). Milletler Cemiyeti (MC) Kürt bölgelerinde eğitim dilinin Kürtçe olmasını, Kürt memurlar atanmasını şart koşmuştur. Buna rağmen 1926-1932 arası Kürt dili ve kültürüne karşı kısıtlama politikası uygulanmıştır (Hassanpour, 2005: 189-194).

Bu ikircikli strateji sadece İngilizlerin baskısı ve Bağdat yönetiminin tutumu arasındaki farklılık üzerinden ele alınamaz. Irak'ın kuruluş yılları, 1914-1918 Arap Ayaklanması'ndan beri güçlenen Pan-Arabizm ve Irak milliyetçiliği arasındaki gerilim içinde şekillenmiştir. İlki, Abbasi Hanedanlığını ikincisi Antik Mezopotamya tarihini esas alarak şekillenmiştir (Davis, 2005: 13). Bu farklılaşmanın neticesi olarak, Pan-Arabistler, Kürtleri tamamen dışarıda bırakan bir strateji izlerken; Irak

milliyetçileri, üstlerinde Pan-Arabist hegemonya hâkim olsa da, zorunlu olarak Kürt varlığını tanıma eğilimi göstermiştir.

Gareth Stansfield, **Iraqi Kurdistan, Political Development and Emergent Democracy** isimli çalışmasında erken dönem Kürt ayaklanmalarında aşiret bağlılığı ile ulusçuluk arasında bir denge görür. Ona göre, Aşiret reislerinin ve şeyhlerin kendi çıkarları ana unsurken ulusal söylem talidir (2003: 61). Ancak, Stansfield'in görüşünün aksine, 1920'li yıllarda bir Kürt ulusal hareketinden, ulusal bir programdan ve dolayısıyla ulusal bir söylemden söz edebilmek mümkün değildir. Ulusal fikirlere sahip münferit örnekler, aşiret ve tarikat aidiyetlerinin baskın olduğu 1920'li yıllarda ulusal söylemden söz edebileceğimiz anlamına gelmez. Bu dönem, şeyh ve aşiret reislerine bağlılık ve onların kararları üzerinden tayin edilmek istenen dost ve düşman ayrımları, genel bir ulusal amaçtan öndedir (O'Ballance, 1996: 13).

2.1. Sınır, Haritalandırma ve Kürtlerde Haritacılık

Ulusun üniter bir yapı olarak genelleşmesi, daha önceleri kesin sınırları olmayan ve karşıtını homojenleştirme arzusu duymayan siyasi yapıları ortadan kaldırmıştır (Calhoun, 2007: 93). 16. ve 17. yüzyıllarda dahi özel olarak devlete ait sınır kavramı belirsizdi. Sınırlar, devletler arasındaki savaş alanları olarak kavranırdı (Schmitt, 2000: 249). Modern devletler açısından ise sınırların fonksiyonu farklılaşmıştır. Modern devletler, teritoryal modeller aracılığıyla, ortak kültürel ve etnik kategorileri homojenleştirmek istemiştir. Sınırlar, yasallığı ve vatandaşlığı kuran egemenliğin süreklileştirilmesi için yürürlüğe sokulmuştur (Smith, 2002: 177-185). Bunun nedeni, etnik/ulusal aidiyet kurgusunun ihtiyaç duyduğu homojen

kimliklerin sınırlara dayanmak zorunluluğundan kaynaklanır (Barth, 2009: 76-78). "Uluslar, mensuplarının içinde yaşamak ve çalışmak zorunda oldukları kesin bir toplumsal mekân tanımlarlar; zaman ve mekâna konumlandırılan bir tarihi toprağın/ülkenin sınırlarını çizerler" (Smith, 2014: 34).

Güvenlik kuleleri, dikenli teller, bayraklar, mayınlı alanlar ve diğer tüm semboller, siyasal olanı tekel altına alma arzusunun göstergeleridir (Donnon ve Wilson, 2002: 11). Sınırlar, devletlerin arzuladıkları siyasi kimliklerin sınırlandırılması ve yeni kurucu iktidar hamlelerini engellemek için yürürlüğe sokulur (Anderson, 1996: 107). Ulus devletlerin "güvenlik" algısını şekillendiren ve bu algıyı tetikleyen; sosyal, iktisadi, etnik, dini, mezhepsel, sınıfsal bağların ve farklılaşmaların uç verdiği yerler sınırlardır (Paasi, 1998: 69). Sınırlar, aynı zamanda, devletlerin paranoyalarla ürettikleri korku üzerinden, idare ve düzen sağladıkları egemenlik göstergeleri olarak krizli bir yapıya sahiptir (Gürkaş, 2014: 219). Sınırların iç mantığı; "öteki"nin daimi varlığı, "olağanüstü durum" ve savaş üretme ihtimali üzerine inşa edilir (Warschawski, 2005: 16).

Sınırlar, devlet destekli ulus inşalarında, bütünlüğün, azınlıklara ait uluslaşma süreçlerinde, farklılığın sembolüdür. Bu sembolü esas alan ulusal söylem; bayrak, marş, harita gibi araçlarla ulusu kişiselleştirir (Aktoprak 2010: 24-25). Tüm bu pratikler, siyasal olanın tekel altına alınma ve tekel altında tutulma amacına dönüktür. Sınırlar, devletin tanımlamak istediği "siyasal olanın" kuşatılmaya çalışıldıkları bölgeleridir (Warschawski, 2005: 13-15). Ulusları verili olarak algılatan pratiklerin başında gelen sistematik haritacılığın yerleşmesi modern ulus devlet formunun dünya geneline yayılması ile gerçekleşmiştir (Calhoun, 2007: 18). Ulusal

hareketler, hem mülkiyet ve yeniden inşa hem de ataların yaşadıkları yere ait olma anlamında toprakla ilgilidir (Smith, 2014: 115).

Ulus devlet düzenine göre dünyanın yeniden örgütlenmesinin hedeflendiği 18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'nda; nüfus istatistikleri ve haritalar dâhil olmak üzere birçok çarpık veri hazırlanmıştır (Yıldırım, 2013: 108). Kürtlerin yaşadığı coğrafyada; Türk, Fars ve Arap esaslı ulus devletlerin inşası sürerken; Kürtler, yaşadıkları bölgelerin coğrafi bilgisi hakkında sistematik bir bilgiye sahip değildi. Kürtlerin kökeni üzerine zayıf da olsa çalışmalar yapılmasına rağmen; Kürtlerin dağıldıkları coğrafya üzerine bilgiler kısıtlıydı. 17. yüzyılda gezdiği Kürt coğrafyasını etüt eden Evliya Çelebi'de (Hacı, 2006: 36), Osmanlı coğrafya ders kitaplarında, Fars ve diğer devlet kaynaklarında Kürtlerin yaşadıkları yerler hakkında bilgiler mevcuttu. Ancak, Irak Kürtleri özelinde, 1920'lerde ve 1930'larda önderliğe soyunan şeyhlerin, aşiret reislerinin ve entelektüellerin standart bir harita algısı yoktu. 1925'te yayınlanan çalışmasında, Rewanduzlu Kürt Hüseyin Hussni Mıkriani, Kürtlerinin atalarının Aryanlar olduğu üzerinde durmuş ancak coğrafya üzerine herhangi bir bilgi vermemiştir (O'Shea, 2006: 116).

Miktad Mithat Bedirhan'ın, 1898 yılında Kahire'de çıkarılan **Kürdistan** gazetesinde Kürt coğrafyasının sınırlarına dair bir tarif yapılmamıştır. **Wetene Kurdistan (Kürt vatanı)** ile Osmanlı vatanı arasında bir belirsizlik vardır (Issı: 2001: 143). 1919'da Şerif Paşa ve Emin Ali Bedirhan'ın hazırladığı iki harita karşılaştırıldığında, Kürtlerin yerleşik olduğu bölgeler hakkında yine bir belirsizlik karşımıza çıkar. “Şerif Paşa Kürt nüfusun yoğunluklu yaşadığı Van gölü civarını çizdiği sınırların dışında bırakmıştır. Emin Ali Bedirhan ise Van gölü ve civarını haritasına dâhil etmiş ancak sınırları Akdeniz kıyısındaki Hatay'a kadar uzatmıştır”

(Culcasi, 2010: 111). Bu belirsizlik, dar anlamıyla akademik bir sorun olarak kalmamış; aynı zamanda, güncel siyasette Kürtlerin durumunu da etkilemiştir. Şerif Paşa'nın 6 Şubat 1919'da Paris Barış Konferansı'nda sunduğu Kürdistan Krallığı haritasında sadece Diyarbakır, Harput, Bitlis, Musul ve Urfa yer almıştır (Kutschera, 2013: 37). Seyit Abdülkadir ise Şerif Paşa'nın haritasının gerçekliği ifade etmediğini, Şerif Paşa'nın Kürdistan haritasının yanlış olduğunu belirtmiş; kendi hazırladığı haritayı İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne sunmuştur (Yıldırım, 2013: 110).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra da durum değişmemiştir. Pızdar aşireti, MC'ye sunduğu dilekçede, yayıldıkları ve yayılmak istedikleri Zaxo ve Hanekin'i içeren bir özerklik haritası vermiştir (Bengio, 2012: 34). Diğer aşiretlerin girişimleri ve Kürdistan tahayyülleri de standart bir haritacılık faaliyetinin ve genel bir mutabakatın ürünü olarak şekillenmemiştir. "Siyasi bir tahayyül olarak Kürt coğrafyasından "çekilip çıkarılan" Kürdistan'ın, pratik ve hayali yorumu ayrı önderliklerin ayrı Kürdistan(larına) ve ayrı sınırlara denk geliyordu" (McDowall, 2004: 23).

Bu çekip-çıkarma işlemi ve sistematik haritacılık, tüm ulus devlet inşaa süreçlerinde görülen "homojenleştirme" mantığına içkin olarak, ulus inşaa etme sürecinin belli bir aşamasında yürürlüğe sokulur. Irak Kürtleri özelinde bu tarih 1940'ların ortasına denk gelmiştir. Bu tarihe kadar Irak Kürtleri için sistematik bir haritacılıktan söz edebilmek mümkün değildir. Bu durum, Kürtlerin kendi coğrafyaları ile ilgili tamamen bir bilgisizlik içinde olduklarını değil; birbiriyle örtüşen ve standartlaşan bir haritacılığa sahip olmadıklarını gösterir. "Kürtler, ancak 1940'ların başında aşamalı olarak sınırlandırmanın ve sistematik haritacılığın önemini kavramıştır" (O'Shea, 2004: 166).

20. yüzyılın ortalarından itibaren etnik ve coğrafi sınırları hakkında mutabık kalınan ve sistematikleşen bir haritacılığın ortaya çıkmasıyla birlikte uluslaşma sürecine girilmiştir. Irak Kürtleri özelinde sistematik haritacılığın yerleşmesi ile kitlesel ulusal hareketin ve sempatizan ağının oluşmaya başlaması; KDP'nin kuruluşu, genişlemesi ve kitleler arasında derinleşmesi ile kesişerek sonraki on yılları etkileyen bir etki üretmiştir. Irak Kürt ulusal hareketi, 1918-1946 arası siyasi programdan yoksun aşiret ayaklanmaları, 1946-1960 arası KDP eliyle ulusal hareketin kurumsallaşmaya başlaması ve 1960'dan sonra aşiretli ve kentli iki damarın kesişimiyle ulusal hareketin kitleselleşmesi şeklinde ayrılabilir (Bengio, 2012: 7-13).

2.2. Şeyh Mahmud Berzenci Ayaklanması

Erken dönem Irak'ında neredeyse tüm Kürt coğrafyası ayaklanma ve direniş halinde olsa da geleneksel aşiret ve tarikat düşmanlıkları ortak bir ulusal programın şekillenme ihtimalini engellemiştir (Sluglett, 2007: 78). Bu dönem için örgütlü ve kitleselleşmiş bir Kürt ulusal hareketinden veya ulusal bilinçle organize edilmiş bir mücadeleden söz edebilmek mümkün değildir (Romano, 2010: 251). Şeyh Mahmud Berzenci önderliğinde 1919'dan 1931'e kadar aralıklarla sürmüş olan ayaklanma ise özellikle ölçeği ve sonuçları itibariyle diğerlerinden farklılaşmaktadır. 1931 yılında Birleşik Kürdistan çağrısı yapan Şeyh, Irak Kürt ulusal hareketinin sonraki on yıllarda kendisini kurduğu "hafızanın" önemli bir parçası olmuştur. Ancak bu hafıza, 1919-1931 yılları arasında süren Şeyh Mahmud öncülüğündeki ayaklanmanın somut tarihsel gelişimi ile tam anlamıyla örtüşmemektedir.

Baban mirliğinin tamamen dağıldığı 1850'den sonra Süleymaniye'nin hâkimi olmaya başlayan Berzenci ailesi, Kürt coğrafyasının en güçlü ailelerinden biriydi. Kadiri tarikatı içindeki etkinlikleri, Süleymaniye'deki nüfuzları ve Şeyh Mahmud Berzenci'nin etkili kişiliği bu gücün kaynağıydı (Gunter, 2011: 281).¹² Kürtler arasında da geniş bir destek gören Berzencilerin önderi Şeyh Mahmud, 1 Aralık 1918 tarihinde İngilizler tarafından Süleymaniye valisi olarak atanırken bu güce dayanmıştır. (McDowall, 2004: 219). Diğer Kürt yerleşimleri doğrudan İngilizler tarafından yönetilirken; Şeyh, İngilizlerin başlangıçtaki stratejilerinin istisnası olmuştur. Süleymaniye valisi olarak atanmış, askersiz ve dolaylı yönetim modelinin örneği olarak denenmiştir (Jwaideh, 2012: 319).

Başlangıçta, İngilizler tarafından idare edilebilir biri olarak görülen Şeyh Mahmud, Mayıs 1919'da ayaklanarak bağımsızlığını ilan ettiğinde kartlar yeniden dağıtılmıştır (Stansfield, 2003: 62).¹³ Şeyh'in bağımsızlık ilanına İngilizlerin yanıtı; kara, hava ve istihbarat gücünü Şeyh'e karşı seferber etmek şeklinde olmuştur. Bağdat'tan 25 Mayıs 1919 tarihinde diğer İngiliz birimlerine yollanan belgede; Şeyh'in hazineyi yağmaladığı, tüm İngiliz subaylarını tutukladığı ve kendisini bölgenin hâkimi ilan ettiği gerekçesiyle saldırı emri verilmiştir (Yeğen, 2012: 47). 18 Haziran 1919'da Berzenci kuvvetleri ile İngilizler arasında Darbende'de meydana gelen çatışmalar, İngilizler lehine hareket ederek imtiyaz elde edeceklerini düşünen

---

¹² Şeyh Mahmud'un babası Şeyh Said liderliğini güçlendirmek için 1908'de bir isyan başlatmış kısmen başarılı olsa da 1913'te idam edilmiştir (Bilgin, 1990: 28).

¹³ İngiliz yönetimi, başlangıçta, Şeyh'in etkisini Süleymaniye'de sınırlamaya çalışmıştır (Yıldırım, 2013: 188). Şeyh Mahmud krallığının bayrağını belirlediğinde, para birimi ve posta pullarını tasarladığında ise doğrudan müdahale edilmiştir (Lazarov, 1989: 65). Şeyh'i diğer aşiretleri kontrol etmek için kullanılmaya çalışılma stratejisi iflas ettiğindeyse; Rewanduz halkı zorla iskân edilmiş ve Şeyh'in bu bölgede güçlenmesini engellemeye çalışmıştır. (Sluglett, 2007: 75).

Kürt aşiretlerinin desteğiyle Berzenciler aleyhine sonuçlanmıştır (Mihoyan, 1998: 27-28). Bu yenilgi üzerine Şeyh, Temmuz 1919'da idam cezasına çarptırılmış ancak dini otoritesinin gücü gözetilerek sadece sürgüne gönderilmiştir (Qasimlo, 2009: 84-85).

Sürgündeki Şeyh'i yeniden İngiliz stratejisinin parçası yapan gelişme, 1920 yılında gerçekleşen Şii ayaklanması olmuştur. Ayaklanma neticesinde sıkışan İngilizler, içinde buldukları çıkmaz nedeniyle Kürt aşiret reislerine karşı yeni bir strateji geliştirmek zorunda kalmıştır. 1920 Şii Ayaklanmasına karşı başlangıçta temkinli yaklaşan Kürtler, İngilizler Diyala bölgesinde ilerledikçe silahlı mücadeleye girişmişlerdir. Bu çatışmalar Zaxo'dan Süleymaniye'ye kadar yayılmıştır (Mihoyan, 1998: 34-35). Bu çatışmalar, İngiliz yönetiminin, Şii Ayaklanması karşısında Sünni Araplık esasına göre kurulacak birleşik Irak'ın inşasına hız verme kararı almasının neticesi olarak şekillenmiştir (Dawışa, 2009: 33). Bu karara rağmen, Şii ve Kürt varlığının getirdiği baskıyı kontrol etme problemi sürmüştür. Çatışmaların istenen sonucu getirmediğinin kavranmasıyla birlikte Kürt aşiretlerinin güçlendirilmesi kararı alınmıştır.

Yeni strateji doğrultusunda İngiliz idaresi, yerel düzeyde etkin olan şeyhler ve aşiret reisleri kullanmıştır. Bu atmosferde, bir grup Kürt aşiret reisi 1921 yılında Şeyh Mahmud'u kral ilan etmiş, Kürt coğrafyası ile Mezopotamya arasında bir sınır belirlenmesini ve bağımsız bir meclis talep etmiştir (Abdulla, 2006: 87). İngiliz yönetimi, Irak'ın tamamını Sünni Arap egemenliğine tahsis eden stratejilerinin uzantısı olarak bu taleplere kayıtsız kalmıştır. Kürtler ise İngiliz stratejisi ile yetinip maksimum kazanç elde etme peşinde olanlar, bu stratejinin sınırları ile yetinmeyip

daha fazlasını tahayyül edenler ve bu iki tutum arasında gidip gelenler şeklinde bölünmüştür.

1922’de Türk güçlerinin Irak sınırlarını geçerek Rewanduz’a kadar uzanması Şeyh Mahmud’un konumunu daha da güçlendirmiştir (Entessar, 2010: 71). Surchi, Rewanduz, Koi, Khushnaw, Zebari ve diğer aşiretlerin desteğini alan Özdemir Paşa öncülüğündeki Türk askerinin Süleymaniye’ye girme tehlikesi ortaya çıkınca; Şeyh Mahmud, sürgünde olduğu Kuveyt’ten geri çağırılmıştır (McDowall, 2004: 226). Bu süreçte, İngilizlerin Şeyh’e karşı stratejisi, kısmi bir özerklik yoluyla Kürtleri kontrol etmek yönünde değişmiştir (Mihoyi, 2006: 15). Ancak, İngilizler bu seferde tüm aşiretlerin herhangi bir şeyhin otoritesini kabul edecekleri konusunda yanılmıştır. Halepçe gibi çok yakın bir bölgede dahi İngilizler’in Şeyh Mahmud aracılığıyla elde etmeyi arzuladığı sonuçlar alınamamıştır (Sluglett, 2007: 77).

Bu süreçte Kifri ve Kerkük Kürtleri ise hem Irak’ın inşasına hem de Şeyh Mahmud’a karşı cephe almışlardır (McDowall, 2004: 214). Üstelik yeni durumda Şeyh Mahmud’un rolü 1919’dan farklı bir şekilde şekillenmiştir. Bu fark, Kürt aşiretlerinin Türklerle ittifak kurma ihtimali tüm denklemi değiştiren yeni bir gelişme olarak İngiliz stratejisini değiştirmesinden kaynaklanmıştır (Mihoyan, 1998: 53). Kifri ve Kerküklü Kürtlerin bu tutumu, yeni durumdan faydalanma amacı taşıyordu. İngilizler bu durumu aşmak amacıyla; Ekim 1922’de imzalanan İngiliz-İrak Anlaşması’nı takiben Kürtçe resmi dil olarak kabul edilmiş; bu hamleyle aşiret ayaklanmalarının gücü kırılmak istenmiştir (Bengio, 2012: 16). Ancak, bu hamle istenen sonuçları üretmemiş; süreklilik halini alan aşiret çatışmaları, İngilizlerin stratejisinin altını oymaya devam etmiştir.

Şeyh Mahmud, Musul'u kaybetme riskinin her geçen gün daha da artmasının zorunlu sonucu olarak yeniden Süleymaniye valisi olarak atanmıştır (Yıldırım, 2013: 174). Bu tarihten sonra Şeyh, daha önce kendisine karşı olan Caf ve Pizdar aşiretlerinin desteğini almış, İngilizlerin beklentisinin aksine Özdemir Paşa ile yazışarak Türklere bağlı özerk bir Kürdistan'ın kurulması için destek istemiştir (McDowall, 2004: 227). Lozan Barış Konferansı'nda Musul sorununun programdan çıkarılması ve Irak hükümetinin kontrolüne bırakılması bu sürece son vermiştir (Gunter, 2011: 14). Bu sonuçtan sonra, Şeyh'i etkisizleştirmek isteyen İngilizler 24 Şubat'ta Süleymaniye bombalanmaya başlamıştır. Şeyh, 4 Mart'ta şehri terk etmiştir. İki ay süren çatışmalardan sonra, 17 Haziran 1923'te, şehir tekrar Şeyh ve müttefiklerinin eline geçmiştir (Yıldırım, 2013: 185). Bu süreci, Serdeşt yakınlarında Casana mağarasına yerleşerek geçiren Şeyh; **Bangi Heq** (Hakkın Sesi) adlı bir gazete çıkarmış ve cihad çağrısı yapmıştır (Kutschera, 2013: 89).¹⁴ Şeyh Mahmud'un Kürt siyasal elitleri arasında yer alan birçok rakibi, Şeyhin daha önceki cihat çağrılarında olduğu gibi, bu çağrıya da kayıtsız kalmışlardır (Romano, 2006: 184-185).

İngilizler, Mayıs 1924'te Musul sorununu görüşmek üzere düzenlenecek Haliç Görüşmeleri öncesinde "güvenlik" sorunu olmadığını kanıtlamak için Süleymaniye'yi yeniden bombalamıştır (Mihoyan, 1998: 61). Temmuz 1924 Irak-İngiliz Anlaşması da, Şeyh Mahmud'un yeniden ayaklanacağı ihtimalinden duyulan korku atmosferinde imzalanmıştır. 1925 yılının tamamında ise sadece Süleymaniye değil Kürtler'in tamamı askeri ve cezai tedbirlerle etkisizleştirilmeye çalışılmıştır (Mihoyan, 1998: 63). Ayrıca, bu süreçle birlikte, Kürtçe'nin devlet organlarında

---

¹⁴ Bu süreç boyunca ayrıca Roje Kurdistan ve Umdê İstiklal gazeteleri yayınlanmıştır (Mihoyan, 1998: 48).

kullanımının kabul edilmesi aracılığıyla "özerklik" taleplerinin kitleselleşmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır (Yıldız, 2004: 13). 1926 çıkarılan Yerel Diller Yasası da aynı amaca hizmet etme amacıyla; Kürtçe konuşulan bölgelerde Kürtçe öğrenme ve Kürtçe yayın yapabilme hakkını tanımıştır (Robson, 1996: 9). Bu hamleler, hem özerklik tartışmalarının önünü kesmiş hem de Berzenci hareketinin gerilemesine neden olmuştur.

Bu tarihten sonra, ayaklanmanın etkisi düşük yoğunluklu olarak devam etse de Kürtlerin bir bölümü, devlet kadrolarına yerleşmek, kültürel haklar ve çeşitli imtiyazlara elde etmek için pasif bir pozisyona çekilmiştir (Sluglett, 2007: 125). Buna rağmen, aşiret temelli bölgesel çatışmalar diğer bölgelerde de sürmeye devam etmiştir. 1927'de Rewanduz aşiretleri ile süren çatışmalar en yüksek noktasına ulaşmıştır. Hamevan ve Balek aşiretleri silahlı mücadeleye girişmiştir. Bu süreçte Şeyh Mahmud, mevcut durumu kullanmak istemiş; İngilizleri müzakere masasına çekmeye çalışmıştır (Mıhoyan, 1998: 73).

30 Haziran 1930'da yenilenen Irak-Britanya anlaşması ise Kürtlerin İngilizler ile süren müzakere ve çatışma örüntülerinin sonunun geldiğini ilan edercesine Kürtlerin kolektif haklarına dair herhangi bir ibare yer almamıştır (Strohmeier ve Lale-Yalçın, 2013: 86).¹⁵ Bu gelişme üzerine, 6 Eylül 1930'da, büyük çaplı gösteriler meydana gelmiş, Süleymaniye'de seçimler boykot edilmiş ve halk ile ordu arasında çatışmalar meydana gelmiştir (Qasımlo, 2009: 92).¹⁶ Şeyh Mahmud, bu gelişmeleri

---

¹⁵ Bu anlaşmanın meclisten geçirebilmesi için Nuri al-Said hükümeti kurulmuş; kabaran Arap milliyetçisi muhalefeti sakinleştirmesi için Ikha-l Watani (Ulusal Kardeşlik) desteklenmiştir. Bu parti Şii lider Ja'far Abu el-Timman'ı ve solcu Kamil al-Chadirji'yi de kendi içine dahil etmiş ve bu yeni anlaşmayı desteklediğini ilan etmiştir (Marr, 2012:34).

¹⁶ Bu süreçte başbakan yardımcısı Cafer el Eskeri'nin Kürtçenin resmi dil olarak ilan edileceğine dair taktik maiyetinde bir hamle yapmıştır (Mıhoyan, 1998: 80). Bu taktik, Nuri

yeni bir hareket zemini olarak değerlendirmek amacıyla; Süleymaniye ve komşu bölgelerde yeniden örgütlenmeye çalışmıştır. İngilizlerin bu hamleye yanıtı kitleleri asker aracılığıyla bastırmak şeklinde olmuştur (Mihoyan, 1998: 81). 1930 sürecinin daha önceki süreçlerden farkı, Şeyh Mahmud Berzenci'nin ilk kez "Birleşik Kürdistan" sloganını kullanmış olmasıdır (O'Ballance, 1996: 20).

Bu süreçte, dini-politik bir hareketin lideri olarak Şeyh Mahmud'a en önemli engel, kendisi gibi Kadiri olan Talabanilerden ve Caf aşiretinden gelmiştir (Bruinessen, 2013: 328). Caf aşiretinin bir kısmı Berzenci'ye destek verirken; aşiretin Halepçe kolu, Şeyh Mahmud yönetimine karşı çıkmıştır (Arfa, 2006: 147).¹⁷ Bu dönem, İngiliz yönetimi, aşiret yapısını canlandırmaya çalışmış; eş zamanlı olarak, aşiretler arası mücadelelerden faydalanarak olası bir özerklik talebini engellemeye çalışmıştır. Jaf ve Bacalan aşiretleri, Kadiri Talabaniler, Biyari ve Tawila'nın Nakşibendi şeyhleri,¹⁸ Kerkük ve Kifri halkı ile Şeyh Mahmud Berzenci arasındaki daimi mücadele bu strateji ile koşullanmıştır (McDowall, 2004: 219). Hemavendler, Şeyh Mahmud öncülüğünde gerçekleşecek bir özerklik yerine İngilizler ile yapılacak olası ittifaklardan yana tavır almıştır (Mihoyan, 1998: 18).¹⁹ Berzenci hareketinin yükselişi ve düşüşü, 1919-31 sürecinde, her defasında diğer

---

Said kabinesinin Sünni Arap yoğunluklu meclisten istese dâhi geçiremeyeceği bir vaatti. Bu dönem Nuri el Said ılımlı Kral ise daha sert' politikalarından yana olmuştur.

¹⁷Jaf aşireti tüm 1920'ler boyunca Şeyh Mahmud Berzenci hareketine karşı pozisyon almış ve Şeyhin aleyhine ittifaklar yapmıştır (Gunter, 2011: 148)

¹⁸ Nakşibendilik, Sünni Kürtler arasında Kadirilerin başlıca rakibidir. Eski bir geçmişi olsa da tarikatın kurucusu Baha al-Din Nakşibend olarak bilinir. Kürt coğrafyasında etkin olan kol olan Halidiye'nin kurucusu 1777'de Süleymaniye yakınındaki Baban'a bağlı Karadağ'da doğan Mevlana Halit'tir. 1808-1809 arasında Abd Allah-ı Dıhlewî'den icazet alarak Şam'a gelen Mevlana Halit tarikatını buradan yaymıştır. Sonraki önemli Kürt halifeler Nehriler ve Şeyh Ali-e Septi'dir. Şeyh Said, Şeyh Ali-e Septi'nin torunudur (Bilgin, 1990: 12-13).

¹⁹ Aynı aşiret Mahmud Berzenci aleyhine defalarca silahlı mücadeleye girişerek ayaklanmanın hızını kesmiştir (Gunter, 2011: 114).

aşiret liderleri ve İngilizler arasında süren müzakere çatışma ve ittifak süreçleri ile belirlenmiştir.

1919-1931 yılları arasında Berzenci ve İngiliz güçleri arasındaki çatışma ve müzakere süreçleri; **post-factum** ulusal söylem açısından bir ulusal direniş olarak okunur gibi görünse de, bu okumanın kendisi tarihi bakımdan mümkün değildir. Merkezi devlet inşasına karşı aşiret temelli "direniş" olarak okunabilecek bu deneyim, ulusal bir kahramanlık anlatısı olarak sunulamaz. Şeyh'in içinde hareket ettiği zeminin Kürt etno-sembolik havzasından besleniyor olması; Şeyh'i, bir ulusal önder olarak değerlendirmek için yeterli değildir. Burada gerçekleşmemesi halinde şaşırtıcı olabilecek şey, Şeyh'in kendi etnik ve kültürel zemininden beslenerek hareket etmemesi olurdu. Şeyh'in 1931 ve sonrasında Kürtlerin tamamını içine alan bir ulusal tahayyüle sahip olup olmadığı tartışması bir yana; 1919-1931 sürecinde kitleselleşmenin ve kitleselleşme amacının olmaması, dini söylemin baskın olması, aşiret ve tarikat mücadelelerinin belirleyiciliği ve Kürtlerin tamamına dair bir coğrafya ve harita algısının olmaması gibi nedenler, bu ayaklanmanın ulusal bir kahramanlık anlatısı olarak ele alınmasını olanaksız kılmaktadır.

2.3. Barzan Bölgesi Ayaklanması

Tüm 20. yüzyıl boyunca Bağdat tarafından tehdit olarak görülen Barzaniler; Nisan 1919'da Şeyh Ahmet Barzan öncülüğünde başlayan çatışmalarla birlikte Irak egemenliğine karşı tehdit olarak görülmeye başlanmıştır (Lazarov, 1989: 64). Önce merkezi devlet inşasına karşı gösterdikleri direniş, 1946'dan sonra KDP içindeki faaliyetleri ve Molla Mustafa Barzani'nin kişisel karizması Barzanilere yönelik tehdit

algısını derinleştirmiştir. Kuruluş yıllarındaki çatışmalar, merkezi otoritenin vergi talebi ve Irak ordusunun faaliyetlerine karşı geliştirilen tepkiler neticesinde tetiklenmiştir (O'Ballance, 1996: 20). Şeyh Ahmet, Kral I. Faysal'a yazdığı mektupta; kendi bölgesindeki asker varlığının gerekçesini sormuş ve kendi güvenliklerini kendilerinin sağlayabildiklerini belirtmiştir (Jwaideh, 2012: 432).

Merkezi hükümetin ve İngilizlerin Barzanileri tehdit olarak algılamasının temel gerekçesi, Şeyh Mahmud ile şekillenebilecek olası bir birleşmenin yaratabileceği tehlikeydi. Asuriler tehlikenin önünü alacak bir hamle olarak Barzan bölgesine yerleştirilmesi planlanmıştır (Bilgin, 1990: 29). Bu strateji kısmen karşılığını bulmuştur. Asurilerin bölgeye yerleştirilme planının kendi "özerk" yönetimini tehdit edeceğini düşünen Şeyh Ahmet, silahlı mücadele kararı almıştır (Jwaideh, 2012: 429-433). Tıpkı diğer Kürt aşiretleri gibi Barzaniler de kendi bölgelerinde nüfuz elde etmek veya mevcut durumlarını korumak için silahlı mücadele yürütmek zorunda kalmıştır (Arfa, 2006: 36). Şeyh, bu koşullar altında geleneksel aşiret müdafaası yürütmek zorunda kalmıştır (McDowall, 2004: 249).²⁰ Asurileri Barzan bölgesine sokma stratejisine ek olarak; yürürlüğe sokulan bir başka hamle de Barzaniler ile Zibari aşireti arasındaki çatışmayı alevlendirmek olmuştur (Ghareeb, 2004: 40-41).

---

²⁰Barzaniler 19. yüzyılın ikinci yarısında küçük bir aileyken giderek büyüyerek bir asır sonra, 1800 aileden oluşan Şirvaniler, 200 ailelik Bruşiler, Dewlewtmırî aşiretlerinin katılımıyla 1945 yılında 9000 kişiden oluşan bir büyüklüğe ulaşmıştır (Aegleton, 1976: 117). Büyük Zap ırmağının sol kıyısındaki Barzan bölgesinde yaşayan Şeyh Taceddin Barzani'nin Seyyid Taha Nehri'den icazet almasından sonra hem bölge hem de Şeyh etkin bir rol oynamaya başlamıştır (Bilgin, 1990: 17). Bu genişleme, sadece Barzani ailesi için geçerli değildir. Nakşibendi ve Kadiri tarikatına bağlı tüm şeyhler, iç ilişkilerinde özerk olan mirliklerin ortadan kaldırılmasından sonra 19. yüzyılın ortalarında Kürt coğrafyasını yönetebilecek tek odak olarak sivrilmişlerdir (Bruinessen, 2000: 12).

Zibari aşiretinin yanı sıra, İran sınırındaki Bıradost aşiretinin reisi Reşit Lolan da Barzanilere karşı cihat ilan etmek için teşvik edilmiştir (Aegleton, 1976: 120). Eş zamanlı olarak, Şeyh Ahmet'in başka bir dine inandığı şeklinde propaganda yayılmaya çalışılmıştır (Mihoyan, 1998: 74).²¹ Şeyh Ahmet, Zibari ve Lolan aşiretlerinin baskısı ve dindar Kürtlerin tepkisi karşısında; Asurilerle olan gerilimi diyalog kurma yolu arayarak azaltmaya çalışmak zorunda kalmıştır (Jwaideh, 2012: 437). Yeni Irak-Britanya Anlaşması'ndan (30 Haziran 1930) sonra Barzaniler müzakere masasına oturmak için silahlı mücadeleye yoğunluk vermiştir. Tüm bu tarihsel süreçten sonra Irak yönetimi başta Barzan bölgesi ve diğer aşiret bölgelerinde hâkimiyet kurmayı hedef olarak koymuştur (Aegleton, 1976: 119-120).

Önce, Mayıs 1931'de Şeyh Ahmet uyarılmış; ardından, 9 Aralık 1931'den 9 Şubat 1932'e kadar aralıksız askeri operasyonlar düzenlenmiştir. 19 Mart ve 2 Nisan operasyonları sırasında Mergasur'u kuşatarak Barzan'a yürümek isteyen Irak ağır kayıplar almıştır (McDowall, 2004: 251). İngiliz uçaklarının hava bombardımanının yardımıyla kazanılan 6 Nisan 1932 tarihli çatışmalarından sonra; Şeyh Ahmet Türkiye tarafına kaçmıştır (Kutschera, 2013: 144-145). Bu süreç, Barzaniler açısından bir yenilgi gibi görünse de; 1931-1932 arasında Barzaniler ve çevre aşiretlerle yapılan diğer bölgesel çatışmalar, Irak ordusunun yetersizliğini göstermesi bakımında dolaylı olarak bir "başarı" olarak değerlendirilebilir (Arfa, 2006: 155). Irak'ın sonraki on yılları Mahmud Berzenci deneyimi ve bu başarının/başarısızlığın gölgesinde şekillenmiştir.

---

²¹ Şeyh Ahmet kendisini mesih olarak göstermişse de kendi aşireti içinde dahi tepkiyle karşılanmıştır (Bruinessen, 1998: 19-27).

Ancak yukarıda, Şeyh Mahmud Berzenci için iddia ettiğimiz gibi; 1920'lerden 1930'lara kadar aralıklarla süren çatışmalar, Barzan önderlerinin bir ulusal bilince sahip oldukları ve aşiret-tarikat bağları yerine ulusal varlığı esas aldıkları anlamına gelmez. Bu dönem aşiret merkezli ayaklanmaların dost ve düşman tayini; diğer aşiretler, İngilizler, bölge devletleri ve Araplar ile girişilen çatışma ve müzakere süreçleri tarafından koşullanmıştır. Amir Hassanpour da **Kürdistan'da Dil ve Milliyetçilik** isimli çalışmasında feodal ve modern ulusçuluk ayrımı yapmasına ve feodal milliyetçilik tanımının yarattığı belirsizliğe rağmen; Rus, İran ve Türk modernleşmelerinin Kürt orta sınıfları içinde uluslaşma süreçlerini tetiklediğini iddia eder. Irak ve İran'da bu tetiklenme 1940'larda başlamış, tüm Kürdistan'da tecrübe edilen kitleleşme ise ancak 1960'larda gerçekleşmiştir (2005: 127-138).

Bu sürecin sonucu olarak, Bağdat yönetiminin egemenliği; daha baştan, bir "belirsizlik" ile damgalanmıştır. Barzan bölgesi ve Şeyh Mahmud Berzenci ayaklanmaları ulusal bir programdan yoksun olsa da yarattıkları sonuçlar itibariyle 1940'ların ortalarından sonra şekillenmeye başlayan ve 1960'larda kitleleşme sürecine girecek olan Irak Kürt ulusal hareketini önelemesi bakımından önemlidir. Kürtlerin "istisna" hali üzerinden inşa edilen ve Irak egemenliğini kuran kurucu ilkselliğin ve aşkınlığın kaynağı olan anti-Kürt sözleşme, erken dönem ayaklanmalarının bastırıldığı 1919-1931 süreciyle billurlaşmaya başlamıştır. Kürtleri aynı anda hukukun içinde ve dışında bırakan ve Sünni Arap etno-sembolik hafızası ile anlamını bulan siyasal düzen tahayyülü, bu sözleşmenin kuruculuğu ile damgalanmış; anatomisi bu damgalanma ile birlikte koşullanarak inşa edilmiştir.

2.4. 1932-1958: Kürtler'in İstisna Halinin İnşası

1932'den sonra eski imtiyazlı elitler, yeni egemen devletin Irak yurttaşlığını esas alacağını yoksa Araplık esasına göre mi inşa edileceğini kavramaya ve bu seçime göre konum almaya çalışmışlardır (Tripp, 2007: 75-77). Kürtler, 1932'den itibaren aşamalı olarak gelişen asimilasyon pratikleri ve ulusal haklarının kabulüne dair ikircikli manevralar arasında bir belirsizliğe sıkışmışlardır (Bengio, 1998: 110). Bu belirsizlik, Irak egemenliğinin inşası içinde Kürtlere dayatılan "istisna" halinin anatomisinden kaynaklanmıştır. Kürtler her defasında yasal-hukuki yurttaşlığın içinde görünseler de fiili olarak, ekonomik ve siyasi süreçlerin dışında tutulmuştur. Eş zamanlı olarak, verili hukuk sınırlarını aşan devlet şiddeti altında yaşamak zorunda kalmışlardır.

Bu ikircikli strateji, Irak siyasal alanının Sünni Araplık esasına göre kurulmasının bir parçası olarak şekillenmiştir. Kürtler, tahayyül edilen düzen ve bu düzenin tanım aralıklarının aynı anda içinde ve dışında tutulmuşlardır. 1936 yılında aralıksız süren Orta Fırat ayaklanmaları (Salucci, 2005: 14); Kürtlere dayatılan istisna hali ve anti-Kürt sözleşmenin inşasının sancısı olarak şekillenmiştir. Anti-Kürt sözleşme, Kürtler dayatılan istisna halinin yeniden üretimini sağlayan sürekli devlet şiddeti içinde varlığını inşa edilmiştir. Irak egemenliği tarafından Kürtlere dayatılan istisna hali, bir tür dışlama olsa da hukuk ile ilişkisi devam ettirilmiştir. Kürtlerin istisna hali "kural"la ilişkinin devam ettiği ancak kuralın askıya alınarak tüm kurucu şiddetinin hatırlatıldığı süreçlerin istisna biçiminde sunulması ilkesine dayandırılmıştır.

Egemen, istisna olana karar vererek kendi egemenliğini kanıtlar. Ancak, bu kanıtlama işlemi için, önce belirli toplulukların istisna olarak konumlandırılması ve bu konumlandırılma sonrasında belirli "homojenleştirme" pratiklerinin yürürlüğe sokulması gerekir. Bu bağlamda, genel olarak Araplık ve özel olarak Sünni Araplık esasına göre inşa edilen Irak egemenliğini (Davis, 2005: 225) kuran anti-Kürt sözleşme, egemen ve istisna şeklinde inşa edilmek istenen iki ayrı "homojen" varlığın kaynağı olarak konumlandırılmıştır. Ancak, bu konumlandırma, arzulanan sonuçları üretmemiştir. 1930 ile 1958 arasında 48 hükümet kurulmuş ve kısa süre ayakta kaldıktan sonra dağılmıştır (Dawışa, 2004: 149).

21 Mart 1925 Anayasası'nın 19. ve 26. maddeleri arasında tarif edilen olağanüstü hal ilan etme; meclisi feshetme ve toplanmasını engelleme kararı olarak krala tevdi edilmiştir (Abd al Kdo, 2008: 48-51). 1931 tarihinden 1958'e kadar geçen süreçte, ilgili maddelere dayanılarak, 27 adet olağanüstü hal ilan edilmiştir (Dawışa, 2009: 155). Bu olağanüstü hal kararları, Kürtlerin "istisna" Sünni Arapların egemen olduğu siyasal alanı inşa etme amacı ile alınmıştır. Arap milliyetçilerinin "hayali cemaati" Iraklı olmaktan çok, Sünni Araplığı esas aldığından; Kürtler, kuruluş sürecine dahil edilmemişlerdir (Romano, 2010: 253). 1932'de Birleşmiş Milletler (BM) tarafından egemen bir devlet olarak kabul edilen Irak, Kürtlerin rıza göstererek içine alınabileceği bir genişleme göstermemiştir (Dawışa, 2009: 32).²²

---

²² Şiiiler ise medreseleri ve diğer kurumları aracılığıyla devlet şiddetine karşı daha korunaklı olduğundan Sünni Arap merkezli egemenlik inşasına karşı kendi içlerine kapanmışlardır. Irak'ın inşa sürecinde Sünni Araplık esas alınsa da Şii gençleri Irak kurumları içinde eritecek bir eğitim politikası üretilmeye çalışılmıştır (Dawışa, 2009: 87). 1931'de kurulan Ahali grubu iştirakiye (sosyalizm) değil sabiye (halkçılık) ilkesini esas alıyordu. Sınıf mücadelesini reddeden grup iktisadi ve siyasi demokrasiyi birleştireceğini iddia ediyordu (Abu Jaber, 1970: 7). Birey yerine halkı esas alan Ahali, şoven milliyetçiliği reddeden bir milliyetçiliği

1934 yılında kurulan mecliste, aşiret temsilcilerinin sayısında daha öncelere nazaran bir azalma görülmüş (Dawiş, 2009: 35), **Al Ahali** gazetesi kapatılarak muhaliflere gözdağı verilmiş, okullarda militarist eğitime geçilerek aşiret bağlarının zayıflatılması ve yeni devletin kurguladığı yeni kimliğinin dayatılması hedeflenmiştir (Marr, 2012: 48-49). Tüm bu uygulamalar, Irak genelinde bir hoşnutsuzluk yaratmış ve 1936 yılında General Bekir Sıtkı öncülüğünde yapılacak darbeye zemin hazırlamıştır. 1930'lardan beri ülkeye giren Nazizm, Faşizm ve Mustafa Kemal modeline duyulan ilginin yarattığı kitlesel destek (Marr, 2012: 45) ve İngiliz desteğiyle şekillendiği düşünülen Asuri ayaklanmasında Sıtkı'nın gösterdiği zalimliğin Araplar arasında yarattığı sempati, darbenin destek bulmasını sağlamıştır (Davis, 2005: 61). Başlangıçtaki sempatiye rağmen, darbe sonrası kurulan yeni hükümette Şii ve Kürt temsilcilerine yer verilmesi, Sünni Arap toplumunda bir hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Kürtlere dair iç reformlara ağırlık verilmeye başladığıdaysa tepkiler daha da yoğunlaşmıştır (Hunt, 2005: 70). Darbe sonrasında şekillenen süreçte, Irak merkezli Arap milliyetçiliği yeni yönetime destek verirken; Arap birliğinden yana olan milliyetçiler karşı çıkmıştır (Marr, 2012: 36-37).

Tepkilerin bir kısmı, doğrudan, Bekir Sıtkı'nın Kürt olması üzerinden şekillenmiştir. Pan-Arabistler, Bekir Sıtkı'yı, ordu içinde Kürtleri kayırmakla suçlamıştır (McDowall, 2004: 387).²³ Pan-Arabistlerin Bekir Sıtkı'ya tepkisi; Iraklılık söyleminin öne çıkması, Irak ulusunun vatani milliyetçilik temelinde inşa

---

savunmuştur (Ghareeb, 2004: 7). Özellikle, Ahali grubunun etkisiyle kurulan Hikmet Süleyman hükümetiyle birlikte Irak siyasal alanı Şii siyasetçilerin de dahil olabileceği bir hale evrilmiştir (Tripp, 2007: 87).

²³ Bu iddiaya rağmen, 1921 Kahire Konferansı ile oluşturulan ordunun kurmay kısmı Sünni Arap ve alt kadrolar ise Şii Araplardan oluşturulmuştu. Kürtler ise kısmen ve çok sonraları orduda kimi önemli pozisyonlarda kendilerine yer bulabilmiştir (Marr, 2012:26).

edilmesi için yeni okulların açılması ve toprak reformunun başlatmasının sonucu olarak şekillenmiştir (Marr, 2012: 47). Artan tepkiler, 11 Ağustos 1937 tarihinde ordu içindeki Pan-Arabist bir subayın Bekir Sıtkı'yı öldürmesine kadar devam etmiştir. Bekir Sıtkı suikastıyla birlikte Hikmet Süleyman hükümeti düşürülmüştür. Sünni Araplardan oluşan yedi kişilik bir askeri klik yönetimi ele geçirmiştir (Bozarıslan, 2011: 60). Bu darbe, Pan-Arabistler ile Irak milliyetçileri arasında daha sonra da sürecek gerilimi yoğunlaştıran önemli uğraklardan biri olmuştur. Bu dönem sırasıyla, **Hizb al-Ikha' al Watani** ve **al-Hizb al-Watani** bu iki ana akımın temsilicisi olarak konumlanmıştır (Davis, 2005: 62).

Bekir Sıtkı darbesi, Pan-Arap milliyetçiliğini bloke ederek Irak siyasi alanını yeniden düzenleme hedefiyle kurgulanmıştır. Bu kurgu istenilen sonucu üretmiştir. 1940'lı yıllar, Pan-Arabistlerin bu oyununun yarattığı etki ile şekillenmiştir. Bu süreç, anti-Kürt sözleşmenin "hatırlatılması" anlamında Pan-Arabist hegemonyanın Bekir Sıtkı'nın bedeninde yenilenmesi ile öncelenmiştir (Dawışa, 2009: 136). Filistin mücadelesi ile alevlenen Pan-Arabist kamuoyu ve 1936-1941 sürecinde ordunun siyasetin içine dahil olması ve Bekir Sıtkı döneminde kısmen kendisine alan bulabilmiş sol güçlerin çekilmesi ile birlikte yerini, yeniden, Pan-Arabizmin hegemonyasına bırakmak zorunda kalmıştır (Marr, 2012: 49).

Bekir Sıtkı zamanında kısmen seyreden Sünni Arap merkezin Pan-Arabist hegemonya aracılığıyla yeniden yoğunlaşma süreci, 1941 yılında organize edilen Raşid Ali Darbesi ile başlamıştır (Hunt, 2005: 71). Bu hamle, bir yandan Kürtleri eşit yurttaşlıktan men etmek; diğer yandan ılımlı ve Araplık temelinde yedeklenebilen bir Şiiilik yaratma stratejisi ile birlikte yürürlüğe sokulmuştur. Şiiler, Bekir Sıtkı'nın toprak reformundan kurtulmuş olmaları nedeniyle Raşid Ali'ye destek vermiştir

(Marr, 2012: 48). Böylece, Sünni Arapların egemen, Kürtlerin "istisna", Şiilerin Araplık temelinde yedeklenebildiği siyasal düzen tesis edilmiştir.

Raşid Ali Darbesi, ünlü Pan-Arabist Sami Shawkat'ın öncülüğünü yaptığı al-Futuwa²⁴ ve bir diğer faşist örgüt Jam'miyat al-Jawwal'ın desteğini almış; "kavmi ve vatani unsurları" bünyesine alabilmiştir (Franzen, 2011: 224).²⁵ Raşid Ali, 1940 Almanlarla ittifak kurmuş ve İngilizlerin ülke siyaseti üzerindeki vesayetinden rahatsız olan askerlerin biriken öfkesini kullanmıştır (Marr, 2012: 54). Bunun üzerine, İngilizler, 2 Mayıs 1941'de Irak'a karşı savaş ilan etmiştir. İngiliz karşıtı duyguların daha da yoğunlaşmasını engelleme amacı taşıyan bu müdahale neticesinde, Ocak 1943'te, Almanya'ya karşı savaş açan ilk İslam devleti Irak olmuştur (Lightfoot, 2007: 43).

Kavmi ve vatani Arap milliyetçileri arasındaki bu lehimlenme, 1930'lardan itibaren, modernleştirilen okullarda yetişen Şii ve Sünni gençlerin; Ahali başta olmak üzere, diğer partiler ve derneklerde bir araya gelmeye başlamasının ürünüdür (Marr, 2012: 45-46). 1940-1950 sürecinde Şii ve Sünni gerilimini azaltan yeni bir orta sınıf (Dawışa, 2009: 141), bu lehimlenmeyi mümkün kılan atmosferi sunmuştur. Yeni oluşan şehirli orta sınıf, anti-emperyalist tepki ile bütünleşmiş; ancak, eş zamanlı

---

²⁴ Pan-Arabistlerin bu şüphesi zamanla tüm Arap milliyetçisi fraksiyonlara yayılmıştır. Alman temsilcisi Fritz Grobba ile yaptığı mülakatta Pan-Arabist politikacı Sami Shawkat, Bekir Sıtkı'nın askeri okullara Kürtleri doldurduğunu, Arapları dikkate almaktan imtina ettiğini fakat Kürtleri açıkça kayırdığını iddia etmiştir (Dawışa, 2009: 137).

²⁵Kürtleri dışarıda bırakan Irak ulus-devletinin inşası içinde Şii Araplar, Irak milliyetçiliğinin "vatani kanadı tarafından" eşit yurttaş olarak kavranılmıştır. 1920'lerde Haras al-Istiklal (Bağımsızlık Muhafızları), daha sonra al-Hizb al-Watani (Ulusal Parti) ve Jam'iyar al-Ahali ve al-Hizb al-Watani al-Dimuqrati (Ulusal Demokratik Parti) bu eğilimin temsilciliğini yapmıştır. Pan-Arabist kanat ise al-Ahd al-Watani (Ulusal Akit), Hizb al-İstiqlal, al-Futuwa ve Hizb al-Ba'th al-Arabi al-İştiraki (Baas) partileri tarafından temsil edilmiştir (Davis, 2005: 14).

olarak, şehirleşen Arap kabilelerinin yarattığı etki nedeniyle gelenekçi damarını da muhafaza etmiştir (Marr, 2012; Hunt, 2005).

Tüm bu süreç boyunca, Pan-Arabistlerin başlıca amacı Kürtlerin siyasi süreçlere katılımını engellemeye çalışmak olmuştur. Bu grubun, Bekir Sıtkı ve Hikmet Süleyman'a yoğun muhalefetinin nedeni, Kürtlerin, Şiiilerin, Yahudilerin, Türklerin ve sol grupların Bekir Sıtkı'ya olan desteklerinden duydukları şüpheden kaynaklanmıştır (Davis, 2005: 63). Bu şüphenin sonucu olarak Irak Kürtleri, seri halde yürürlüğe sokulan katliamlar eşliğinde yaşamaya zorlanmıştır (Strohmeier ve Lale-Yalçın: 86-89). Kürtlere dönük katliamlar, Irak siyasal alanını kuran "tehdit algısı" ve bu algıyla sürekli olarak yeniden üretilen anti-Kürt sözleşmenin sonuçlarından biri olarak şekillenmiştir.

1937 yılında Kürtler üzerinden şekillenme olasılığı olduğu düşünülen SSCB tehdidi gözetilerek İran, Irak, Türkiye ve Afganistan arasında imzalanan Sadabat Paktı da bu algının yansıması olarak şekillenmiştir (Tripp, 2007: 88). Polisiye önlemler ve dış politikada atılan adımlarla yetinmeyen Irak yönetimi, toprak rejiminde de değişiklikler yapmaya çalışmıştır. 30.000 dönüm arazinin sahibi olan 46 aileden 11'inin Kürt olması yeni bir imar yasasını gündeme getirmiştir. 1932 ve 1938 yıllarında revize edilen Toprak Yerleşim Yasası ile Kürt varlığının siyasal bir tehlike olmasının önüne geçecek tedbirler alınmaya çalışmıştır (McDowall, 2004: 399). Tüm bu önlemlere rağmen, 1940'lı yılların ikinci yarısından sonra erimeye başlayan aşiretli ve kentli Kürtler arasındaki gerilim, İngiliz karşıtı duyguların kabarması ve Pan-Arabist akımların baskısı ile birlikte Monarşi'nin altını oyan bir dip dalga oluşmaya başlamıştır (Marr, 2012: 51).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Irak genelinde oluşan finansal kriz, yiyecek kıtlığı ve İngiliz varlığına duyulan tepkinin birikmesi sonucunda, anti-kolonyal hareket yeniden alevlenmiş ve siyasal kargaşaya yol açmıştır (Natali, 2010: 8). Bu gelişmelere, süregelen ekonomik krizin yoğunlaşma sürecinin eklemlenmesi ise, monarşinin yıkılışını hazırlayan süreç hızlanmıştır. 1947'den 1958'e kadar vuku bulan işçi ve köylü ayaklanmaları, bu sürecin ürünü olarak şekillenmiştir. 1952'de ve 1954'te iki olağanüstü hal kararı alınmış; Ocak 1954'te ilan edilen olağanüstü hal ile birlikte tüm siyasal partiler, dernekler, sendikalar ve bağımsız medya yasadışı ilan edilmiştir (Salucci, 2005: 16-23).

1955 yılında imzalanan Bağdat Paktı ve Mısır'ın 1956 Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi ile birlikte Said rejimine ve Batı'ya karşı düşmanlık daha da arttırdığında (Abu Jaber, 1970: 46), Monarşi karşıtı grupların kitleleşme olanağını bulduğu zemin hazır hale gelmiştir. Monarşi karşıtı grupların kitleleşmesi ile eş zamanlı olarak ordu içinde güç dengeleri de dönüşmüştür. Zaten, 1950'lerin ikinci yarısında ilan edilen Eisenhower Doktrini ile birlikte yürürlüğe sokulan askeri yardımlar hem askeri modernleşmeye ve subayları güçlenmesine neden olmuş hem de Monarşi karşıtı Arap milliyetçiliğinin güçlenmesini sağlamıştır (Hunt, 2005: 73). Ocak 1953'den sonra, Batılılaşma yanlıları ve Pan-Arabistler arasında bir koalisyon hükümeti kurulmasını (Lightfoot, 2002: 44), güç dengesindeki bu değişim koşullamıştır.

Monarşi'nin son dönemini hazırlayan tarihsel arka plan içinde, gelirler kalkınma için kullanılmamış; ağalar, şeyhler ve tüccarların siyasal angajmanları esas alınarak dağıtılmıştır. 1958'e kadar süren köylü ve işçi ayaklanmaları gelir dağılımındaki muazzam uçurumun ürünü olarak şekillenmiştir. Haşimi Monarşisi

dönemi, ekonomik süreçlere katılımın siyasal angajmanlara göre dağıtılmasının sonucu olarak şekillenen tepki içinde boğulmuştur.²⁶ Monarşi karşıtı atmosfer, hem kavmi hem vatani iki milliyetçi damara da güçlenme ve daha da kitleselleşme olanağı sunmuştur (Marr, 2012: 58-59). 1957 seçimlerinde, **Ulusal Demokratik Parti, Irak Komünist Partisi (IKP) ve Baas**; Haşimileri, "İngilizlerin uşağı" olarak nitelendirmiştir. 1957-1958 arasında beş hükümet kurulup dağılmıştır. Monarşi'yi deviren darbe, bu sürecin ürünü olarak şekillenmiştir (Bozarslan, 2011: 96).

3. CUMHURİYET'İN İLANINDAN BAAS YÖNETİMİNE KÜRTLER

3.1. Kentli ve Aşiretli Kürtler Arasındaki Yakınlaşma

1940'lara kadar Kürt aşiretlerinin tutumu; "merkeze karşı direnç" ve "merkezden pay alma" bağlamlarında süren aşiret-tarikat esaslı mücadeleler halinde sürmüştür. Ancak, 1940'ların ortalarından sonra, kentli ve aşiretli Kürtler arasındaki yakınlaşma aracılığıyla ulusal hareketin mayalanma ve kurumsallaşma sürecine girilmiştir. Bu yakınlaşmayı, 1943-1945 arasında Barzaniler ve Irak ordusu arasında süren çatışmalar tetiklemiştir. 1943 Haziran'ında, Barzani güçleri Irak birliklerini Diyala'da bozguna uğratmıştır. İngilizlerin yardımı ile başlangıçtaki hezimetin üstesinden gelen Bağdat tarafı, yeni çatışmalar neticesinde elde ettiği başarılarından sonra; Barzanilere, Pizdar bölgesine ya da İran'a göç etmeleri yönünde iki öneri sunmuştur (O'Ballance, 1996: 24). Bu süreci diğer çatışma dönemlerinden farklı kılan ve ulusal hareketin kitleselleşme sürecinin şekillenmeye başlaması anlamında

---

²⁶ Komünist Parti'nin 1956 Kongresi'nden sonra SSCB'nin milli burjuvaziye karşı beslediği kuşkudan vazgeçmesinin de etkisiyle; Irak'ta Nuri Said rejimine karşı yükselen tepki güçlenmiş, SSCB'ye karşı halk içinde duyulan sempati artmıştır (Abu Jaber, 1970: 50).

bir kopuşa neden olan şey, kentli Kürtler'in Barzani aşiretine verdiği destek olmuştur (Qasimlo, 2009: 93).

Barzanilere destek veren örgütler; **Hiwa** (Umut); **Komala Brayati** (Kardeşlik Cemiyeti), **Komala Liwen** (Gençler Cemiyeti), **Darkar** gibi nispeten büyük örgütler ve diğer küçük gruplardı. Bu gruplar, küçük kalabalıklara denk gelse de öncü ulusal fikirleri yaymaları bakımından Irak Kürt ulusal hareketinin şekillenmesinde önemli katkıları olmuştur. Özellikle, "Hiwa, ulusal hareketin içinde konumlanmış görünen ancak Irak sisteminden pay alan şeyh ve reislerle karşı mücadele şiarını benimsemiştir" (McDowall, 2004: 386-388). Hiwa, yurtsever liderler ile olmayanlar arasında ayırım yaparak aşiretli nüfusa dair genellemeleri ve önyargıları ortadan kaldırmaya dönük bir anlayışlar örgütlenmiştir. Hiwa'nın kurucusu, Berzenci ailesinden Refik Hilmi olsa da kentli bileşenlerin örgüt içindeki etkisi daha yoğun olduğundan; örgüt, kentli bir karakter göstermiştir. Komala Brayati ve Komala Liwen Süleymaniye'de, Darkar ise Irak Komünist Partisi'nden koparak Kerkük, Süleymaniye ve Erbil'de örgütlenmiştir (Stansfield, 2003: 64).

1942'de kurulan Hiwa'nın tek özelliği kentli Kürt örgütlerinin çatı partisi olmak değildi. Parti, 1940'larla ortaya çıkan komünist hareketlerin ve Arap milliyetçiliğinin etkisinde kalmıştı (Aziz, 2013: 102). Bağdat'ta Azadi gazetesini çıkaran örgüt; başlangıçta, aşiretli Kürtler'den uzak bir görüntü çizmiştir (O'Ballance, 1996: 23). Daha sonra stratejik bir değişiklik yapan örgüt; 1943 yılında Barzaniler ve Irak ordusu arasında vuku bulan çatışmaları, kırsal nüfusa ulaşmak için kullanmaya çalışmıştır. Kentli Kürtler, Barzani'nin aşiretçiliğinden rahatsız olsalar da başka bir hareket zemininin olanaksız olduğu kanaatiyle, Barzani aşiretinin devlet

karşısındaki mücadelesine destek vermişlerdir (Strohmeier ve Lale-Yalçın, 2013: 90).

1943-1945 yakınlaşmasını koşullayan kıvılcımının, 1931-1932 ayaklanması nedeniyle 1933 yılında Süleymaniye’de sürgünde olan Molla Mustafa Barzani'nin ilk ulusal fikirleri buradaki kentli Kürtler aracılığıyla edinmesi olarak gösterilebilir (Strohmeier ve Lale-Yalçın: 89). Ancak bu dönem için Molla Mustafa’yı aşiret bağlamını ikincilleştiren ve ulusal bağı önceleyen bir önder olarak değerlendirebilmek mümkün değildir. 1935'ten 1945'e kadar aralıklarla süren çatışmalar, aşiret bölgelerinin merkezi devlet tarafından tehdit edilmesi nedeniyle meydana gelmiş (McDowall, 2004: 386-387); Molla Mustafa Barzani, bu bağlamda sivrilmiştir. Barzani aşiretinin temel sıkıntısı, Irak Ordusu’nun Barzan topraklarına girmesi ve genel olarak hükümet politikalarının aşiretlerin gücünü tehdit etmesi olmanın ötesinde ulusal bir gündeme sahip olmamıştır (Jwaideh, 2012: 430).

Barzanilerin aşiret merkezli siyasal atmosferden sıyrılışı, Hiwa ve diğer kentli Kürt örgütlerinin dayanışma kararı almaları ile birlikte şekillenmiştir. Hiwa; öğrenciler, öğretmenler, subaylar ve zanaatçılardan oluştuğundan etki gücü yüksekti (Aegleton, 1976: 84). Hiwa, Irak siyasal alanını ve Kürt ulusal hareketini eş zamanlı olarak değiştirebilecek öncü elitlere sahipti. Bu yapısı itibarıyla örgüt, emperyalizmi ve feodalizmi eşit düzeyde eleştirmiş ve işbirlikçi aşiret reislerine kentli Kürtlerin tepkileri neticesinde genişlemiştir (Entessar, 2010: 75). Başlangıçtaki ideolojik kabullerine rağmen, tarihsel koşulların getirdiği zorunluluk çerçevesinde esneyen örgüt; "Irak Kürt ulusal hareketinin yapısal bileşeni olan eğitimli-kentli elit ile aşiretli Kürtler arasındaki dengeyi kullanarak güçlenmiştir" (Bruinessen, 1994: 11).

Hiwa haricinde, Kentli Kürtler'in ağırlıklı olarak destek verdiği **Rizgari Kürd** (Kürt Kurtuluşu) örgüt bu dönem için önemli bir rol oynamıştır. Rizgari Kürd, **Milli Tebliğ** adıyla yayınladığı bildiriye, Irak'ın emperyalizme ve gericiliğe teslim edilmesine izin verilmeden Büyük Kürdistan'ın kurulmasını hedef olarak koyduğunu duyurmuştur (Jwaideh, 2012: 466). Büyük Kürdistan hedefine uygun olarak, aşiretli ve kentli Kürtler arasındaki farkları aşmayı çalışan örgüt Bağdat tarafından birkaç öğrenci diyerek küçümsenmiştir. Örgüt, özellikle 1946 Erbil Newroz'unda etkin bir rol oynamıştır. Bunun üzerine Bağdat yönetimi Kürt şeyhlerini Rizgari aleyhine kışkırtmaya çalışmıştır (McDowall, 2004: 396).

Hiwa, Rizgari Kürd ve diğer örgütlerde etkin görev alan kentli Kürtler, daha önce 6 Eylül 1930 Süleymaniye ayaklanmasında ve 1934'de kurulan IKP'nin kadrolarında etkin görev alan toplulukların devamı olarak şekillenmiştir (El Munadil, 1976: 17-19). 1940'ların ortalarından sonra mayalanmaya başlayan Irak Kürt ulusal hareketinin öncüsü olan kentli kanat; 1930'larla birlikte yoğunlaşan devlet şiddeti karşısında kentlere göç etmek zorunda kalan işçi ve zanaatkar ailelerin yetiştirdiği çocuklardı (Marr, 2012: 30).

Kent merkezli eğitimli kadroların ulusal hareketin öncülüğüne soyundukları 1943-1945 sürecinde Kürt coğrafyası, devlet şiddeti altında harap olmuş ve kıtlıkla karşı karşıya olduğu bir dönemden geçmiştir. (McDowall, 2004: 389-392). Bu süreçte, başkanı Şii olan ve Şii nüfusu Pan-Arabizm bağlamında içine almaya eğilimli olan ve hiç bir Kürt üyesi olmayan **İstiklal Partisi** etkinliğini arttırdığından (Marr, 2012: 63): devlet şiddeti yoğunlaşmış ve dolayısıyla kentli Kürtlerin aşiretli Kürtlere olan bakışlarında değişiklik zorunluluk halini almıştır.

Pan-Arabist baskıya rağmen 1944'te başlayan müzakerelerde Kürt tarafı; Kerkük, Süleymaniye, Erbil, Duhok ve Xanaqin'i kapsayacak özerk bir bölge, genel af ve bir Kürt bakanlığının kurulması talep edilmiştir (Entessar, 2010: 74). Müzakere masasının diğer tarafında yer alan Nuri el Said hükümeti, Tevfik es-Süveydi kanadının tepkisine rağmen, 1945 Nisan'ında genel af çıkarmış ve Mecit Mustafa'yı Kürtlerden sorumlu bakan olarak atamıştır (Jwaideh, 2012: 452-453). Asıl sorun ise "özerklik" ve şartları konusunda ortaya çıkmıştır. Bağdat yönetimi, özerkliğin ancak Molla Mustafa'nın sürgün edilmesi şartıyla kabul edilebileceğini belirtmiştir (Abdulla, 2012: 96). Bu talep, Molla Mustafa'nın Akra ile İmadiye sınırından Rewanduz'a kadar yayılan aşiretlerin ve kentli Kürtlerin desteğini alarak müzakereleri güven içinde sürdürdüğü bir süreçte (McDowall, 2004: 391); herhangi bir anlaşmanın önünü kesmek için öne sürülmüştür.²⁷

Müzakere sürecinde, Pan-Arabist milliyetçilerinin baskısıyla Nuri Said hükümeti düşürülmüştür (Dawışa, 2009: 104). Yeni hükümet, Zebariler ve diğer rakip aşiretleri ikna ederek Barzanilere karşı kullanmıştır. Ağır darbeler alan Barzani güçleri İran Kürtlerine sığınmak zorunda kalmıştır (Romano, 2010: 255). Bu çekilme sırasında, Dilanbar Dağı'nda Rizgari Kürd ve Hiwa örgütleriyle içinde Kürdistan haritası ve bayrağının da yer aldığı **Peymana Sesisor Anlaşması** imzalanmıştır (Maraşlı, 2010: 71). Bu anlaşma, Irak Kürtleri arasında 1960'lara kadar mayalanacak ulusal hareketin işaret fişeği olmuştur. Ancak, bu anlaşmada Kürtlerin tamamını tek bir bayrak altında toplama stratejisi yoktur. Aynı tarihsel süreçte, kavmi ve vatani Arap milliyetçilikleri arasında kurulan mutabakata benzer şekilde Irak sınırları

---

²⁷ Bu süreçte, Kürtlerden sorumlu bakan Mecit Mustafa, Barzan bölgesinin içinde bulunduğu kıtlığı müzakere sürecinde kullanılacak bir koz olarak kullanma önerisi getirmiştir (Jwaideh, 2012: 450).

içindeki Kürtler de, kendi "muhayyel cemaatleri" için Irak sınırlarını temel almıştır. Bu manasıyla, kentli ve aşiretli Kürtler arasında bir uzlaşma maiyetinde olan bu anlaşma, Kürt birliğini hedeflememiştir (Franzen, 2011: 225). Böylece, ulusal tahayyül, daha baştan, Irak siyasal alanını kurucu dışsallığı olan anti-Kürt sözleşme ve Kürtlerin "istisna" hali ile sınırlandırılmış ve damgalanmıştır.

3.2. General Kasım Dönemi ve Yeni Irak Yurttaşlığının İnşası

14 Temmuz 1958'de Abdülkerim Kasım önderliğinde gerçekleştirilen ve KDP tarafından desteklenen askeri darbe ile Kral II. Faysal ve Haşimi ailesi tamamen ortadan kaldırmıştır (Marr, 2012: 81-86). Haşimi Monarşisi'ne son veren General Kasım, 1936 darbesine öncülük eden Bekir Sıtkı'nın Hava Kuvvetleri Komutanı olan Muhammed Ali Jawad'ın asistanı olarak orduda görev yapmış; 1948'de Filistin'de gösterdiği başarılarla sivrilmiştir (Davis, 2005: 140). 1958 Darbesi'ne öncülük eden Kasım iktidarda olduğu beş yıl içinde Irak sınırları içindeki tüm unsurları içine alan yurttaşlık inşasına girişerek; darbenin bir diğer önderi olan Abdüselam Arif'in temsil ettiği Pan-Arabist kanadı tasfiye etmiştir.

Bir siyasal portre olarak hem General Bekir Sıtkı'nın hem de General Abdülkerim Kasım'ın biyografileri, Arap milliyetçiliğinin fraksiyonları arasındaki uzlaşma ve çatışmaların tarihi olarak şekillenmiştir. Darbenin önderlerinden Abdüselam Arif, Mısır devlet başkanı Cemal Abdül Nasır'ın öncülük ettiği Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılmaktan yanayken; Abdülkerim Kasım, Nasır'ın kontrolüne girme korkusundan kaynaklı olarak, Kürtler, komünistler ve solcularla ittifak yapmaktan yana bir strateji izlemiştir (Hunt, 2005: 79). Kürtler özelinde yeni bir

yurttaşlık inşasına girişilmesinin temel nedeni, Nasırcı kanadın etkinliğini azaltma arzusunun uzantısı olarak şekillenmiştir. General Kasım, hemen darbeden sonra Bağdat'a gelen Mişel Eflak'ın Arap birliğine dair yaptığı çağrının olası sonuçları karşısında; Nasırcı Pan-Arabizmin stratejisine Irak milliyetçiliği kozunu oynayarak yanıt aramak zorunda kalmıştır (Fattah ve Caso, 2009: 190).

Nasırcı kanadın olası hamlelerine karşı General Kasım'ın savunduğu vatani milliyetçiliğin odağında; yeni yurttaşlığın inşası ve orta sınıf milliyetçiliğini derinleştirme stratejisi yer almıştır. Toprak reformu yapılarak köylüye toprak dağıtılacağı, mezhep ve etnik köken ayrımcılığının son bulacağı ve vergi yüklerinin azaltılacağı gibi vaatlerle kitle desteği oluşturulmaya çalışılmıştır (Fattah ve Caso, 2009: 189).²⁸ Bu bağlamda, daha çok köylülere seslenmeyi tercih eden bir program benimsenmiştir. Bu strateji, zaten 1940'lardan beri oluşmakta olan orta sınıf Şii ve Sünni Arap kitlesi ile askerler arasındaki eklemlemeye (Marr, 2012: 62), köylülerin de dahil edilme çabasının ürünü olarak şekillenmiştir. Kürtler ise, başlangıçta Kasım grubu ile Pan-Arabist gruplar arasındaki iktidar mücadelesinden büyük yarar sağlasa da (Jwaideh, 2012: 535); Pan-Arabist grupların hegemonyası şekillendikçe mevzi kaybetmeye başlamıştır.

Irak'ın kuruluşundan beri canlılığını koruyan kavmi ve vatani milliyetçilik ayrımı ve bu kanatlar arasındaki mücadele, 1930'lardan beri inşa edilmekte olan ulus devlet ile tüm Arapların birliğine dair tahayyül arasındaki gerilimin etkisiyle şekillenmiştir (Franzen, 2011: 223). Bu sürece 1948 İngiliz-İrak Anlaşması'na

---

²⁸ Darbenin etkili liderlerinden Abdülkerim Kasım'ın Şuwayrah'tan, Abdülselam Arif'in Sumatchah'tan, Hasan el Bekir'in Tikrit'ten, 15 Yüksek Devrim Konsey üyesinin 9'unun kır kökenliydi (Batatu, 1984: 6).

duyulan tepki ve Filistin mücadelesine verilen yoğun destek altında ilk kez Şii ve Sünni Araplar yakınlaşması eklendiğinden yeni bir milliyetçi dalga oluşmuştur. Bu yakınlaşma, petrol endüstrisinin yarattığı kentleşme ve kalkınma hamlesinin uzantısı olarak orta-sınıf milliyetçiliği güçlendirmiştir (Marr, 2012: 66-67). Yeni duruma rağmen, Irak milliyetçileri (vatani) ve Pan-Arabistler (kavmi) arasındaki mücadeleler ve Monarşi karşıtlığından kaynaklanan eklemlenme eğilimi arasındaki gerilimli ilişki (Khalidi, 1991: 110), ancak, Kürtlerin istisna hali üzerinden düzenlemiştir.

KDP, 1958 darbesinden önce General Abdülkerim Kasım ile çeşitli ilişkiler kurmuştur. General, yeni dönemde ihtiyaç duyduğu desteği KDP'den devşirmeye çalışmıştır. Bu destek karşılığında Kürtler, anayasanın 3. maddesinde devletin asli bir parçası olarak tanınmış ve ulusal hakları güvence altına alınmıştır (Stansfield, 2003: 67). Ancak, 2. maddede geçen; ‘‘Kürtler, Irak Arap ulusunun bir parçasını oluşturur’’ ifadesi, 3. maddeyi askıya alarak (Aziz, 2013: 106), General Kasım yönetimini Pan-Arabist baskıya karşı koruyan bir teçhizat olarak yürürlüğe sokulmuştur. Ancak, bu teçhizat, sadece Pan-Arabist baskıdan kaynaklanmamıştır. General Kasım'ın inşa etmek istediği ve vatani milliyetçilerin tasarladığı "Iraklılık" kimliği de ikircikli bir yapıya sahiptir. Bu yapının özü, kültürel haklar ve dil bağlamında müzakereleri sürdürüp; özerkliğe dair hamleleri engellemek şeklinde bir tertibatla işlemiştir (Bengio, 2012: 11). Bu dönem yürürlüğe sokulan reform sürecinin özü bu şekilde olsa da; Kürt gazeteci Aziz al-Hajj'ın bu dönemki makalelerinden anlaşıldığı kadarıyla; KDP, bu iki maddenin ikircikli yapısına rağmen, yeni anayasaya genel olarak olumlu yaklaşmıştır (Frank ve Caso, 2009: 192).

General Kasım; diğer milliyetçi gruplar arasındaki bölünmeler ve mücadeleler içinde, Kürtler'in desteğine ihtiyaç duymuştur (Romano, 2010: 258).

General Kasım Kürt varlığını kontrol ederken; eş zamanlı olarak, Arap milliyetçilerini Kürt tehdidi ile dizginleme stratejisi izlemeye çalışmıştır (Robson, 1996: 10). Kürt tarafı ise; Nasır'ın Arap birliği projesine karşı, General Kasım ve IKP ile yakınlaşma stratejisi izlemiştir (Entessar, 2010: 78).

General Kasım'ın bir başka stratejisi ise kentli ve aşiretli Kürtler arasındaki gerilimden faydalanarak, 1940'ların ortalarından beri şekillenmeye başlayan ulusal hareketin gücünü kırmak şeklinde olmuştur. 7 Ekim 1958 tarihinde, Barzani aşireti lideri Molla Mustafa'nın SSCB'den Irak'a getirilmesi için kentli Kürtlerin önemli temsilcilerinden biri olan İbrahim Ahmed'in görevlendirilmesi dahi bu amaca işaret ediyordu (Kutschera, 2013: 242). Molla Mustafa, aşiretli Kürtler arasındaki karizması nedeniyle kentli Kürtler'in KDP içindeki ağırlığını azaltacağı düşünülerek Irak'a getirilmiştir. Bu strateji kısmen karşılık bulmuştur. KDP içindeki sosyalistler, Molla Mustafa'nın General Kasım'a desteğini ve İbrahim Ahmed'in bu ittifaka aracı olmasını eleştirilerek Hamza Abdullah'ın genel sekreter olmasını talep etmiştir (Entessar, 2010: 80).

General Kasım, kurumsal düzenlemeler de yapmıştır: Birer Sünni, Şii ve Kürt'ün dâhil olduğu Egemenlik Konseyi adıyla yeni bir organ oluşturmuştur (McDowall, 2004: 404).²⁹ Eş zamanlı olarak, yeni semboller ve söylemler yürürlüğe sokulmuştur. Antik Mezopotamya sembolleri devlet kurumlarında kullanılmaya başlamış ve sekiz yıldızlı Akad sembolü ve Sümer güneş sembolünün yer aldığı bir bayrak tasarlamıştır (Dawişa, 2009: 199). Aynı tarihlerde KDP de benzer şekilde; Şeyh Abdülkadir, Seyyid Rıza, Şeyh Mahmud, Kadı Muhammed ve Molla Mustafa

---

²⁹Aynı zamanda Şeyh Mahmud'un cezaevindeki oğlu Şeyh Latif serbest bırakılmış, çeşitli illere sürgüne gönderilmiş Şeyh Ahmet Barzani ve Molla Mustafa'nın oğlu affedilmiştir (Jwaideh, 2012: 537).

Barzani gibi Kürt önderlerinin fotoğraflarını parti kartlarına basmıştır (Aegleton 1976: 28).

1959 Musul Newroz'unda Şey Said ve Şeyh Mahmud'un yanına General Kasım'ın dev posterleri asılmıştır. Eski İran efsanesindeki ejderha Dehak'la özdeşleştirilen emperyalistlere karşı Demirci Kawa'nın mücadelesini konu alan bir temsil düzenlemiştir (Kutschera, 2013: 247). General Kasım döneminde, tüm toplum kesimlerini ve farklı kimlikleri birbirine bağlayabilecek bir sembolik hafıza yaratılmaya çalışılmıştır (Franzen, 2011: 226). Bu süreç, General Kasım'ın sağ kurtulduğu ve Pan-Arabistlerin düzenlediği 7 Ocak 1959 suikastı ile son bulmuştur. Kürtler özelinde gerçekleşen yurttaşlık inşası, Kürtler'in kontrolden çıkması ve tek adamlık arzusu arasında bocalamaya başlayan Kasım yönetiminin strateji değişikliği ile son bulmuştur (Dawişa, 2009: 178-180).³⁰ Bu değişiklik ile Pan-Arabistlerin vatani milliyetçilik üzerindeki hegemonyası kurulmuştur.

Pan-Arabist hegemonyanın inşa edildiği koşullarda, KDP'nin Mayıs 1959 Bildirisi'nde kültürel ve idari haklar vurgusu Bağdat yönetimi tarafından görmezden gelinmiştir (Kutschera, 2013: 248). KDP'nin bir yıl sonra 9 Ocak 1960 tarihinde ilan ettiği programının 3. maddesinde Irak Kürdistan'ı için özerklik talep edilmiş ve 23. maddesinde, Kürdistan'ın diğer parçalarında girişilecek mücadelelere destek verileceği ilan edilmiştir (Kırmızıtoprak, 2014: 166-167). Bu yeni sürecin ürünü olarak şekillenen atmosferde; Es Sawra gazetesi, Mart 1961 boyunca Kürtleri Arapların içinde eritme stratejilerinin geliştirilmesi gerektiği yönünde çağrılar yapmıştır (Mihoyan, 2001: 292). Eş zamanlı olarak yeniden başlayan çatışmalarda

---

³⁰ General Kasım, 1961 yılında başlayan çatışmaların, Anti-Sovyetik olan 1955 Bağdat Paketi'nden çekilmesi nedeniyle, İngiltere ve Amerika'nın kendisini cezalandırmak istemesi nedeniyle başladığını ileri sürmüştür (O'Ballance, 1996: 49).

Irak hükümetinin ilk hamlesi, düşman aşiretleri Barzani'ye karşı kışkırtmak ve bu aşiretlere silah ve para yardımı yapmak olmuştur (Strohmeier ve Yalçın-Heckman, 2014: 91). KDP yürütme kurulu ise Aralık 1961'de merkezi hükümetle çatışma halinde olan aşiretlere destek verme kararı almıştır (Marr, 2012: 106). KDP'nin bu hamlesi, aşiretli ve kentli Kürtler arasında bir yakınlaşma anlamına gelse de; bu sefer de KDP içinde ayrışmalar billurlaşmaya başlamıştır. 1961-1963 çatışmaları boyunca, başını İbrahim Ahmet'in çektiği çekilme yanlıları ile Celal Talabani ve Ömer Mustafa'nın öncülük ettiği eylem yanlıları arasında bir ayrışma meydana gelmiştir (O'Ballance, 1996: 49).³¹

1958-1960 arasında Kürtlere vaat edilen Kürtçe yayın yapma, kitap ve dergi yayınlama hakkı, Kürtçe konuşulan bölgelerde Kürtçe öğretim yapma gibi haklar 1960'a gelindiğinde geri alınmıştır. 1959 Temmuz'unda Kasım, Kürtleri ve Komünistleri, Musul ve Kerkük'te, el-Sevaf (Özgür Subaylar) öncülüğünde tertiplenen ayaklanmada seferber etmiştir. Aynı yıl, KDP üyeleri hükümete Kürtler'in kültürel, ulusal ve ekonomik tanınma taleplerini iletmiştir. Hükümetin yanıtı talepleri göz ardı etmek ve eski aşiret düşmanları (Zebari, Sürçi ve Herki) aracılığıyla Barzani'ye saldırtmak, KDP üyelerini tutuklatmak ve Xebat gazetesini kapatmak olmuştur (Aziz, 2013: 107).

1963'te çatışmalar son bulduğu zaman, Barzani tarafı merkezi hükümet ile anlaşma niyetini ifade ederken; KDP'nin sosyalist kanadı, çatışmaların sürmesinden yana görüş bildirmiştir (Stansfield, 2003: 84). KDP içindeki belirsizliğe rağmen 1963'te ilan edilen ateşkes kararı; Baasçı, Nasırcı ve diğer milliyetçi gruplara karşı

---

³¹ 1961 yazında Barzani aşireti ile hükümetin desteklediği Herki ve Surchi aşiretleri arasında çatışmalar devam etmiştir. Barzani güçleri Zaho'ya girince hükümet güçleri de Barzan köylerini bombalamıştır. Bağdat yönetimi bir yandan da tarıma elverişli ova kesimindeki Kürtlerle işbirliği yapmaya başlamıştır (Bilgin, 1990: 13).

General Kasım'ın elini kuvvetlendirmiştir (Entessar, 2010: 83). Ancak bu kısa süreli bir olguydu ve uzun süreli sonuçları General Kasım yönetiminin altını oyan bir etki üretmiştir. Bu dönem, Arap milliyetçileri, General Kasım karşıtlığını temel alacak şekilde İstiklal Partisi ve diğer milliyetçi örgütlerin Baas'a katılmaya başlamıştır (Farouk ve Sluglett, 1987: 82). Müzakerelerin sonucunda KDP ile Bağdat yönetimi arasında ortaya çıkan anlaşmaya göre, yerel idarelerin güçlendirilmesi öngörülmüş ancak özerklikle ilgili bir maddeye yer verilmemiştir (O'Ballance, 1996: 69-70).

General Kasım yönetimi, Nasırcı Abdülislam Arif'in, Baasçı subayların ve diğer bağımsız askerlerin dahil olduğu Pan-Arabist bir darbeyle 1963 yılında alaşağı edilmiş; General Kasım öldürülmüş ve cansız bedeni Pan-Arabist grupların zaferini sembolize etmesi için ifşa edilmiştir (Marr, 2012: 109). Bu sonuç, General Kasım'ın Kürtler özelinde inşa etmek istediği yurttaşlık anlayışına karşı Pan-Arabistlerin tepkisinin yansıması olarak şekillenmiştir. Pan-Arabistlerin anti-Kürt sözleşmenin otantik haline dönme arzusu iki taraflı bir stratejinin parçası olarak yürürlüğe sokulmuştur. Bu pratik aracılığıyla; bir yandan Irak milliyetçiliği Arap birliği projesi içinde eritilmesi, diğer yandan, Irak'tan yola çıkılarak tahayyül edilen Arap birliğinin önünde engel olarak görülen Kürtlerin asimilasyonu amaçlanmıştır. Irak milliyetçiliği ile Pan-Arabizm yanlıları arasında görülen ayrışma, bu dönem özelinde daha da derinleşmiştir (Khadduri, 1978: 13-14). Bu iki kanat, anti-Kürt sözleşmenin vatani ve kavmi iki ayrı şeklinin savunusu olarak hem birbirleriyle mücadele etmiş hem de birbirlerini karşılıklı olarak yeniden üretmişlerdir. Kürtlere dayatılan istisna hali, bir yandan Kürt ulusal hareketinin kitleleşmesinin zemini olurken; diğer yandan, Irak merkezli Arap milliyetçiliğinin vatani ve kavmi iki kanadı arasındaki gerilimi derinleştirmiş, yeniden üretmiş ve bu iki kanadın reaksiyonlarını kurmuştur.

3.3. KDP: Kuruluştan Kitleleşmeye Doğru

Irak'ta, 1930'larda yoğunlaşan dinamikler içinden orta sınıf yoğun bir ulusal hareketin ortaya çıkması, ancak 1945'ten sonrasında gerçekleşmeye başlamıştır (Hassanpour, 2005: 131-132). 1943-1945 çatışmalarında, Irak güçleri ile işbirliği yaptığı görülen toprak sahibi sınıftan duyulan rahatsızlıkla başlayan on beş yıllık dönem, 1960'lardaki Kürt hareketini şekillendirecek süreci hazırlamıştır (El Munadil, 1976: 15-16). KDP, bu tarihsel sürecin ürünü olarak şekillenmiştir. Aşiretler arası ilişkiler, ulusal fikirlerin öncülüğünü yapan kentli Kürtler ve Molla Mustafa Barzani'nin kişisel karizması, KDP'nin üç ana bileşeni olarak kuruluş sürecinin anatomisini oluşturmuştur (Stansfield, 2003:61). 16 Ağustos 1946'da Bağdat'ta düzenlenen kongreyle kurulan KDP'nin kurucu başkanlığını Molla Mustafa Barzani, yardımcılıklarını Şeyh Latif ve Ziyad Ağa, genel sekreterliğini ise Hamza Abdullah üstlenmiştir (McDowall, 2004; Kutschera, 2012; Abdulla, 2012). Molla Mustafa Barzani, KDP kurucusu olarak 17 Eylül 1946 tarihinde imzaladığı bildiriye, partinin şiarını; emperyalizme karşı mücadele ve "birlikte ve iki uluslu yaşam" adını verdiği bir federalizm modeli olarak tarif etmiştir (Entessar, 2010: 76-77).

Qazi Muhammed'in öncülüğüne kurulan Mahabad Cumhuriyeti yıkıldıktan sonra, daha önceleri İran-KDP'sine bağlı olan İbrahim Ahmed'in ve diğer sosyalistlerin, IKP'nin Azadi fraksiyonundan koparak KDP'ye dahil olması ve İbrahim Ahmed'in 1951 Kongresi'nde genel sekreter seçilmesi ile birlikte (Stansfield, 2003: 65-66); kitleleşme sürecini koşullayan kentli ve aşiretli Kürtler arasındaki birleşme eğilimi geri dönülemez bir eşiğe varmıştır. Bu tarihten Molla Mustafa'nın

sürgünde olduğu SSCB'den dönüşüne kadar KDP içindeki ağırlık; kentli, eğitilmiş entelijansiyanın eline geçmiştir.

1953 yılında yapılan 3. Kongre'de; köylü ve işçi yararına olacak şekilde aşiret reislerini geriletme hedefi konuşmuş, toprak reformu önerilmiş, sol bir program benimsenmiştir (Strohmeier ve Yalçın-Heckman, 2013: 90). Bu değişiklik, daha önceki iki kongrede, Dizai aşireti ve diğer aşiret reislerinin muhalefeti nedeniyle sosyo-ekonomik bağlamın zayıf kaldığının fark edilmesiyle yapılmıştır (McDowall, 2004: 398). 1953-1958 arasında ise, KDP'nin fiili liderliği İbrahim Ahmet, Celal Talabani ve diğer solcu Kürtlerin eline geçtiği koşullarda sosyo-ekonomik önerileri yoğun bir parti programı geliştirilmeye çalışılmıştır (Aziz, 2013: 105). Ancak, kentli Kürtlerin bu ağırlığı KDP'nin aşiretli tabanında belirli bir hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Barzani'nin bir lider olarak sivrilişi, aşiretli ve kentli Kürtler arasındaki gerilimi kendi lehinde kullanabilme becerisinden kaynaklanmıştır.

Bağdat'a yakın duran aşiretlerin aksine Barzaniler, Kürt ulusal hareketi içinde genişlemiştir.³² Barzani aşireti, bir yandan kentlerde filizlenen Kürt ulusal hareketi ile yakınlaşırken; diğer yandan, Dizailer ve Mir Mahmaliler gibi Kürt aşiretlerinin öncülük ettiği, Anayasal Birlik Partisi'ne (1947) de üst komite üyesi olarak katılmıştır (McDowall, 2004: 400). Barzaniler, kentli ve aşiretli Kürtler arasındaki gerilim üzerinde hareket ederek genişlemiştir. Bu "sınır-durum", bir yandan kentlileri korkak, tembel ve beceriksiz entelektüel budalalar olarak gören Molla'nın (Ghareeb, 2004: 39); diğer yandan, kent bağlamını da görmezden

---

³² Şeriata bağlılık, zikri ve musikiyi yasaklama ve görülmedik derecede siyasete katılımın teşvik edilmesiyle Kadiriye tarikatını ikinci plana atan Nakşibendi ağı ve 1940'ların ortalarından itibaren kentli Kürtlerle kurulan ilişkiler bu genişlemede etkili olmuştur (Algar, 2007: 414-422).

gel(e)memenin getirdiği zorunluluk içinde Şekillenmiştir. Bu sınır-durum içinde, 1947 gibi geĥ bir tarihte Barzaniler ile Caflar ve Barzaniler ile Pizdarlar arasında aşiret temelli ĥatıŐmalar baskın ve rutin bir hale gelse de (O'Ballance, 1996: 35); Molla Mustafa'nın Kurmanci konuşulan kuzeydeki aşiretler nezdinde gördüğü saygının sürmesi (Bruinessen, 2013: 49), kentli Körtleri Barzanileri dikkate almak zorunda bırakmıştır. Bu süreçte, Molla Mustafa'yı öne ĥıkaran bir başka etken de askeri uzmanlığı ve Mahabad Cumhuriyeti'ne (1946-1947) olan katkısı olmuştur (Robson, 1996: 10).

1950'lerin baŐından itibaren Kört hareketi üstündeki hegemonya; laik, kentli ve eğitimi Körtler'in eline geĥmiŐtir (Aziz, 2013: 104). KDP içinde kentli Körtlerin ağırlığının artması, sadece Körtler arasında Şekillenen ĥatıŐmaların ve angajmanların ürünü olarak Şekillenmemiştir. Irak'ta petrol sanayinin gelişimi ve tarımda makineleŐmeyle birlikte ĥok sayıda Kört kentlere göĥ etmiş ve dolayısıyla kentli Körtler'in KDP içindeki yoğunluğu aşamalı olarak artmıştır. Bu yođunlaŐmanın yansıması IKP ile yakın ilişkiler kurulmuştur (Stansfield, 2003: 66-67). Kentli sol eğilimli Körtler, IKP'nin 1953 yılında ilan ettiği Baha el-Nuri programı haricinde; Körtlerin kendi kaderini tayin etme hakkına ikircikli bir yaklaşımı olduğunu bilmelerine rağmen (El Munadil, 24-25), bu yakınlaşmayı desteklemiŐlerdir. Bu genişleme arzusu, 1950'lerin baŐından itibaren devletin merkezileŐmesine karşı gösterilen tepkilerin ürünü olarak Şekillenmiştir.

1950'lerin başında bitirilen Kerkük-Erbil-Bağdat ile Musul-Bağdat-Basra tren yolunun yarattığı merkezileşme etkisi Körtler üzerinde kısmen kontrolü sağlamıştır (Natali, 2010: 2-4). Merkezileşme karşısında duyulan korkunun uzantısı olarak; daha önceki ĥatıŐmalar ve ayrışmalar askıya alınarak, yeniden örgütlenme faaliyetlerine

hız verilmiştir. 1960 Mayıs'ında düzenlenen 5. Kongre sırasında yaşanan Herki aşireti ve Barzaniler arasındaki bölgesel çatışmaya rağmen, 11 Eylül 1961'de başlayan çatışmalarda Kürt aşiretlerinin çoğunluğu bir araya gelmiştir (Stansfield, 2003: 67-68). Merkezi devletin Kürt coğrafyasına hâkim olmaya başlamasının yarattığı sancılı yansıması, 1960'lar boyunca Kürt ulusal hareketinin kitleselleşmesi şeklinde olmuştur.

Merkezileşme ve merkezileşmeye karşı tepki olarak, Eylül 1961'de Bağdat yönetimi ile KDP arasında başlayan savaş; KDP'nin en yoğun kitlesel destek elde ettiği 1963-1970 dönemini başlatacak koşulları hazırlamıştır (El Munadil, 1976: 27-28). Ancak, Kürt ulusal hareketinin kitleselleşme sürecinin tek gerekçesi olarak devletin merkezileşme çabası olarak görülemez. Kitleselleşmenin bir yanında Kürtlerin, devlet şiddeti altında iç çatışmaları askıya alma zorunluluğu yer alırken; diğer tarafta, KDP içinde işçi ve köylü merkezli yeni stratejinin yürürlüğe sokulma kararının alınmış olması yer almıştır. Bu süreçte, sadece KDP değil tüm Kürt coğrafyasında "sosyalizm", "ulusal demokrasi" ve "ulusal sosyalizm" kavramları dolaşıma sokulmuştur (Hassanpour, 2005: 140). KDP de bu genel atmosferin ürünü olarak, 22 Ağustos 1961 tarihinde kamuoyuna duyurduğu bildiriye, vergi müfettişleri ve tütün yasaları altında ezilen Kürt köylüsünün yanında yer alacağını ilan etmiştir (El Munadil, 1976: 29-30).

Kitleselleşme süreci ile eş zamanlı olarak, İbrahim Ahmed-Talabani ittifakına karşı, Molla Mustafa ve Fayli Kürt liderlerinden olan Habib Karim arasında bir cepheleşme yaşanmıştır (Bengio, 2012: 31-33). Bu mücadelenin başka bir yansıması da KDP'nin askeri kanadı içinde KDP ve Barzani peşmergelerinin farklı komuta merkezlerinden yönetilmeleridir. Kitleselleşmenin en yoğun olduğu 1960'larda dahi,

KDP peşmergeleri merkezi bir örgütlenme içine alınırken, Barzani peşmergeleri ayrı örgütlenmiş ve Barzani'ye bağlı olarak hareket etmiştir (O'Ballance, 1996: 55).

KDP içindeki tüm ayrışma dinamiklerine rağmen, 750 köyün imha edildiği ve 200.000 köylünün yerinden edildiği askeri darbeler dönemi (1958-1968) içinde Kürt ulusal hareketi merkezi hükümetlerin baskısı, ulusal hareketi kitleselleşme yönünde birleşmeye zorlamıştır (Bozarlan, 2011: 98). Eylül 1961'de Barzan bölgesinde başlayan çatışmalardan 1990'lara kadar Irak Kürtleri ile hükümetler arasındaki tarih kesintisiz bir çatışma süreciydi (Strohmeier ve Yalçın-Heckman, 2014: 91). KDP'nin kitleselleşmesi, bu kesintisiz çatışma sürecinde gerçekleşmiştir. Devlet şiddetine karşı direnmenin getirdiği zorunluluğun sonucu olarak; resmi olmayan bir Kürt parlamentosunun aktif olduğu 1964 yılından 1969'a kadar, Kürt coğrafyasındaki peşmerge sayısı 20000 kişiyken Irak'ın 18000 faal askeri bulunmaktadır (Bengio, 2012: 30-36). Bu süreç, sadece birleşme dinamiklerini sunmamıştır. Aynı süreç, KDP içinde strateji tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. KDP Merkez Komitesi bu dönem için düzenli bir ordu kurmaktan yana tavır alırken; Molla Mustafa, aşirete bağlı kişisel gücünün ortadan kalkacağı endişesiyle karşıt bir tutum almıştır (Stansfield, 2003: 70).

KDP içinde strateji üzerinden süren tartışma, bu tartışmayı da içine alan devlet şiddeti tarafından askıya alınmaya zorlanıyordu. Kürtler'in "istisna" hali içinde yeniden üretilen egemen Irak'ın siyasal alanının inşası bir yandan Arapları birleştiren bir etki yaparken; diğer yandan, Kürtler arasındaki ayrımların askıya alınmasını hazırlayan olanakları da sunmuştur. Kürtler, devlet şiddetine maruz kalırken bir yandan da Kürt Ulusal Hareketi'ni billurlaştıracak deneyimler yaşamıştır (Bengio, 2012: 159-160). Özellikle, 1965'ten sonra Nasırcı Pan-Arabist kanadın vatani

milliyetçileri üzerinde ağırlığını hissettirmesiyle şekillenen gerilim, KDP'nin kitleselleşmesi için olanaklar açmıştır (Fattah ve Caso, 2009: 201). Irak'ın sürekli olağanüstü hal rejimi içinde, Kürtlere dayatılan "istisna" uzamı; Arap milliyetçilikleri arasındaki mücadeleleri tahkim ederken; eş zamanlı olarak, Kürt ulusal hareketinin kitleselleşmesine alan açmıştır. Anti-Kürt sözleşme, Baas'ı ve KDP'yi kitleselleştiren dinamikleri şekillendiren koşulların kaynağı olarak yürürlükte kalmayı sürdürmüştür. Bu bağlamda, anti-Kürt sözleşmenin yeniden üreticisi olan Kürtlerin istisna hali tüm öznelerin kendisine referans vererek konum aldığı zemin haline gelmiştir. Kürt ulusal hareketinin şekillenmesine kadar geçen süreçte; aşiret temelinde direniş gösteren Kürtler, kitleselleşmiş ulusal hareketin billurlaşmaya başladığı 1960'lar boyunca, Irak'a egemen olmak isteyen partilerin ve güç odaklarının esnek ittifaklarına dahil olmaya başlamıştır.

3.4. Darbeler Irak'ında Kürtler

1958-1963 yılları arasında vatani milliyetçiliğin ağırlığı görülürken; 1963-1968 arasında, kavmi anlayışa sahip milliyetçiler hâkim olmuştur. Baas, 1968'den sonra aşamalı olarak kavmi ve vatani kanatları kendi tekeline alarak Nasırcı hegemonyayı kırmıştır (Marr, 2012: 114). Arap milliyetçiliğinin 1958-1968 dönemindeki tarihsel seyri; iktidara gelebilmek için ilk önce Kürt ulusal hareketi ile uzlaşma, kendilerini güvende hissettikleri zaman ise, Kürtlerin tamamına karşı cephe almak şeklinde olmuştur (Aziz, 2013: 109). Cephenin diğer tarafında yer alan Kürtler ise, 1960'lar boyunca kısa süreli reform dönemlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından gerilla savaşına katılmışlardır (Bruinessen, 2013: 12). Bu reformlar, Irak

egemenliğini kuran anti-Kürt sözleşmenin paradoksal yapısının nihai sonucu olarak; Kürtlerin "istisna" hali içinde son bulmuştur.

8 Şubat 1963'te Baas destekli bir darbeyle General Kasım devrilmiş; 9 aylık sürecin sonunda, Baas tasfiye edilerek 13 Nisan 1966 tarihine kadar sürecek Abdüselam Arif ve 1968'e kadar sürecek Abdülrahim Arif dönemi başlamıştır (Marr, 2012; Hunt, 2005). Tüm bu süreç boyunca Kürt ulusal hareketi; kitleselleşmiş, özneleşmiş ve "esnek ittifakların" konusu olmuştur. Kürtler, kendilerine dayatılan istisna hali içinde bir kopuş yaratarak; verili uyumsuzlukları askıya almaya zorlayan devlet şiddeti altında bir "özne" haline gelmiştir.

Kürt ulusal hareketin kitleselleştiği 1960'lar boyunca Irak'ın kurumsal yapısı tamamen yok olmuştur (Marr, 2012: 135). Kürtler, 1960-1970 sürecinde, General Kasım döneminde inşa edilmek istenen yeni yurttaşlık önerisinin ve Egemenlik Konseyi gibi kurumların ölü doğumuna, KDP içinde kitleselleşerek tepki vermiştir. Kitleselleşme ile birlikte güçlenen KDP; Nasırcılar ve Baasçılar ile görüşmeye başlamış ve her bir grubun iktidarı devralma hamlelerine dahil olmuştur (McDowall, 2004: 419). Daha önceleri aşiret-tarikat bağlamında imtiyazlar aracılığıyla "tanınan" Kürtler; bu tarihten sonra, kitlesel bir ulusal hareket aracılığıyla "tanınmayı" zorlayabilmiştir. Bu süreç ile birlikte, Irak'a egemen olmak isteyen partiler, gruplar, güç odakları Kürtler ile ittifak yapma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Kürtler ittifakların konusu oldukça belirli bir "homojenleştirme" pratiğine maruz kalmıştır.

Barzanilerin 1962-1963 müzakerelerinden kârlı çıktığı düşüncesi, hem KDP içinde hem de diğer aşiretler arasında hoşnutsuzluk yaratsa da (Strohmeier ve Yalçın-Heckman, 2014: 92); bu durum KDP içinde herhangi bir kopuşa neden olmamıştır.

Kerkük Kürtleri ve Barzaniler etrafında oluşan iki ayrı kanat birbirlerine muhalefet etmiş (Bengio, 2012: 16); ancak, bu iki grup arasındaki kopuş ancak 1975'te Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin (KYB) kuruluşuyla billurlaşmıştır. Soran-Bahdinan, şehirli-aşiretli, Kadiri-Nakşi gibi ayrımlar; 1960'lar boyunca KDP içinde varlığını korumuş; ancak, 1970'li yıllarla birlikte daha önceki formlarından ve zemininden koparak siyasal partiler aracılığıyla yeniden şekillenmiştir.

Haziran 1964'te Nasır ile stratejik bir anlaşma yapılmış; Aralık ayında ise Irak bayrağına Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kartal sembolü eklenmiştir. 1965 yılındaki Nasır destekli başarısız Abdülrezzak Arif darbesine kadar Mısır ve Suriye ile iyi ilişkiler geliştirilmiştir (Farouk ve Sluglett, 1987: 95-97). Eş zamanlı olarak, Kürtler ile 1960'tan beri aralıklarla süren çatışmalar yerini çatışmasızlık sürecine bırakmıştır. 1964'te Arif hükümeti ile imzalanan ateşkes anlaşması ile birlikte merkezi hükümet ile ılımlı bir sürece girilmişken; bu kez de KDP'nin kentli kanadı ile Barzaniler arasında gerginlik su yüzüne çıkmıştır. Barzani'nin kendi bölgesinde özerklik ilan etmesi ve KDP bileşenlerine savaş ilan etmesi ile başlayan Nisan 1965-Mayıs 1966 süreci, 1964 yılındaki ateşkesinin getirdiği ortamda "zorunlu dayanışma" koşulların ortadan kalkmaya başlaması ile şekillenmiştir (Marr, 2012: 128). Haziran 1964'te Nasır ile KDP merkez yürütme kurulunun Barzani'ye yanıtı, 19 Nisan 1964 tarihli Mawet toplantısında Barzani'nin Kürt devriminin önünde bir engel olduğunu ilan etmek şeklinde olmuştur. Barzani ise, KDP yöneticileri olan Ali Abdullah ve Aziz Şemdinli'yi tutuklatarak KDP'ye yanıt vermiştir (Kutschera, 2013: 293-296). Bu süreçte Molla Mustafa, Kürt hareketi üzerinde tartışmasız bir üstünlük elde etmeyi Bağdat'a karşı bir zafer elde etmekten daha çok arzulaşmıştır (McDowall, 2004: 423).

Baas, 1963 darbesinden önce KDP ile temas kurmanın yollarını aramak zorunda kaldığında (McDowall: 2004: 432);³³ KDP, 1961-1963 çatışmaları neticesinde elde ettiği güçle birlikte ittifak kurulabilir bir "özne" halini almıştı. Bu tarihten itibaren anti-Kürt sözleşmenin nesnesi Kürt ulusal hareketi olmuştur. Baas ile KDP arasındaki görüşmeler KDP'nin Kürt coğrafyasına hâkim olmaya başladığı koşullarda gerçekleşmiştir. 1962 ortalarında peşmerge³⁴ ordusu Güney Kürdistan'ın yarısına hâkim olacak kadar kitleleşmeye başlamıştır (El Munadil, 1976: 32). Bu yeni durumun tetiklediği koşullar altında, 19 Şubat 1963 tarihinde Celal Talabani Mısır'a gönderilmiş ve KDP'nin temsilcisi olarak Kürtler'in kültürel haklarının kabulünün tartışıldığı bir görüşmede Mısır lideri Cemal Abdül Nasır ile görüşmüştür (Entessar, 2010: 84).

1964 yılında ilan edilen geçici anayasaya göre; kişi dokunulmazlığı, demokrasi, etnik ve dini ayrımların yasak olduğu gibi (Dawışa, 2009: 194) fiili uygulamalarda karşılığı olmayan ifadeler yer almıştır.³⁵ 1964'te çıkarılan Millileştirme Yasası aracılığıyla Arabizasyon pratikleri yürürlüğe konmuştur (Marr, 2012: 125). 1966 yılında ilan edilen ve Başbakan Abdülrahman el-Bazzaz adıyla anılan reformlarda Kürt tutsaklara genel af çıkarılması, Kürtçenin resmi dil olması, Kürtlerin ulusal özerklik taleplerinin tanınması ve KDP'ye açık faaliyet

---

³³ Baas Irak'ta parti olarak gelişmeden önce ideolojisi Suriye ve Lübnan'da eğitim alan gençler aracılığıyla yayılmıştır. Parti Irak'ta yapılanmaya başladığında Pan-Arap milliyetçiliği Al-İstiqlal partisi içinde temsil ediliyor buna rağmen Şam'da eğitim alan Eflak'la iletişim kuruyordu (Khadduri, 1978: 7).

³⁴ Ölümün önünde gidenler anlamına gelen peşmerge aşiretine bağlı Kürt silahlı birlikleridir. Geleneksel olarak bir peşmerge kendi aşiret şefine hizmet eder ancak modern zamanlarda silahlı güçler olarak maaşlı ve bir politik partinin kontrolü altında örgütlenmişlerdir (Robson, 1996: 6).

³⁵ Anayasa maddelerine rağmen, astsubay ve memur kadroları Arif kardeşlerin kendi kabileleri olan al-Jumaylah'a mensup insanlarla doldurulmuştur (Van Dam, 1983: 129).

yürütülmesine izin verilmesi gibi maddeler yer almış (McDowall, 2004: 427); ancak, tıpkı anayasada yazılı olan maddelerin fiili karşılığı olmaması gibi el-Bazzaz reformları da ilan edilmiş ancak Pan-Arabist milliyetçilerinin baskısı nedeniyle yürürlüğe konamamıştır.

Gerekçesiz ve hukuka aykırı tutuklamaların engellenmesi, kalıcı bir parlamento ve seçim yasası gibi yenilikler bu bildirinin olumlu yanları gibi görünse de esas amaç KDP'nin kitleselleşmesini engellemektir (Marr, 2012: 126). Ordu aleyhtarı bir hukukçu olarak ünlenen el Bazzaz'ın kendisi dâhi; Kürtler'in "yönetilebilirliği" üzerinden bir sonuç aramanın ötesinde bir amaca sahip değildi (Dawîşa, 2009: 187). Artan baskılar sonucunda Başbakan el Bazzaz'ın istifası istendiği zaman; anti-Kürt sözleşmenin Irak milliyetçiliğini esas alan versiyonunun yerine Pan-Arabist versiyonu yerleştirilmiştir. El Bazzaz'ın istifasından sonra kurulan Naci Talib hükümetinin ilk icraatı, Molla Mustafa'yı ve Kürtleri tehdit etmek olmuştur (Fattah ve Caso, 2009: 207-208).

Anti-Kürt sözleşmenin Pan-Arabist versiyonu baskın çıkarsa da alttan alta Baas çatısı altında, bu iki eğilimin birleşmesi yönünde bir eğilim görülmeye başlanmıştır. Nitekim, Arif rejiminin el-Bazzaz reformlarını askıya almasının nedeni de Baas'ın bu iki eğilimi tekelleştirme tehlikesi olmuştur (Marr, 2012: 129-130). Bu durumu tetikleyen şeyin bir yanı, Kürt ulusal hareketinin kitleselleşmesi; diğer yanı ise darbeler dönemi Irak'ında, hukuki bir işleyişe izin vermeyecek şekilde darbeler, iç çatışmalar ve katliamların rutinleşmesi olmuştur. Daha önceleri kısmen vatani milliyetçilik içinde konumlanabilen Kürtler, kitleselleşme süreci içinde edindikleri güç aracılığıyla, Arap milliyetçiliği içindeki ayrımları belirsizleştirmiştir. Kürtler'in "istisna hali" içindeki özneleşmesinin yarattığı kopuş; özellikle 1968 sonrasındaki

ikinci Baas döneminde, Baas kadrolarının bu iki kanadı tekel altına almaya dair "alarm" duygusunu örgütlenmek için kullanmalarına neden olmuştur.

Kürt ulusal hareketinin kitleselleşme sürecinin yarattığı tehlike duygusu ve Arap milliyetçileri arasındaki mücadeleye; İsrail'e karşı Altın Gün Savaşı'nda (Haziran 1967) alınan yenilginin eklenmesi, Abdülrahim Arif yönetimine son veren koşulları hazırlamıştır (McDowall, 2004: 429). Bu koşulların ürünü olarak Eylül 1967'de Bağdat sokaklarında gerçekleşen protestolarda Baas etkin bir şekilde yer almış, protestoların sonunda altı bakan istifa etmek zorunda kalmıştır (Khadduri, 1978: 19). Baas'ın öncülüğünü yaptığı ve Arif rejiminin son bulunduğu darbeye; Ulusal Demokratik Cephe, Kürtler, Şiiler, El-Bazzaz sempaticianları ve diğer pasifize edilmiş siyasetçiler destek vermiştir.

Kürtlerin darbeye desteği 1966 yılında ilan edilen El-Bazzaz reformlarının yürürlüğe sokulmamasında duydukları hayal kırıklığından kaynaklanmıştır (Marr, 2012: 133). Son darbe ise, milliyetçilerin tepkisini göze alan Arif yönetiminin Irak Petrol Şirketi anlaşma yaptığını kamuoyuna duyurulmasından sonra yükselen toplumsal muhalefet olmuştur. Bu şirket, Arap milliyetçileri tarafından emperyalizmin merkez üssü olarak görülüyordu. Bu anlaşma, darbeye giden süreci hızlandıran bir etki yaratacağı. Baas kadroları, Nasırcılar, diğer sağ partiler ve eski subaylar arasında Arif rejimine karşı duyulan tepkiler en yoğun kitlesel karşılığını bu süreçte bulmaya başlamıştır (Khadduri, 1978: 20). Kürtler'in kendilerine dayatılan "istisna" uzamı içinde kitleselleşmelerinin sonucu olarak 1958-1968 süreci; hiçbir milliyetçi grubun egemenlik kuramadığı ve ister yurttaşlık esasına dayalı ister kabileci/aşiretçi olsun hiçbir stratejinin kararlaştırıldığı haliyle yürürlüğe sokulamadığı bir süreçtir Bu olanaksızlık içinde, Anti-Kürt sözleşmenin içinde

salındığı vatani-kavmi milliyetçilikler arasındaki ayrım; yerini, Baas'ın otoriter ve totaliter rejimine bırakmıştır.

4. BAAS'IN KAMP YÖNETİMİNDEN KENDİNİ YÖNETMEYE KÜRTLER

4.1. 1968 Darbesi ve Baas Rejiminin Kuruluşu

1968 yılında Baas'ın öncülük ettiği ikinci darbeyi; Kürtler, Şiiiler, diğer sağ partiler ve geniş toplum kesimlerinde Arif rejimine karşı çok çeşitli nedenlerle biriken öfkenin yarattığı zemin mümkün kılmıştır (Hunt, 2005: 63-65). Albay Abdülrahman al Dawud ve Abdülrezzak al Nayif'in desteğiyle 1968'de yapılan darbe sonrasında Baas; devlet içinde tamamen hâkim olacak şekilde Araplık kavramını kendi tanım aralıklarına uydurmuş ve yeni anayasayı Kürt varlığını dikkate almayan tanım aralıklarına göre hazırlanmıştır (Khadduri, 1978: 32-41). Bu süreçte, parlamento tamamen pasifize edilmiş ve **Devrimci Komuta Konseyi (DKK)** tek yetkili kurum olarak kabul edilmiştir. 21 Eylül 1968 Anayasası'na göre, cumhurbaşkanını ve başbakanı seçmek, olağanüstü hal ve savaş ilanına karar vermek, kanun hükmünde kararname çıkarmak gibi geniş yetkileri olan DKK, 17 Temmuz devriminin devrim kadrosunun organı olarak tanımlanmıştır (Abd al Kdo, 2008: 90-91).³⁶

1960'lardan başlayarak ve 1970'lerde olgunlaşacak şekilde tüm Arap devletlerinde feodal aidiyetler silikleşmiş, orta sınıf yükselmiş ve ulusal hareketler

---

³⁶ ABD ve İngiltere için Baas iktidarı, SSCB etkisinin yoğunlaştığı, IKP'nin etkisinin arttığı bir tarihsel süreçte zayıf bir lider olduğunu düşündükleri Abdülrahim Arif yönetimine tercih edilmiştir (Marr, 2012: 132).

birbirleriyle ilişkili olarak gelişmiştir (Khalidi, 1991: 106-107). Bu tarihsel arka plan içinde kitlesellenen Baas'ın 1970'lerdeki temel stratejisi; etnik, mezhepsel ve diğer toplumsal aidiyetleri ortadan kaldırmak ve bu yolla "homojen" bir toplum yaratmak olmuştur (Fattah ve Caso, 2009: 201). Bu amaç doğrultusunda Baas rejiminin 1970 sonrası tarihi, rejimle partinin denkleştirilmesi çabasına eşlik eden; baskı, şiddet, hukuk cinayetleri, idamlar ve faili meçhullerle şekillenmiştir (Hunt, 2005: 84). Aynı süreçte Kürtler, Baas'ın yükselişiyle birlikte yeniden şekillenen Arap milliyetçisi söylem içinde aynı anda Arap ve Arap olmayan olarak ele alınmanın sancısını çekmiştir (Bengio, 2012: 27). Söylemsel olarak Kürtlerin Arap olduğu iddia edilmiş; fiili işleyişte ise "iç düşman" olarak görülmüşlerdir.

Bir şiddet tarihi olarak Baas rejiminin inşası, Kürtlerin bu ikircikli konumlandırılmasını da içerecek şekilde tarihin yeniden yazımı ile şekillenmiştir. 1979'da resmîyet kazanan ama 1968'den beri eğitim kurumları aracılığıyla zaten yürürlükte olan **Mashru I'adat al-Ta'rikh** (Tarihin Yeniden Yazımı Projesi) projesi, vatani milliyetçiliği kitleselleştirme ve kavmi damarı kendi tekeline alma, KDP ve IKP'yi geriletme amacıyla kullanılmıştır (Franzen, 2011: 227). Devlet ve parti arasında özdeşlik kurmayı amaçlayan bu proje, önce Baas daha sonra Saddam Hüseyin merkezli tarih yazıcılığı aracılığıyla; Kürtler, komünistler ve muhalif Arap milliyetçilerini pasifize etmek için uygulanmıştır. Devletin, partinin kendi siyasal amaçlarını organize edebileceği ve karşıt siyasal hamleleri engelleyebileceği bir zemin olarak algılandığı Baas ideolojisi (Khadduri, 1978: 37); bu ve benzeri stratejilerle Irak'ı bir Baas devletine dönüştürmeye çabalamıştır.

Baas, 1968'de başlayan ikinci döneminde, tıpkı selefleri gibi Kürtlerle geçici bir anlaşma zemini aramıştır. Bu çerçevede, okullarda Kürtçe ders verileceği,

Süleymaniye’de bir Kürt üniversitesi kurulacağı, newrozun resmi tatil olacağı ve 1966 El Bazzaz bildirisinin uygulanacağı vaat edilmiştir (Strohmeier ve Yalçın-Heckman, 2014: 92). Bunlardan bir kısmı daha önce fiili olarak uygulanmış ancak yasallaşmamış; bir kısmı ise Bağdat hükümetleri tarafından "özerklik" bağlamında vaat edilmiş ancak uygulanmamıştı. Baas döneminde ise benzer bir süreç gerçekleşecek ancak ek olarak Arabizasyon pratikleri yoğunlaştırılacaktı.

Baas dönemi sadece Kürtler’in değil sistem karşıtı herkesin Irak hapisanelerinde gözden kaybolduğu ve anayasal ve yasal olanı askıya alınmasının tarihidir (Lightfoot, 2002: 44-46). Anti-Kürt sözleşme daha önce olduğu gibi Baas döneminde de geçerliliğini korumuştur; ancak bir farkla, bu kez anti-Kürt sözleşmenin nesnesi olan Kürtlerin tamamen yok edilmesin dair bir strateji de eş zamanlı olarak önce biçimlendirilmiş sonra yürürlüğe sokulmuştur. Bu süreç boyunca, Kürtler devlet tarafından "tanınmış"; ancak, Kürtlerin Arabizasyonu stratejisi aracılığıyla bu pratik anlamsızlaştırılmaya çalışılmıştır. Örneğin, 17 Temmuz 1970 anayasasının 5. maddesine göre Kürtler ikircikli bir şekilde Arap ulusunun parçası olarak tanınmış; ancak, Hasan al-Bekir’in "Kürtler’in askeri tedbirlerle yasalara saygılı hale getirileceği" söylemiyle bu ikircikli durumu aratacak şekilde Arabizasyon pratikleri yoğunlaştırılmıştır (Bengio, 2012: 54-55).

Baas parti programınının 10. maddesi bu arzunun cisimleşmiş haliydi: "Arap anayurdunda oturan veya burada oturmayı amaçlayan ve Arap halkı ile olan bağlarına inanan herkes Araptır." (El Munadil, 1976: 61). Arabizasyon, bu maddede görülen iç mantığın doğal uzantısı olarak şekillenmiştir. Bu mantık, Baas’ın siyasi sözlüğünün temel kavramlardan biri olan "halk demokrasisi" aracılığıyla muhkemleştirilmiştir. Yasama, yürütme ve yargı arasında fark gözetmeyen bir

anlayışa dayanan bu kavram totaliter yönetimin teorik temeli olarak kullanılmıştır (Bengio, 1998: 55-57). Bir taraftan Irak kurumları ve Baas'ın diğer unsurları tasfiye edilirken; diğer taraftan, halk demokrasisi kavramı etrafında inşa edilen parti programı, Saddam Hüseyin'in tek adama dayalı yönetimine zemin hazırlayan bir etki üretmiştir.

4.2. Özerk Kürdistan Tartışmaları ve Adlandırma Savaşı

Baas iktidarının kurumsallaştığı ve kitleselleştiği 1970'lerin 1960'lardan farkı; Pan-Arabist gruplar üzerinde kurulan hegemonya nedeniyle Kürtler'in hareket edeceği çatlakların ve olanakların ortadan kaldırılması ve Baas'ın vatani ve kavmi kanatları kendi tekeline alabilmeyi başarmasıydı. Baas rejiminin 1970'lerdeki stratejisi, KDP ile Kürtlerin bağlarının gevşetilmesi, Talabani grubunun desteklenmesi yoluyla böl-yönet politikasının uygulanması ve olağanüstü durum olarak görülen süreçlerin ordu tarafından bastırılması şeklindeydi (Bengio, 2012: 34). Bu genel stratejinin bir parçası olarak 1970-1974 arasında süren özerklik tartışmaları, Kürt ulusal hareketinin KYB ve KDP olarak iki ana kola ayrılmasını koşullayan sürecin mimarıdır.

11 Mart 1970 Anlaşması, 1961'den Aralık 1969'a kadar süren aralıksız çatışmaların ardından gündeme gelmiştir. Bu sürecin sonucu olarak ortaya çıkan 11 Mart 1970 tarihinde şekillenen mutabakata göre; yargı, eğitim, halk sağlığı, tarım, belediye işleri, çalışma, sosyal işler, kalkınma ve hayvancılık 'özerklik' kapsamına alınmış; dış ilişkilerde Irak'a bağlı olmak kaydıyla yerel bir meclis oluşturulmasına izin verilmiştir (Stansfield, 2003: 192). Anlaşma metninde doğrudan yer almamakla

birlikte, Bağdat Üniversitesi'nde Kürt Çalışmaları Departmanı ve Süleymaniye Üniversitesi'nde Kürtçe bölümü açılmıştır (Robson, 1996: 7). Baas yönetiminin 11 Mart 1970 tarihli mutabakatı kabul etmesinin ardındaki strateji, özerklik tartışmaları ile gelecek sürede Kürt ulusal hareketi içinde bir önderlik krizi yaratmak şeklinde gelişmiştir. 1970-1974 sürecinde Talabani peşmergelerinin silahlandırılması bu amaca yönelik olarak yürürlüğe sokulmuştur (McDowall, 2004: 431-438).

11 Mart 1970 Anlaşması'na göre Kürt coğrafyasında sıkıyönetim, savaş ve olağanüstü hale karar vermek için Kürdistan yerel meclisinin onayının alınması şartı getirilmiştir (El Munadil, 1976: 56). Mutabakatın uygulamaya geçmesi için kabul edilen dört yıllık sürenin bittiği 11 Mart 1974 gününde ise; 1970 metninde yer alan özerk meclis maddesine ek olarak, "atama" usulüyle üyeleri belirlenen bir yürütme konseyi öngörülmüştür. Kürtlerin kabul edilemez bulduğu bu madde, diğer tüm maddeleri askıya almak için ilave edilmiştir (Bengio, 2012: 117-120).

Yeniden silahlı çatışmaların başladığı koşullarda ilan edilen 11 Mart 1974 tarihli Özerklik Yasası, özerklik kavramının içinin boşaltılması amacıyla yeniden düzenlenerek ilan edilmiştir (El Munadil, 1976: 47). 11 Mart 1970 Anlaşması'nda öngörüldüğü üzere; Kürt idari birimlerinde Kürtçe kullanılmaya başlanmış ve topraksız köylülerin topraklandırılması öngörülmüştür. Esas sorun ise, petrol bölgelerinde "nüfus"un yapısının belirlenmesi nedeniyle çıkmıştır (McDowall, 2004: 439-440). Bu yeni süreçte çatışmalar yeni bir unsurdu. 11 Mart 1970 Anlaşması'nı takip eden kısa süreçte silahlı çatışmalar durdurulmuş olsa da hükümetin baskıları ve zorunlu iskân stratejisi sürdürülmüştü (Maraşlı, 2010: 71).

1973 yılında vuku bulan petrol krizi sonrasında Baas, ekonomik gücündeki artışla birlikte 11 Mart mutabakatını hızla gündemden düşürmeyi denemiştir. Aynı süreçte, Barzani'nin Kerkük'ün Kürdistan sınırları içinde olduğunu belirtmesiyle birlikte açık bir savaş stratejisine geçilmiştir. Bu strateji, petrol gelirlerinin artmaya başlamasıyla daha da önem kazanan petrol bölgelerine kimin sahip olacağı mücadelesinden kaynaklanmıştır. Petrol gelirlerindeki artış sonraki on yıllara damgasını vuracak şekilde Arabizasyona hız verilmesine neden olacaktı (Bengio, 2012: 99-100).

11 Mart 1970'de iki tarafın imzaladığı metnin niteliğinin "anlaşma mı beyanname mi" olduğu sorusu etrafında şekillenen tartışma bu süreci anlamak açısından önemlidir. Baas yanlısı **Al Thawra al Arabiya** gazetesi, 11 Mart 1970 yılında imzalanan metin için "anlaşma" ifadesini kullanmak yerine "beyanname" demeyi; KDP destekçisi **Al Ta'akhi** ise "anlaşma" ifadesini kullanmayı tercih etmiştir (Bengio, 2012: 90-94). İlki, Kürtleri münferit olarak hedef alırken; ikincisi, Kürt ulusal hareketini eşit özne olarak tahayyül etme stratejisine denk geliyordu. 1970-1974 sürecinde bu söylemsel farklılaşma sürmüş olsa da özellikle petrol gelirlerin artmasıyla ve silahlı çatışmaların yoğunlaştığı 1974'ten sonra Al Thawra al Arabiya gazetesinde hâkim söylem, "beyanname" kavramında yatan iç mantığa rücu etmiştir (McDowall, 2004: 435-436). Bu tarihten sonra Baas'ın Kürtlere yaklaşımı Arabizasyon bağlamında şekillenmiştir.

Aynı süreç, Irak siyasal alanını kuran anti-Kürt sözleşmenin, "istisna" ile "egemen" arasındaki farkı belirsizleştirmeye varacak şekilde Irak siyasal alanının tamamına aşamalı olarak yayılmaya başlamasının tarihidir. Baas, Kürt tarafının 11

Mart 1970 metnini bir zafer olarak görmesini eleştirmiş; Al Thawra, KDP'nin Kürtlerin temsilcisi olmadığı şeklinde propaganda yapmıştır. 1972 boyunca, KDP'yi hâkim olduğu bölgelerde vergi toplamakla, İsrail ve İran mallarını kullanarak Irak ekonomisini zayıflatmakla suçlamıştır (Bengio, 2012: 86-91). Bu manasıyla, özerklik müzakereleri sürerken dahi; Kürtlere yönelik iç düşman algısı tüm yoğunluğuyla varlığını sürdürmüştür. Özerklik müzakereleri askıya alındıktan sonra ise devletin alarm duygusu daha da yoğunlaşmıştır. 1974 Baas Kongresi'nde Baas liderliği, muhtemel her türlü tehlikeden parti ve devrimi korumak amacıyla devamlı alârm durumunda olmak şeklinde tanımlanmıştır (1974: 56).

Tüm bu süreç boyunca Hasan al-Bekir partinin lideri olarak görünse de Saddam Hüseyin, baş düşmanı Hardan al Tikriti ve Saleh Mahdi Ammash'ın kontrolündeki istihbarat servisini kendi kontrolüne alarak ve kişisel yandaşlarını bu kuruma doldurarak kendi yönetimini alttan alta inşa etmeye başlamıştır (Dawîşa, 2009: 212) KDP kanadında ise, 1974-1975 sürecinden sonra akıbeti belirsiz olan liderlik koltuğuna Molla Mustafa'dan oğulları İdris ve Mesud geçmiştir (Hiltermann, 2009: 70).

Liderlik koltuğuna bir kez daha Barzaniler geçse de Noşirwan Mustafa, Feyaredun Abdülkadir, Fuad Kerakî gibi isimler, Kürt ulusal hareketi içindeki Barzani hegemonyasını tehdit etmeye başlamıştır (Stansfield, 2003: 82). Böylece Baas'ın örgütlü Kürt ulusal hareketinin parçalanması ve KDP ile Kürtlerin bağlantısının kesilmesi umuduyla planladığı ve yürürlüğe koyduğu strateji, kısmen karşılığını bulmuştur (Strohmeier ve Yalçın-Heckman, 2013: 94).

4.3. Saddam Hüseyin'in Bedeninde Otoriter ve Totaliter Rejimin İnşası

Özel olarak Saddam Hüseyin dönemini ve genel olarak Baas rejimini, Sünni Arap egemenliğinin kırsal nüfusun da dâhil edilerek genişletilmesi ve derinleştirilmesi amacı karakterize eder (Stansfield, 2004: 181). Bu manasıyla, Saddam Hüseyin'in otoriter-totaliter rejimi, 1980'lerle birlikte şekillenmeye başlıyor görünse de; teorik ve pratik kökleri Baas rejiminin 1968'den beri süren iktidarı içinde şekillenmiştir. Saddam Hüseyin, 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca ordu Baaslaştırılırken bir taraftan da Hasan al Bekir'in subay desteğini kırarak Baas'ı Saddamlaştırma stratejisi izlemiştir (Sakai, 2005: 139-141).

Saddam Hüseyin'in kontrolünde olan 50 bin kişilik muhafız ordusu, Saddamlaştırma stratejisinin odağında yer almış; bu ordu aracılığıyla, Kürtler ve muhalifler bastırılmış ve güçlü aileler sürgüne yollanmıştır (Hunt, 2005: 87-88). Eş zamanlı olarak, Kürtlere dönük Arabizasyon stratejisine hız verilmiştir. Bu stratejinin yürütülmesini mümkün kılan ekonomik kalkınma; 1973 Petrol Krizi'nden 1978'e kadar geçen süreçte petrol gelirinin 1,8 milyar dolardan 23,6 milyar dolara yükseldiği koşulların ürünüydü (Hourani, 2013: 484). Petrol gelirlerindeki bu artıştan kaynaklanan zenginlik; özellikle 1975'den sonra, alt ve orta sınıflara dayanan kitlesel bir destek yaratmak için seferber edilmiş; Kürtlerin Araplaştırılmasına dair pratikler yoğunlaştırılmıştır (Marr, 2012: 137).

Kürtlerin Araplaştırılma stratejisine hız verilirken iki gelişme yaşanmıştır. İlki, anti-Kürt sözleşmenin ve öteden beri Kürtlere dayatılan "istisna" halinin Irak siyasal alanının tamamına genişlemesi ve bir yönetim tekniği olarak tüm siyasal alanı kolonize etmeye başlamasıdır. İkincisi ise, Irak ve Baas kurumlarının tasfiye edilerek

yerine Saddam Hüseyin'in bedeninde tüm Irak'ın temsil edildiği yeni rejiminin inşa edilme sürecine hız verilmesidir. Tüm bu süreç boyunca Saddam Hüseyin, Suriye Baas'ına yakın Ali Salih al-Sadi³⁷ kanadının 1966 yılında tasfiye edilmesi ile açığa çıkan istihbarat ve örgütlenme boşluğunu kendi lehine kullanmıştır (Khadduri, 1978: 16). Baas iktidarının ana hedefi olan ordunun modernizasyonunda aktif rol üstlenmiş ve bu yolla subayların güvenini ve desteğini kazanarak parti içinde sivrilmiştir (Dawışa, 2009: 211).

Saddam Hüseyin, Kürt ulusal hareketinin kitleleştiği ve anti-Kürt sözleşmenin nesnesinin münferit Kürtlerden bir siyasal harekete doğru kaydığı tarihsel koşullar içinde; zalimliği ve istihbarata hâkimliğini ile kişisel iktidarını inşa etmiştir. Sürgünde olduğu Mısır'dan döndükten sonra, 1963 yılında, partinin gizli istihbarat servisini kurmuş ve partinin kurucusu Mişel Eflak ile ilişkileri bizzat sürdürmüştür (Hunt, 2005: 86). Bu pozisyon, Suriye Baas'ından kopmak isteyen Irak Baas'ı için çok önemli bir yer işgal ediyordu. Saddam Hüseyin, istihbarat ve haberleşme ağında olan etkinliği ile partinin kara kutusu olmayı başarmıştır. 1968'de kurulan **el-Cihazü'l-Hass** (Özel Örgüt), **el-Amnü'l Amnn** (Genel Güvenlik) gibi istihbarat organları Baas rejiminin ve Saddam Hüseyin'in tek adam yönetiminin inşa edilme sürecinde önemli işlevler görmüştür (Bozarslan, 2011: 99).

Saddam Hüseyin tek adam rejiminin inşası Baas'ın siyasal aklının uzantısı olarak şekillenmiştir. Baas ideolojisine göre, bireysel haklar toplumun genel iradesine ters düşmemek ve Baas yetkili organlarından onay görmek kaydıyla kabul

---

³⁷ Al-Sadi, General Kasım'a 1959'da yapılan başarısız darbeden sonra Bağdat yönetiminin Baas'a karşı yürüttüğü operasyonu göğüsleyen ve yeniden organizasyonu sağlayarak 1963 yılında Baas'ın iktidara gelmesini sağlayan isim olarak sivrilmiş bir siyasetçiydi (Farouk ve Sluglett, 1987: 91).

edilmiştir (Dawışa, 2009: 194).³⁸ Bu otoriter-totaliter anlayışa göre "insan" olmanın şartı, Baas sempatzanı olmak olarak tarif edilmiştir. Saddam Hüseyin'e göre bir "insan" parti üyesi olmasa da imanlı bir Müslüman olduğu için Irak milliyetçisi ve Baas militanı olmak zorundaydı. Ona göre, kendisi, Arap ulusunun kendisini yeniden tarih sahnesine çıkacağı dönemlere ait olan ruh ve beden olarak (Bengio, 1998: 35), tahayyül edilen "bireyin" en mükemmel örneğiydi.

Saddam Hüseyin'e göre, lider (qa'id) ve hâkim arasında bir fark vardı. Lider, ulusun hem oğlu hem de babası olmak zorundaydı ve Saddam Hüseyin ulusun lideri olarak yeni "birey" in örneğiydi (Sakai, 2005: 134). Yeni bireyin örnek olarak sunulması için; Abd al-Amir Mu'alla'nın Saddam Hüseyin'in hayatını konu edindiği **Uzun Günler** romanı, 1979'dan sonra ise Abd al-Jabbar Muhsin'in al-Thawra gazetesindeki makaleleri kullanılmıştır (Bengio, 1998: 70-71).

Arapların tarih sahnesine çıkacağı yeni çağın gereksindiği toplumunun inşası için; Baas ideolojisinin topluma yayılması gerekiyordu. Bu amaçla, Baas prensiplerini özümsemiş ve askeri eğitim almış gençlerden oluşan ekipler oluşturulmuştur (Khadduri, 1978: 43). 1980'den sonra ülke içinde Kürt, şii ve muhalif olan herkes düşman olarak görülmüş ve istihbarat faaliyetlerinin konusu olarak görülmeye başlamıştır (Dawışa, 2009: 215). Bu yeni dönemde Kürtler ve şiiler i düşman; İnan, Amerika, Mısır ve Suriye potansiyel düşman olarak

---

³⁸ Bu tutum, Saddam döneminde en yoğun aşamasına ulaşsa da Baas'ın teorik temelinde içkin eğilimlerin bir uzantısı olarak belirginleşmiştir. Baas'ın siyasal sozluğinde sosyalizm, Arap ulusunun toprakları ile sınırlı bir kavram olarak tahayyül edilmiştir. Mülkiyet ve miras iki doğal hak olarak kabul edilmiş ancak şart olarak Arap ulusunun çıkarına aykırı olmaması anlayışı benimsenmiştir (Farouk ve Sluglett, 1987: 89).

görülmüştür (Polk, 2007: 135).³⁹ Bu süreçte Pan-Arabizm pratikleri, Irak milliyetçiliği içine aktarılarak daha da operasyonel hale getirilmiştir. Tüm Arapları içine alan anlayış terk edilerek; merkezinde Saddam Hüseyin'in yer aldığı devlet merkezli bir milliyetçilik inşa edilmiştir (Dawısa, 2004: 229).

Biat törenleri, şiirler, romanlar, methiyeler, her yere basılan fotoğraflar, Saddam'ın Siyasal Sözlüğü, Toplu Eserleri gibi isimlerle yayınlanan kitaplar Baas'ın iradesinin Saddam'ın bedenine aktarılmasına aracı olarak kullanılmıştır (Bengio, 1998: 77-78). Saddam Hüseyin'in merkezinde yer aldığı devlet milliyetçiliğinin inşası içinde; sırasıyla, Hüseyin ailesinden olma, Abu Naşir kabilesine bağlılık, Tikritli olmak ve Sünni Arap kimliğine sahip olmak gibi güvenlik amaçlı özdeşlikler yürürlüğe sokulmuştur (Batatu, 1984: 11). Saddam Hüseyin rejiminin inşa sürecinde devlet kadrolarında görev almanın şartı bu "güvenlik" ağlarından birine dahil olmak olarak tanımlanmıştır. 1979-1990 arasında Baas **hizb al-usra** (aile partisi) haline gelmiştir. Bu pratik Baas için yeni olmasa da; Saddam Hüseyin dönemi, yoğunluğu itibariyle bir kopuş ifade eder.⁴⁰ Saddam Hüseyin'in oğulları Uday ve Qusay, üvey kardeşleri Barzan, Watman ve Sab'awi, üvey babası Hasan al-Macid kilit görevlere

---

³⁹ Baas Partisi, Irak'taki faaliyetlerinde özellikle 1960'lı yılların sonuna kadar Şii karşıtı olmamıştır. Irak Baas Partisi'nin on yedi üyesinden sekizi ve genel sekreter Fuad al-Rikabi Şiiydi, Kürt kimliği öne çıkmış üst düzey üye ise bulunmamaktadır. Zaman içinde Arap birliği siyaseti gereği partiye kabul edilen Şii siyasetçiler geriletilmiş Sünni Arap referans evreni Baas iktidarının merkezine taşınmıştır. Bu durum İslam dininin bölgedeki kesin ve değişmeyecek gibi görünen yaygınlığı ve İhvan-ı Müslimin'in Müslüman Arap kitleleri üzerindeki siyasi/ideolojik faaliyetleri sebebiyle İslam'a cephe almama gereksiniminden kaynaklanıyordu (İmamzade, 1986: 81).

⁴⁰ Baas'ın akraba, tanıdık ve hemşerilik bağlantıları ile yönetilmesi yeni bir uygulama değildi. Irak Baas'ının kurucularından Fuad al-Rikabi partiyi Şiiler ve özel olarak akrabalarıyla, Ali Salih al-Sadi Bab-al Shaykh bölgesinden insanlarla, Hasan al-Bekir ise Tikritli Sünni Araplarla partiyi yönetmiştir (Farouk ve Sluglett, 1987: 82).

getirilmiştir. Saddam Hüseyin, bu stratejisiyle Baas'ı kendi bedeninin bir organı haline getirmeye çalışmıştır (Davis, 2005: 176-177).

Baas'ın, "önderliğinin bedeninde temsil edilen" bir yapı olarak inşa edilmeye başlanması; Baas'ın tüm milliyetçi eğilimleri kendi tekeline alabildiği tarihsel koşullar içinde şekillenebilmiştir (Khadduri, 1978: 48-52). Saddam Hüseyin, kolektif olanı temsil eden parti anlayışından, tüm Irak'ı kendi bedeninde temsil eden liderlik anlayışına doğru geçişte milliyetçi ve İslamcı hafızayı kendisinin merkezde yer aldığı devlet milliyetçiliği içinde eritmeye çalışmıştır. Saddam Hüseyin, tıpkı Peygamber Muhammed gibi, "siyer" tarzında yazılmış kendi hayat öyküsünü toplum içinde yaygınlaştırmış ve inşa etmek istediği toplum ve birey modelini İslami motiflerle melezleyerek sunmuştur (Bengio, 1998: 84).

Saddam Hüseyin, kolektif tarım politikasını değiştirmiş ve herkesin mülk edinmesini sağlamıştır. Böylece sadece kendisine sadık, bireyci ve mülk sahibi yeni sınıf yaratmak istemiştir. Bu amaç doğrultusunda, toplumsal değişimi takip edebilmek için yedi adet büro kurdu muştur (Davis, 2005: 180). Bireyci bir toplum oluşturulurken eş zamanlı olarak oluşacağı tahmin edilen aidiyet boşluğu, Baas ve Saddam Hüseyin'e bağlılık aracılığıyla giderilmeye çalışılmıştır. Bu hedef, Saddam merkezli **Tab'ith** (Baaslaştırma) stratejisinin özünü ifade ediyordu. **Sawt al Fallah** (çiftçi) **Wa'y al-'Ummal** (işçi), **Sawt al-Talaba** (öğrenci) isimli yayınlar dışında tiyatrolar, sergiler, eğitim kurumları bu stratejinin başlıca araçlarıydı. Baaslaştırma amacının sonucu olarak, 1976 yılından itibaren sadece partililerin öğretmen olabileceği ilan edilmişti (Bengio, 1998: 50-51). Bu ve benzeri uygulamalarla; iş bulmanın, statü elde etmenin, hayatta kalmanın ve her an öldürülebilir olmaktan kaçmanın yolu, Baas'a bağlılık olarak gösterilmiştir.

Saddam Hüseyin, Batı tipi demokrasi ve Sovyet komünizmi yerine "üçüncü bir yol" önermiştir. Bu yol, **al-Majlis al-Watani** (Ulusal Meclis) içinde KDP ile müttefik oldukları iddia edilen sözde "bağımsızların" dâhi gayri resmi Baas mensubu olduğu bir anlayışa dayanıyordu (Davis, 2005: 181). Baas'ın bu "temsil" oyununa sahne olan ulusal meclise ek olarak, Baas ideolojisini toplumsal katmanların ve sınıfların tümüne yaymak amacıyla çeşitli derneklerin toplandığı **Majalis Sha'biyya** (Halk Meclisi) isimli bir meclis kurulmuştur (Bengio, 1998: 59). Baas'ın üçüncü yolu, resmi olarak Batı demokrasilerinde var olan kurumların ismen muhafaza edilmesi; ancak, bu kurumların fiili işleyişinin Baas'a tahsis edilmesini sağlayan pratiklerin yürürlüğe sokulması stratejisine dayanıyordu. Baas'ın otoriter-totaliter rejimi, tüm kavramların yeniden değerlendirildiği ve Baas stratejileri için operasyonel hale getirildiği pratiklerin bütünü olarak inşa edilmiştir.

Kürtlerin "istisna" halinin istisnai değil Irak siyasi alanını kuran "kural" olduğun aşikar hale gelmesiyle birlikte Kürt coğrafyasının zaman ve mekân bakımından belirsiz bir açık hava kampı haline gelmiştir. 1980'ler boyunca Saddam Hüseyin yönetiminin tarihi bu eşik inşası ve anti-Kürt sözleşmenin yürürlükte kalmasının olanaksız hale geldiği koşulların tarihi olarak gelişmiştir. Bu eşik, kural ile istisna ayrımı yapmanın mümkün olmadığı kamp (mujama'at) mantığının, genelleşerek Kürt coğrafyasının tamamına yayıldığı sürece denk geliyordu. Bu süreç, zaman ve mekân olarak belirli olan kamptan, zaman ve mekân ayrımının olmadığı bir kamp mantığına ve bu kamp mantığının önce Kürt coğrafyasına ardından Irak'ın tamamına yayılacak şekilde genişlemesinin tarihi olacaktır.

4.4. Baas'ın Kürt Kampı

Schmittçi anlamda siyasal olan, dost ve düşman ayrımını içine alan savaşa karar verebilme ihtimaline dayanır. Egemen, bu ayrıma karar vererek egemenliğini ilan eder. Ancak bu karar devletin kendi yurttaşlarını da potansiyel düşman ve yabancı olarak kavraması ile maluldür (Diken ve Laustsen, 2006: 447). Agamben'e göre devlet, çıplak yaşamın kutsallığına dair iki yüzlü dogmasının aksine tikellikleri belirli bir kimliğe dâhil ederek kabul eder ve öldürülmelerini cezai karşılığın dışına çıkararak egemenliğini sürdürür (Agamben, 2012: 111-112). Kutsal insan çifte istisnaya maruz kalır. Bir yandan öldürülmesi cezaya konu olmazken diğer yandan kutsal yasanın da dışındadır, öldürülmesi bir ritüel veya kutsal olana karşı küfür olarak değerlendirilmez. Bu manada, kamp çıplak yaşam veya kamptakiler kutsal insandır (Edkins, 2000: 6). Kamp, egemen düzenin kurulması öncesinde yürürlükte kalmış kurucu şiddeti hatırlatacak alanı açar. Bu manasıyla kamp, içinde yaşadığımız siyasal alanın gizli mantığıdır. "Kamp, istisna durumunun kurala dönüşmeye başladığı zaman açılan mekândır" (Agamben, 2013: 201).

Kültür ve doğa, biyoloji ve politika, yasa ve yasadışı, iç ve dış ikiliklerinin belirsizleştiği mıntika olarak kamp; istisnanın kural halini aldığı ve egemenliğin iç mantığının tüm topluma yayıldığı yönetim paradigmasıdır (Diken ve Laustsen, 2006: 451). Kamp, normal hukuksal düzenin dışına yerleştirilen bir toprak parçasıdır; fakat dışarıda tutulabilen bir yer de değildir. Kampa alınarak dışarıda tutulan şey tam da dışlanmak suretiyle içlenir. Burada hukuksal düzenin içine çekilen şey, tam da istisna durumunun kendisidir (Agamben, 2013: 202). Kutsal insanın ikili dışlaması aracılığıyla, istisna durumunun kendisi hukuksal düzenin sınırlarından içeri çekilmiştir. Egemen, istisna olanın kural haline geldiğinin ortaya çıkışı ile birlikte ;

kendi fiili durumunu sürekli olarak yasallaştırmayı denese de, bir belirsizlik mntikasına girmiştir. Bu mntika, egemenliğin kendisini kurduğu istisna ve kural ikiliğini, söylemi ve hukuki makineyi eski haliyle yürürlükte tutmanın olanaksızlığı ile karşı karşıya kaldığı zemindir.

Bu manasıyla kamp, tüm toplumu egemenliğin paradoksal yapısı içine çeken bir yönetim tekniğidir. Bir yönetim paradigması olarak kamp, iç düşman olarak görülenlerin hukuki olanın ve kutsalın dışına atılması yoluyla başka bir yoldan içerilmesidir. Cezaeviyle konsantrasyon kampı arasında bir fark vardır. İlkinde hayat ve hukuk arasında bir mesafe olmasına rağmen, hukuk hayatı korur; ama ikincisinde, kural askıya alındığı için hukukun hayatla kurduğu ilişki terk etme ilişkisidir (Öztürk, 2010: 436). Kamp, kural ile istisnanın birbirinden ayrılmaz hale geldiği yeni bir hukuki siyasal paradigmadır. Sadece hukukun askıya alındığı yer değil aynı zamanda gerçek ile hukukun tamamen iç içe geçtiği bir istisna mekanıdır (Agamben, 2013: 203).

"Kampta dibe vuranlar, onlara Müslümanlar deniyordu, yaşadıklarını anlatmak için geri dönmediler. Onlar tam tanıklardı. Onlar kural, kurtulanlar ise istisnaydı." (Agamben, 2010: 33). Kamp, iç düşmanın ikili istisnası yoluyla siyasal alana içine sokulduğu haliyle bir belirsizlik mntikası olarak tam tanıkların tanık olamadığı; kurtulanların ise eksik tanıklık ettiği eşikti. Kampta insan her türlü siyasal statülerden sıyrılıyor ve tamamen çıplak hayata indirgeniyordu. Kamp, yaşamı çıplak yaşama; siyasal olanı, biyosiyasala indirgeyen bir çıkmaz olarak kendisini "istisna" olarak gösterse de esas olarak egemen siyasetin daimi bir parçasıydı (Edkins, 2000: 19). Burada, gerçek ile hukuk tamamen ve ayrılmaz biçimde iç içe geçerken; kamp,

belirsizlik mntikasında işleyen egemenin ürettiği siyasal kararın nihai mekanıydı (Agamben, 2013: 204).

Kamp; gerçek ile hukuku, kural ile uygulamayı, istisna ile kuralı ayırmanın asla mümkün olmadığı; ama buna rağmen, bu ikilikleri sürekli ayırmaya çalışmanın mekânıdır (Agamben, 2013: 207). Genelleşmiş bir yönetim paradigması olarak şehrin yerini alan kamp, egemen olanın "hukukun kendisini terk edeceği hayatın kime ait olacağına", istisnaya, karar verebilmesinin olanağını da ortadan kaldıracak şekilde bir belirsizliği ifade eder. Kamp istisna üzerinde kurulsa da modernitenin gizli siyasal paradigması olarak; geçirimsiz, mutlak ve saf bir biyosiyasal uzama geçişin eşiğidir (Edkins, 2000: 12). Irak siyasal alanını kuran anti-Kürt sözleşmenin, konumlandırıldığı kurucu dışsallıktan siyasal alanın tamamına yayılan temel paradigma haline gelmeye başlaması ile birlikte mayalanmaya başlayan süreç Kürtler ve Irak arasında bir kopuş yaratmıştır. Kürtlerin "istisna" halinin Irak egemenliğinin "kuralı" olduğunun ifşası ve kitlesel Kürt ulusal hareketin şekillenmesiyle başlayan "kopuş" ile birlikte; Kürt coğrafyasının tamamı, zaman ve mekân ayrımlarını ortadan kaldıracak şekilde bir kamp halini almıştır.

Baas'ın şiarı olan; birlik, özgürlük, sosyalizm hedeflerinden özgürlük ve sosyalizm 1980-1988 sürecinde aşamalı olarak geri plana atılırken; Baas metinlerinde ve gazetelerinde birlik söylemi öne çıkmıştır (Bengio, 1998: 39-40). Bu durum, Irak'ın kuruluşundan beri geçerli olan anti-Kürt sözleşmenin daha da derinleşerek Kürt coğrafyasının tamamını bir "kamp" rejimine dönüştürme süreci olan 1980-1988 İran Savaşı ve bu sözleşmenin ortadan kalkmanın eşiğine vardığı 1987-1988 Enfal Harekatı ve Halepçe Katliamı'ndan sonra şekillenen atmosferin ürünüydü. Tüm bu süreç boyunca, sınırlı bir zamanda ve mekânda inşa edilen

mujama'at (kamp) pratiğinin yerini Kürt coğrafyasının tamamını içine alan bir kamp tahayyülü almıştır.

Saddam Hüseyin rejimi, daha önceleri karakolları, kaleleri ve Baas partisine ait yapıları **mujama'at** (kamp) olarak kullanmıştır. Bu kamplar hukuksuz ve dizginsiz bir şiddetin yansıması olarak işlemişlerdir; ancak, sınırlı bir zamanda ve mekânda yerleşik olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kamplar, Arabizasyon, zorunlu iskan ve diğer pratiklerin yöneldiği otoriter-totaliter rejimin inşa sürecinin bir parçası olarak görülmüştür. Kürt olma konusunda ısrar edenler, Kürt ulusal hareketine katılanlar, Arap vatanının Arap olarak varlığını sürdürmesi önünde engel olanlar bu kamplara doldurulmuştur. Bu üç seçenek her bir verili durumda gerekli görülen operasyonel ihtiyaa göre yürürlüğe sokulmuştur.

Baas, Irak'ı bir Arap lkesi ve halkını da Arap ulusunun bir parçası olarak görüyordu. Bu anlayış çerçevesinde Irak Kürdistan'ını Arap vatanının, Kürtler ise Arap ulusunun parçasıydı (Hacı, 2006: 27). Irak'ın kuruluşundan beri Irak egemenliğini kuran anti-Kürt sözleşmeye göre Kürtler hem yurttaş hem de "i düşman" olarak ele alınmıştı. Bu kavrayışta "i düşman" algısı örtülü olmak zorundaydı. İran'a karşı yrtlen savaşla birlikte daha önceleri var olan "gizleme" ihtiyacı, yerini, Kürtlerin ortadan kaldırılmasına yönelik bir strateji ve tüm Kürt coğrafyasının bir kamp halini almasına bırakacaktı.

5. KDP-KYB Ayrışması ve Esnek İttifaklar

KDP içindeki Talabani ve İbrahim Ahmet çizgisinin devamı olan KYB, Marksist ve Maoist etkinin yoğun olduğu bir partidir. Parti, KDP içindeki Barzani ve Politbüro arasındaki mücadelenin yansıması olarak şekillenmiştir (Stansfield, 2003: 81). Bu ayrışmanın tarihsel kökleri, aşiretli ve kentli gerilimi ve Barzanilerin hâkim olduğu Bahdinan ile Talabanilerin etkin olduğu Soran bölgeleri arasındaki ayrım içinde olgunlaşmıştır. 1974-1975 arasında süren çatışmalardan sonra, ateşkes talep eden Barzani önderliğine dair uyanan kuşklar bu ayrışmayı ateşlemiştir (Bengio, 2012: 144-145). Barzani'ye karşı tepki, Irak ile İran arasında 6 Mart 1975'te imzalanan **Cezayir Anlaşması** ile birlikte yoğunlaşmıştır. Irak'ın Körfez'deki haklarını sınırlaması şartıyla, İran'ın Barzanilere verdiği desteği sonlandırması ile ateşkes talebi ve Barzani'ye karşı kuşku şekillenmiştir.(Ghareeb, 2004: 156).

"Kürtlere özerklik Irak'a demokrasi" şiarıyla hareket eden KYB, Barzanilerin darbe aldığı tarihsel süreci kullanarak kurulmuş; İran-Irak savaşı boyunca süren "**brakuji**"lerin (kardeş katli) ve Irak-İran ekseninde süren mücadelelerin temel aktörlerinden biri haline gelmiştir (Hunt, 2005: 88). KYB kurulduktan sonra Barzanilerin KDP içindeki ağırlığı sürse de; Irak Kürtleri içindeki ağırlığı seyrelmiştir. Bu tarihten sonra, Duhok'ta KDP'nin Süleymaniye'de KYB'nin etkin olduğu bölgesel bir ayrım kabul edilmiştir. Bu bölgesel paylaşımın yoğunlaşmasını sağlayan etkenler ise, ilki KDP'yi ikincisi KYB'yi karşılamak kaydıyla; aşiretli-kentli, muhafazakâr-sosyalist, Kurmanci ve Soranice lehçeleri arasındaki ayrımlar içinde şekillenmiştir (Bengio, 2012: 156).

1970'lerde KDP içindeki aşiretli ve kentli kanat arasındaki temel ayrışma dinamiği mevcudiyetini sürdürüyordu (El Munadil, 1976: 44). Bu ayrışma dinamiği içinde siyasal hayatına başlayan KYB, KDP'den kopan; orta-sınıf ağırlıklı **Bezutnewa** (sosyal demokrat), Maoist **Komala** ve eğitimli entelijansiyanın etkin olduğu **Heshtigishti** (Şam merkezli Talabani örgütlenmesi) ile eklemlenerek aşiret temeli zayıf, kentli ve sol-sosyalist bir konum almıştır (Stansfield, 2005: 85-86). KYB; Soranice lehçesini konuşan Kürtleri, Barzani karşıtı aşiretleri, Kadirileri, şehirli sosyalist aydınları ve eski KDP'nin yürütme kurulunda yer alan Barzani karşıtlarını kendi çatısı altında toplayabilmiştir. Bu ayrışmalara rağmen KYB, uygulamada ve tavır alışıta KDP'ye çok benzer bir siyaset çizgisi tutturmuştur (Romano, 2010: 266). KYB içinde Kürt küçük burjuvazisi ile aşiretli Kürtler arasındaki ayrışma ve birleşme dinamiği yeniden cisimleşmiştir (Nebez, 1984: 179 aktaran Vali, 2013: 36). KDP'de ise KYB'nin kuruluşu ile birlikte buharlaştığı düşünülen aşiretli-kentli Kürtler arasındaki ayrım bu kez Sami Abdülrahman ile Mesud Barzani önderlikleri arasında yeniden açığa çıkmıştır (Stansfield, 2003: 87).

1975-1980 sürecinde Baas yönetimi, ise üç tarz-ı siyaset denebilecek bir strateji izlemiştir. Buna göre; iyi niyet gösterileri, böl-yönet stratejisi ve "askeri nihai çözüm" şeklinde yürürlüğe sokulan uygulamalar seri kararlarla uygulanmıştır (Bengio, 2012: 153). Irak yönetimi, 1975-1980 arasında aralıklarla devam eden KDP-İran ittifakı ve Suriye ile KYB arasındaki esnek ittifaklara göre hızlı geçişlerle strateji değişikliklerini uygulamaya çalışmıştır. 1979 İran İslam Devrimi'nin oluşturduğu kırılma yapısını ve izolasyonu kullanma amacıyla İran'a karşı açılan savaş da, bu stratejinin parçası olarak şekillenmiştir. Bu hamlenin amacı; Irak Şii'lerini dizginlemek, Körfez'de hâkimiyet kurmak, Arap nüfusun yoğun olarak yaşadığı

Kuzistan'ı özgürleştirmek ve "İran'ın Kürtlere destek vermesini önlemektir" (Marr, 2012: 181). Irak'ın İran ve Şiiiler bağlamındaki refleksi daha eski tarihlere dayanırken; İran ve Kürtler bağlamındaki alarm duygusu 1974-1975 sürecinde Kürtlere karşı yürütölen operasyonlarının yarattığı yeni bir durum olarak şekillenmiştir.

1974-1975 çatışmalarında napalm ve fosfor bombalarıyla 300 yerleşim yeri yok edilmiş, ambargo uygulanmış, tarım alanları yok edilmiş ve Kürt coğrafyasındaki kıtlıktan yararlanılarak Kürtlerin direnci kırılmak istenmiştir (Bengio, 2012: 128-129). 1974'ten 1988'e kadar Kürt coğrafyası kesintisiz bir savaş yaşamıştır. 1978 yılı boyunca 1400 köy boşaltılmış ve yaşanılmaz hale getirilmiştir. 1974'ten sonra 600 bin insan köylerini boşaltmak zorunda bırakılmıştır. 1980'lerde KDP ve KYB'nin İran'ı desteklemeyi tercih etmelerinin gerekçesi 1974'ten 1980'e kadar süren devlet terörü altında şekillenmiştir (Stansfield, 2003: 44-46). Baas'ın Nisan 1975 boyunca parti içindeki yazışmalarından anlaşıldığı üzere; Kürtlerin asimilasyonu için geleneksel önderlerle bağlarının kesilmesi ve iç çatışmaların harlanması gerektiği düşünölenerek bir strateji geliştirilmiştir (Bengio, 2012: 155). 1975'te Barzani güçleri İran'ın desteğini yeniden kazanmak amacıyla, hükümet birliklerine ve Kerkük yakınlarındaki petrol tesislerine saldırmış ve diğer Kürt örgütlerine yardım çağrısı yapmasına rağmen (Strohmeier ve Yalçın-Heckman, 2014: 93); Komala grubu, Talabaniler ve diğer sosyalist Kürtlerden herhangi bir destek gelmemesi (Stansfield, 2003: 83), bu stratejinin sonucu olarak şekillenmiştir.

Bağdat tarafı, sadece askeri tedbirler olarak ve Kürt ulusal hareketi içindeki ayrışmaları kullanarak hareket etmemiştir. Kürt sorununa çözüm olacağını düşündüğü kamusal hizmetleri, özellikle 1975-1976 sürecinde en üst seviye

çıkarmıştır (Marr, 2012: 138). Bu hamle, kısmen işe yaramıştır. 1975 yılından sonra Kürt hareketi kısmen gerilemiş ve gerilla mücadelesine dönmek zorunda kalmıştır (Romano, 2010: 26).⁴¹ Bu koşullar altında KDP, 1980'ler boyunca İran ile yaptığı ittifak nedeniyle Şii **al-Da'wa** partisiyle birlikte hareket etmiştir. KYB ise sırasıyla Suriye, Irak ve Ocak 1986 sonrası İran ile birlikte konum almaya çalışmıştır (Bengio, 2012: 171). Böylece, yeni dönemde Kürt ulusal hareketi, tüm pratiklerin yeniden değerlendirildiği bir sürece girmiştir. 1979 yılında KDP'nin 9. Kongresi'nde alınan cepheleşme kararı ve **Yurtsever Demokratik Cephe'nin** (YDC) kurulması bu sürecin ürünü olarak şekillenmiştir. KYB de 1982 yılında benzer bir yol izleyerek **Irak Yurtsever Demokratik Cephesi** (IYDC) isimli bir yapılanma oluşturmuştur (O'Ballance, 1996: 130). IYD 1983'te İran'a karşı Irak'ı desteklemiş olsa da 1986 yılında bu iki cephe arasında süren ilişkiler görel olarak düzelmiştir. 1983'te, KDP ve **Kürdistan Sosyalist Partisi** (KSP), KYB mevzilerine saldırmıştır. 1986'da ise, Bağdat'a karşı imzalanan KDP ve IKP anlaşmasına KYB de katılmak zorunda kalmıştır (McDowall, 2004: 463-468). KYB ile KDP arasındaki bu zorunlu birliktelik, 1974'ten beri aralıksız süren ve 1980-1988 Irak-İran Savaşı⁴² ile en üst noktaya ulaşan devlet şiddetinin ürünü olarak şekillenmiştir.

1975-179 sürecinde Kürtler ve Şiiler; modernizasyon, bayındırlık ve diğer hizmetler aracılığıyla Baas stratejisi içinde tutulmaya çalışılmıştır. İran İslam Devrimi'nden (1979) sonra ise Kürtler ve Şiiler özelinde Baas'ın alarm duygusu

---

⁴¹ 1974-1975 savaşında toplam 50 bin peşmergeye karşılık olarak Irak tarafı 85 bin asker, 600 tank ve 218 uçağı ile asimetrik bir güce sahiptir (Bengio, 132-133).

⁴² İran-İrak Savaşı (1980-1988), 1951'de İran petrolünün ve 1956'da Süveyş Kanalı'nın millileştirme kararları ile 1958'de Haşimi Monarşi'sinin yıkılmasından sonra, Körfez'de İngiliz hâkimiyetinin aşamalı olarak son bulduğu 1960'larla birlikte oluşmaya başlayan mücadele ekseninde şekillenmiştir (Pelletiere, 1992: 1-5).

yoğunlaşmıştır (Pelletiere, 1992: 23-25). Bu alarm duygusu, Kürtler özelinde Türkiye'yi de içine çekmiştir. 1983 kışında Irak ve Türkiye, Kürtlere karşı sınır ihlalini içeren bir anlaşma imzalamıştır. Temmuz ayında ise KDP ile PKK bir dayanışma anlaşması yapmıştır (Dağlı, 1994: 28-33). KYB ise 1980-83 süreci sonunda KDP ile İran arasında yapılması muhtemel bir anlaşmadan korkarak; KDP-PKK anlaşmasının dışında kalmayı tercih etmiştir. KYB, ancak 1986'da İran ile yakınlaştıktan sonra Baas'a tamamen sırtını dönmüştür (McDowall, 2004: 464).

Baas, Kürtler arasında herhangi bir ittifak olanağının kalmadığı 1986'dan sonraki süreçte, Kürtleri iç düşman olarak ilan etmiştir. 1986'dan sonra, öteden beri Irak egemenliğini kuran Kürtlerin istisna hali, hukuki ve söylemsel örtüsünden sıyrılarak, aşamalı olarak kaybolmaya başlamıştır. 1980'lerin ortasına kadar özgürlük, eşitlik, sosyalizm gibi ifadeler en azından söylemsel düzeyde kendisine yer bulurken; 1987-1988 sürecinde, Baas medyası ağırlıkla "birlik" kavramını kullanmaya başlamıştır (Bengio, 1998: 39-40). Bu söylem değişikliğinin gerekçesi, İran'a karşı alınan sonuçların istenilen şekilde olmamasıydı. İran Savaşı boyunca Irak, mevzi kazanmak ve atağa geçmek için kimyasal silahlar kullanmış ve eş zamanlı olarak, Kürtlerin hainliği üzerinden bir propaganda yürütmüştür (Hiltermann, 2009: 49-51). 1980-88 sürecinde Saddam Hüseyin'in sürekli olarak dillendirdiği söylem şu şekildeydi: "Araplar Kürdistan'ı savunurken Kürtlerin izlemesi utançtır." (Bengio, 2012: 173). İran ve Kürtler arasındaki ittifaka karşı duyulan bu alarm duygusunun doruk noktasına ulaştığı 1987 yılında Baas Kuzey Bürosu, Kürt şehirlerini ve şehirlerarası yolların her iki tarafında kalan yerleşim yerlerini "yasak bölge" olarak ilan etmiştir (Hacı, 2006: 89). Bu karar, Kürt coğrafyasının kamp halini alma sürecinin nihai biçimini bulmasına neden olmuştur.

Irak egemenliğinin kendi hukuki bağlamıyla ilişkili kalmasının olanaksız olduğunun açığa çıktığı bu yeni durum, anti-Kürt sözleşmenin ortadan kaldırılması anlamına gelecek şekilde Kürtlerin Kürt coğrafyasından temizleme arzusunun sonucu olarak şekillenmiştir.

Bu yeni durum, on yıllardır süren Arabizasyonun; zamanı ve mekânı sınırlı olan kamp uygulamalarının ve tüm diğer zorbalıkların devamı olarak şekillenmiştir. Ancak, aynı zamanda tüm bunların derinleşmesi ve genişlemesi anlamında Irak ve Kürt tarihi açısından bir "kopuş" ifade eder. Bu tarihten sonra Irak siyasal alanını kuran anti-Kürt sözleşmenin uygulanma olanağı kalmamış; Irak Kürtleri arasında yeni bir sözleşmenin inşa edilme dinamikleri şekillenmeye başlamıştır. 1986'dan sonra Irak egemenliğinin iç mantığını koşullayan anti-Kürt sözleşme ve Irak egemenliğini kuran Kürtlerin istisna hali; bu mantığı içinden yıkmış ve üzerinden kurulan egemenliği ortadan kaldıracak şekilde buharlaşmıştır. Yeni bir siyasal düzen tahayyülüne alan açan bu süreç içinde; Kürtlerin istisna, Arapların egemen olduğu ikili düzenek yürürlükten kalkmak zorunda kalmıştır.

5.1. Arabizasyon ve Mujama'at

1975'ten sonra Irak'ın Baaslaştırılması ve Güney Kürdistan'ın Araplaştırılması şeklindeki ikili bir strateji yürürlüğe sokulmuştur (Aziz, 2013: 113-115). 1970'li yıllarda ikircikli de olsa Kürtlerle sürdürülebilir ilişkiler geliştirme çabası sürmüştür. İran'a karşı girişilen savaş boyuca bu çaba da buharlaşmış ve Baas, bir ölüm makinesi olarak Kürtleri ortadan kaldırmaya yönelmiştir. **Te'rib** (Arabizasyon), bu amacın bir parçası olarak; Arap nüfusun devlet kadroları

aracılığıyla Kürt coğrafyasına yönlendirilmesi, idari sınırların değiştirilmesi, zorunlu iskân ve geri dönüşlerin engellenmesi ve Kürt mahallelerindeki evlerin kamulaştırılması gibi pratiklerle yürürlüğe sokulmuştur (Hacı, 2006: 31-33).

Irak Baas'ının genel teorisine göre: Kürt coğrafyası ve tüm unsurları Arap vatanının parçasıydı (McDowall, 2004: 431-433). 1972'de 382 dolar olan kişi başı gelirin, 1979 yılında 2726 dolara; üniversiteli sayısının ise 49 binden 96 bine çıkmasını sağlayan ekonomik refah, bu yoğunlaşmayı mümkün kılmıştır (Dawîşa, 2009: 219-220). Ancak, ekonomik kalkınmadan çok daha önce de Arabizasyon pratikleri ağır aksak bir şekilde uygulanmıştır. Baas, ilk kez 1963'teki dokuz aylık iktidarında, petrol bölgelerine yakın 42 Kürt köyünü boşaltmış ve yerlerine Arap işçileri yerleştirerek genel teorisini en baştan ilan etmiştir (Hacı, 2006: 44-46). Petrol bölgeleri ve petrol bölgelerinin güvenliğini tehdit edebilecek bölgeler Arabizasyon pratiklerinin daha da yoğunlaştığı yerler olmuştur. Sincar bölgesinin Arabizasyonu bu amaçla yürürlükte tutulmuştur. Haziran 1972'den başlayarak, Sincar bölgesinde yürürlüğe sokulan Arabizasyona tepki gösteren Yezidi Kürtler ayaklanmış; merkezi hükümetin yanıtı ise sıkıyönetim ilan etmek şeklinde olmuştur (Bengio, 2012: 83). 1970'lerin ortalarıyla birlikte Arabizasyona karşı gösterilen tepkiler, aşamalı olarak sıkıyönetim ilanına karar vermenin olanağını bırakmayacak şekilde oluşacak belirsizliğin işareti olmuştur. Bu belirsizlik, özerklik müzakereleri (1970-1974) ile Arabizasyon pratiklerinin eş zamanlı olarak yürürlükte tutulmasından kaynaklanmıştır. 11 Mart 1970 Anlaşması'ndan bir ay önce ilan edilen bir kararname çerçevesinde, Kürt ilçelerinin statü ve sınırlarının gereklilik dahilinde değiştirilebileceği kararı alınmıştır. Bağdat ve Kerkük dışında güvenli bölgeler oluşturulması ve bu bölgeleri Araplaştırmak hedeflenmiştir (Hacı, 2006: 143).

Arabizasyon, her zaman için teritoryal ve ekonomik bir kavram olarak petrol bölgeleri düşünülerek yürürlüğe sokulmuştur. Baas'ı seleflerinden ayıran şey ise bu konuda herhangi bir sınır tanımamasıdır (Bengio, 1998: 118). İmar değişikliği, çevre düzenlemesi, yol açma, güvenlik, tren yolu inşası gibi gerekçeler ve projelerle yerleşim yerleri belli aralıklar yıkılmış; aynı yerlere yeniden inşa edilen mahallelere Kürtler değil Araplar yerleştirilmiştir (Hacı, 2006: 52). 1974 sonrası hızlanan Arabizasyon neticesinde Sincar, Kerkük ve Xhanaqin'de yaşayan Kürtler kitleler halinde göç etmeye zorlanmıştır (Bengio, 2012: 130-131). Kürtlere, zorunlu iskândan kurtulmanın yolu olarak kendilerini Arap olarak yazdırma seçeneği sunulmuştur. Irak Devrim Komuta Konseyi'nin Saddam Hüseyin imzalı kararı ile 18 yaşını dolduran herkese, ilgili bürolara gidip etnik kimliğini değiştirebilme hakkı tanınmış; bu işlemde vazgeçenlere ise, en az bir yıl hapis cezası öngörülmüştür (Hacı, 2006: 62-63).

1975'ten 1979'a kadar Kürt coğrafyasındaki okul sayısı dört katına çıkarılmıştır. Erbil, Rewanduz ve Süleymaniye'de yeni hastaneler inşa edilmiştir (McDowall, 2004: 451-455). Petrol rezervlerinin görece olarak az olduğu bölgelerde yaşayan Kürtlere dönük bu strateji, petrol yoğun bölgelerde yerini Arabizasyon pratiklerine bırakmıştır. 1972'den 1980'lere kadar girilen Arabizasyon sırasında Kerkük Petrol Şirketi, Kürt işçileri aşamalı olarak işten çıkarmış, yerlerine Arap işçiler yerleştirilmiştir. Yeni gelen Araplar için Hey El-Baas (Baas Mahallesi), Hey El-Vasiti (Vasiti Mahallesi), Hey El Urube (Arap Mahallesi) isimli yerleşim yerleri inşa edilmiştir (Hacı, 2006: 49). Baas yönetiminin 1968'den beri uyguladığı yoğun Arabizasyon neticesinde demografik değişimler yaşanmıştır. 1957 sayımına göre,

Kerkük'ün yüzde 23'ü Arap iken; 1977 sayımında bu oran yüzde 44 olarak tespit edilmiştir (Gunter, 2006: 250-251).

1970'li yıllar boyunca; Süleymaniye, Kerkük, Erbil ve Bağdat'ı birbirine bağlayan Diyale ve Erbil arasındaki bölgede yaşayan Kürtler, zorunlu iskâna tabi tutulmuş ve yeni gelen Kürtlerin bu iki bölgeye yerleşmesi engellenmiştir (Hacı, 2008: 99). 1975-1980 arasında Xanaqin, Kerkük, Mandali, Sincar bölgelerinden bir milyona yakın Kürt sürülmüştür (McDowall, 2004: 454). Arabizasyon ve zorunlu iskân süreciyle eş zamanlı olarak, yerleşim yerlerinin isimleri ve sınırlarının değiştirilmesi aracılığıyla "kolektif hafıza" yok edilmiştir. 1975'den sonra aşamalı olarak; Xanaqin, Uruba (Arabizm); Hajj Umran, al-Nasr (Muzaffer); Kerkük, Ta'mim (Milletleşme) şeklinde Arapça olarak yeniden isimlendirilmişti (Hacı, 2008).

Tüm bu değişiklikler, belediyeler veya valiler tarafından değil güvenlik ve istihbarat birimleri tarafından yapılmıştır. Verilen ev kredileri ve hibeler, güvenlik soruşturmasından geçebilenlere verilmiş; Kürtlere, Arap nüfusun yoğun olduğu yerlerde kredi verilmiştir (Hacı, 2006: 65). Saddam Hüseyin, bu stratejinin uzantısı olarak Mart 1979'da verdiği bir demeçte; Kürtlerin Arap ulusunun bir parçası olduğu şeklinde propaganda yapmaya başlamıştır (Bengio, 2012: 158). 1980'den sonra bu söylem, İran'a karşı verilen Kürtlerin ihanetine dair açıklamalarla yer değiştirmiştir (Kelly, 2008: 20). Bu nefret, sadece söylemsel düzeyle sınırlı kalmamıştır: İran'ın 1985'te Hac Umran'da kazandığı zaferi kolaylaştırdığı iddia edilen Barzani aşiretine mensup beş bin erkeğin bu söylemin doğal sonucu olarak kamp içine alınmıştır (Hiltermann, 2009: 72). Barzaniler, 1975'de binlerce mensubunun Kuştepe'deki kampa yerleştirilmelerinden sonra ilk kez bu denli kitlesel bir uygulama ile karşı karşıya kalmıştır (McDowall, 2004: 465).

Sadece Barzaniler değil, 1982 Bahar'ında, Nisan-Mayıs 1984'te, Eylül 1985'te ve Mayıs-Haziran 1987 süreçlerinde binlerce Kürt kamplara doldurulmuştur (Bengio, 2012: 172). İran'a karşı yürütülen savaşta Saddam Hüseyin'in temel söylemi Kürtlerin hainlikleri, temel pratiği ise kampları genişletmek şeklindeydi. Savaşın kaybının yakın olduğu düşüncesinin yarattığı hırs ve acımasızlık içinde yürürlüğe sokulan Enfal Harekâtı; planlı bir operasyon olarak uygulamaya konmuştur. İran'ın yeni mevziler kazandığı koşullarda Baas kurmayları daha önceden planladıkları Enfal Harekâtını başlatmıştır. İran güçlerinin 1987'de Kerkük'e girme tehlikesi belirdikten sonra, daha önceden planlanan Enfal Harekâtı devreye sokulmuş ve Kürtlerin örtük düşman statüsü ilan edilmiştir (Kelly, 2008: 21).

Kürtlerin, aynı anda hukukun içinde ve dışında konumlandırıldığı ikircikli istisna halinden, düşman statülerinin ifşa olduğu eşığe varmaları; Irak siyasi alanını kuran anti-Kürt sözleşmenin bir yönetim tekniği halinde Irak siyasi alanını tamamına yayılması süreciyle eş zamanlı olarak şekillenmiştir. Bu süreç, Kürt coğrafyasının canlılıktan arındırılma arzusunun yansıması olarak meydana gelmiştir. Enfal Harekâtı ve Halepçe Katliamı boyunca canlılıktan arındırılmak istenen Kürt coğrafyası, bu koşullar altında yeni bir düzen fikrini doğurmanın eşığıne varmıştır. Bu tarihsel eşik ile birlikte, Irak egemenliğini kuran anti-Kürt sözleşmenin yürürlükte kalmasının olanaksız olduğu zemine varılmıştır. Bu süreç, Irak egemenlerinin, kural ve istisna olanın ayrıştırılmasının olanaksız olduğu bir zeminde; Irak egemenliğinin Kürtlerin istisna hali üzerinden organize edilmesinin olanaksız olduğu durumla yüz yüze kalmalarının tarihi olarak şekillenmiştir.

5.2. Enfal Harekâtı ve Halepçe Katliamı

Enfal Harekâtı, 1970'lerden beri Saddam Hüseyin ve ailesinin etrafında oluşturulan otoriter parti ve devlet aygıtının inşasının nihai sonucu olarak (Aziz, 2013: 117-118); dünya kamuoyunun İran-İrak Savaşı'nda kimyasal silahların kullanımı konusundaki suskunluğu ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) savaşta ağır ekonomik kayıplar yaşayan Bağdat yönetimine sağladığı 1 milyar dolarlık kredinin sağladığı imkânlarla fiili hale gelmiştir (Romano, 2010: 273-274). Dünya, Enfal Harekâtı kapsamında yapılan katliamlara sessiz kalmış; ancak, İran'ın BM'ye yaptığı başvurudan sonra ve üç haftalık bir beklemenin ardından, iki devleti de kimyasal silah kullanımı nedeniyle kınayan bir karar yayınlarak sessizliğini bozmuştur (Hiltermann, 2009: 39-47).

1987-1988 sürecinde Baas, Kerkük'ün ve diğer petrol bölgelerin Araplaştırılması için son bir hamle üretmek ve Enfal Harekâtı çerçevesinde Kürtleri coğrafyadan silerek İran'a karşı avantaj elde etmek istemiştir (Hacı, 2006: 53-56). Yanı sıra, dağlara sığınan peşmergeler ile Kürt halkı arasındaki iletişimi koparacak şekilde kırsal bölgelerin boşaltılması amaçlanmıştır (Hiltermann, 2009: 152). Bu ikili strateji çerçevesinde şekillenen Enfal Harekâtı baştan sona planlı olarak gelişmiştir. Genel olarak Enfal Harekâtı içinde gerçekleştirildiği sanılan Halepçe Katliamı ise başlangıçta planlanmamış; verili durum içinde yürürlüğe sokulmuştur. Halepçe, tarz ve yöntem olarak, Enfal Harekâtı sırasında yapılan katliamlara uymayan özellikler göstermiştir. 15 Mart 1988'de KYB destekli İran kuvvetlerinin Halepçe'ye girmesinden sonra gerçekleştirilen Halepçe Katliamı, Enfal Harekâtı çerçevesinde yapılan katliamlardan, ilk kez bir kent merkezinin hedef alınması bakımından ayrılıyordu (Kelly, 2008: 33).

Ocak 1988'de gerçekleştirilen Anfal I operasyonu, Dukan Barajının kontrolü için yapılmıştır. Bir hafta sonra ise Süleymaniye'nin güneyinde yer alan Kara Dağı'na Anfal II operasyonu başlatılmıştır. Anfal III Garmiyân'a, Anfal IV Kerkük, Erbil ve Koi Sancağı bölgelerinin köylerine yapılmıştır. V, VI, VII harekâtları ise Balisan ve Shaplawa'nın doğusunda KYB kamplarına ve civardaki yerleşimlere gerçekleştirilmiştir. VIII. operasyonsa 25 Ağustos'ta gerçekleştirilmiştir (McDowall, 2004: 478-479).

Enfal Harekâtı, 29 Mart 1987 tarihli 160 sayılı kararname ile olağanüstü yetkilerle donatılan Ali Hasan el-Mecid'e; ordu güçleri ve işbirlikçi Kürtlerden oluşan çağ birliklerinin tek komutanı olarak hayvanlar da dahil her hedefi vurma yetkisi verilmesi ile başlamıştır (Laizer, 2007: 21-23). İran'ın Ekim 1986'da KYB desteğiyle Kerkük ve civarında elde ettiği mevziler ve peşmergelerin 1974 Özerklik Yasası'nda ismi geçen yerleşim yerlerinde hâkimiyet kurmaya başlamaları, bu olağanüstü yetkilerin verilmesinin nedeniydi (Hiltermann, 2009: 149-151). El-Mecid ve ekibinin operasyonlarına eşlik edecek şekilde yürürlüğe sokulan bir başka uygulamada "yasak bölge" ilanlarıydı. 1987 yılı boyunca ilan edilen yasak bölgeler; ilan edildikleri bölgeleri Kürtsüzleştirmeyi hedef alıyordu. Baas'ın 4008 sayılı kararının 5. bendi gereğince, bu bölgelerde yakalanan kişiler, ifadeleri alındıktan sonra kurşuna diziliyordu (Hacı, 2006: 90).

Enfal Harekâtı ve yasak bölge uygulamalarıyla birlikte; Nizarke ve Zawite gibi kaleler ve işkence kamplarının anlamı kalmamıştır. Bu mekanları olanaksız kılan şey, uçaklar ve helikopterler aracılığıyla daha önceden belirlenen bölgelerin

"insansızlaştırmasıydı" (Laizer, 2007: 35). Ancak, uçak ve helikopterlerle coğrafyanın insansızlaştırılması ile yetinilmiyordu. Enfal Harekatı'ndan ve Halepçe Katliamı'ndan kaçtığı tespit edilen Kürt köylüsü çöllere sürülüyor, katlediliyor ve toplum mezarlarına konuyordu (Hiltermann, 2009: 53). "Tüm Bahdinan bölgesinin (KDP bölgesi) büyük bir kamp yerine dönüştürüldüğü" bu süreçte Kürtlerin denetlenmesinden sorumlu olan El-Emn isimli istihbarat kurumu etkin görevler üstlenmiştir (Laizer, 2007: 43-44). El-Emn, 1987'de Irak birliklerinin mevzi kaybettiği koşullarda; Kürt direnişini kırmak ve kırsal nüfusun temizlenişini engellemek için olası faaliyetlere girebilecek şehirli Kürtleri kamplara toplama hedefiyle aktifleştirilmiştir (Hiltermann, 2009: 158-159).⁴³

19 Temmuz 1988'de İran ile varılan ateşkes sonucuna rağmen aralıksız altı hafta süren ve KDP bölgelerini esas alan bir operasyon daha yapılmıştır (Bengio, 2012: 183). Bu son operasyon, Kürtlerin cezalandırılma arzusunun; İran Savaşı'nın bitip bitmemesinden ve kaybedilen mevzilerden bağımsız olarak süreceğini kanıtlamış oluyordu. Bu son operasyonda, mağaralara ve sığınaklara çekilen peşmergeleri saklandıkları yerlerden çıkarmak için Kürt nüfus açık hedef haline getirilmiştir (Hiltermann, 2009: 48). Aynı anda yürürlüğe sokulan bir başka proje ise Kürtlerin birleştirilmiş ilçelere zorunlu iskanıydı. Bu koşullar altında bir yandan peşmerge dağlara sıkıştırılmış diğer yandan da coğrafya Kürt nüfustan temizlenmiştir (Laizer, 2007: 61).

---

⁴³ Sergalou, Bergalou, Qara, Germian, Aşağı Zab, Rewanduz, Saqlawa ve Bahdinan bölgelerini saran sarin ve hardal gazı saldırıları KYB bölgesinden başlayıp KDP bölgesine kadar yayılmıştır Soykırım sürerken ve 1.5 milyon Kürt göç halindeyken 6 Eylül 1988'de genel af ilan edilmiştir. Aynı süreçte, bir yandan yasaklı Kürt bölgeleri ilan edilirken diğer yandan yakalanan Kürtler, Ramadi, Hatra, Nugra Salman, Dibs, Topzawa gibi kamplarda açlık ve hastalık yoluyla ölüme terk edilmiştir (Kelly, 2008: 24-32).

Enfal ve Halepçe süreci, Kürt askeri gücünü zayıflatmış fakat aynı zamanda Kürt ulusal kimliğini güçlü bir şekilde yeniden kuran, güçlendiren ve farklı Kürt gruplarını tek bir kimliğe çeken bir etki yaratmıştır (Bengio, 2012: 191). Bu süreçte; KDP, KYB, Kürdistan Sosyalist Partisi, IKP ve diğer grupların katılımıyla 1988 Mayıs'ında kurulan Irak Kürdistan Cephesi (IKC) kurulmuştur. IKC, Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkını savunmuş ve Irak'a demokrasi çağrısı yapmıştır (Aziz, 2013: 121). Bu çağrının Bağdat yönetiminde herhangi bir karşılığı olmadığı gibi dünya kamuoyu da Enfal Harekâtı ve Halepçe Katliamı sırasında yaşananlara sessiz kalmıştır.

Irak'ın Kuveyt işgali ve Körfez Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler, Enfal Harekâtı ve Halepçe Katliamı sürecinden 1991'e kadar süren "sessizliği" bozmuştur. 1980-1988 sürecinde Kürt coğrafyasında yaşanan katliamlara sessiz kalan dünya kamuoyu; ancak, ABD'nin petrol merkezli Ortadoğu siyasetinin sonucu olarak harekete geçmesiyle birlikte kimyasal silahların kullanımına tepki göstermeye başlamıştır. 1987-1988 sürecinde yürürlüğe sokulan, Kürt coğrafyasında canlılığın yok edilme stratejisi; Irak siyasal alanını kuran anti-Kürt sözleşmeyi ortadan kaldıracak eşiği çağırان hamleydi. Nisan 1987'de Vesenan Köyü'ne yapılan hardal gazı saldırısından 16 Mart 1988 Halepçe Katliamı'na kadar geçen sürece tanıklık eden ve kısmen kayıt altına alabilen Video Abbas lakaplı Abbas Abdülrezzak Ekber bu eşiğin anatomisini şu sözlerle ifade edecekti: 16 Mart'ta Halepçe'de her şey ölmüştü; hayvanlar, ağaçlar, sesin kendisi bile! (Hiltermann, 2009: 165-166).

6. Özerklik ve Yeni Tahayyül

1987-1988 sürecinden 1991'deki çekilmeye kadar Kürt hareketi ağır darbeler almıştır. Kürt coğrafyası sınırları belirsiz bir açık hava kampına dönüştükten sonra, resmi devlet sınırları belirsiz bir hal almıştır (Hiltermann, 2009: 293). Aynı süreçte, Baas ve Saddam Hüseyin merkezli rejim, bir daha geri dönülemeyecek şekilde Kürt coğrafyasından çekilmek zorunda kalmıştır. İran Savaşı'nda kaybettiklerini telafi etmek isteyen Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi ile birlikte bu zorunluluk şekillenmeye başlamıştır. 17 Ocak 1991'de ABD ve koalisyon güçlerinin müdahalesi ile son bulan Kuveyt işgalinin sonucu olarak; Kürtler fiili bir özerklik elde etmiş, Kürt coğrafyasında Irak egemenliğine son bulmuştur. Böylece, Kürtlerin istisna Arapların egemen olduğu anti-Kürt sözleşme ile inşa edilen Irak egemenliğinin sonuna gelinmiştir.

Kuweyt işgali, Pan-Arabistlerin ve Irak milliyetçilerinin, Kuveyt'i Irak'ın doğal bir parçası saydıkları tarihsel arka plan ve İran ile yapılan 8 yıllık savaşının yarattığı güncel tahribat neticesinde gündemleşmiştir (Khalidi 1991: 5). Baas'ın Kuveyt işgalinin amacı; Umm Qasr Limanı'nı alarak Körfez ekonomisine hakim olabilmek ve Arap milliyetçilerinin olası Baas karşıtı planlara dahil olmasını engellemek şeklinde olmuştur. Bu amaçla Kuveyt'in İsrail tarafından taşeronlaştırıldığı söylemi yayılmıştır (Marr, 2012: 214-216).

Kuweyt'in işgali karşısında BM'nin tepkisi, İran-İrak Savaşı boyunca işlenen savaş suçlarına karşı gösterdiği kayıtsızlığın aksine, oldukça hızlı şekillenmiştir. Güvenlik Konseyi'nin 660 sayılı kararı ile Irak'ın Kuveyt'ten geri çekilmesi istenmiş, 661 sayılı kararla ambargo ilan edilmiş, 678 sayılı kararlar verilen mühlet

dolmasından sonra 17 Ocak 1991'de gerçekleştirilen hava saldırıları ile Körfez Savaşı başlatılmıştır (Marr, 2012: 220-223). Savaşın sonucu olarak BM'nin aldığı 688 nolu kararla birlikte Kürtler, Musul sorununun 1926'daki çözümünden sonra ilk kez uluslararası bir statüye yükselmiş; Nisan ayının ortasında ise, 36. paralelin kuzeyinin uçuşa yasak bölge ilan edilmesiyle birlikte fiili bir özerklik elde etmiştir (Stansfield, 2003: 95-96). 19 Mayıs 1992'de Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin kuruluşunun ilan edilmesi, Kuveyt İşgali'nin neticesi olarak gerçekleşen dış müdahalenin sonucu olarak şekillenmiştir (Gunter, 2006: 235).

Irak'ın Kuveyt yenilgisinden sonra meydana gelen ve Şubat-Nisan 1991 arasında süren ayaklanma; belirli bir program ve önderlik olmadığı için, Baas rejimini ortadan kaldıracak bir sonuç üretememiştir (Davis, 2005: 230). Ancak, belirli bir söylemsel kırılma yaratacak kadar etkin sonuçlar üretmiştir. 1991 Kürt ve Şii direnişinden sonra Saddam Hüseyin yönetimi, bir zamanlar içini boşaltarak kullandıkları **ta'addudiyya** (çoğulculuk) söylemini yeniden yürürlüğe sokmak zorunda kalmıştır (Bengio, 1998: 68). Bu süreçte, Al-Thawra gazetesinde dağda veya kuzeyde yaşayanlar olarak tanımlanan Kürtler; son yazılarda sadece Kürt olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Bu durum, Saddam Hüseyin'in propaganda makinesinin daha önceki ofansif halinden defansif bir pozisyona çekilmesi zorunluluğu içinde oluşmuştur (Davis, 2005: 241-242).

Uçuşa yasak bölge ilanına rağmen çatışmaların sürdüğü bir ortamda, Kürtler ve Bağdat yönetimi arasında müzakereler başlamıştır. 21 Nisan 1991 tarihinde Celal Talabani; Bağdat'ın özerkliği kabul ettiğini, Kürtlerin merkezi hükümette temsil edileceğini, seçimlerin serbestçe yapılacağını, kampların kapatılacağını ve zorunlu iskânın son bulacağını ilan etmiştir (Laizer, 2007: 64-65). Baas yanlısı gazeteler,

"Kürtlerin Irak çadırının zengin renklerinden biri" olduğu şeklinde propagandaya başlamıştır (Bengio, 1998: 91-92). Kürdistan Cephesi ile Irak arasındaki müzakerelerin tıkanıdığı Ekim 1991'de ise; Saddam Hüseyin, Kürtlere ambargo uygulayarak Kürtlerin direncinin kırmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır (Laizer, 2007: 84-86). Müzakere süreci ve ambargo uygulanmasından sonra Baas yönetimi, 1992 yılında ilan edilen Kürdistan Bölgesel Yönetiminin teritoryal bütünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştır (Gunter, 2006: 239). Bu süreçte, daha önce yan yana gelmesi mümkün olmayan KDP, KYB ve Saddam Hüseyin karşıtı Arap muhalifler, Saddam Hüseyin'e karşı duyulan nefret temelinde örgütlenen Irak Ulusal Kongresi çatısı altında birlikte hareket etmiştir (Davis, 2005: 257).,

Fiili özerklik koşullarında Kürt tarafı, Saddam Hüseyin'in Arabizasyon stratejisinin ürünü olan isimleri Kürtçe isimlerle değiştirmeye başlamıştır. Hastaneler, yollar, kırsallar, hapishaneler ve diğer kurumların isimleri Azadi (Özgürlük) Aşiti (Barış) gibi isimlerle değiştirilmiştir (Laizer, 2007: 33-34). Özellikle 1992 seçimlerinden sonra, Kürdistanlılık (Kurdistaniyeti) kimliği benimsenmeye başlanmıştır. Bu kavram, Kürtlerin tamamını değil, Irak sınırları içinde yaşayan Kürtleri esas alan bir ulusal tahayyüle dayanarak inşa edilmiştir (Aziz, 2013: 122). Kürdistan Bölgesel Yönetimi Meclisi'nin hazırladığı anayasaya göre Araplar ve Kürtler kendi coğrafyalarında "iki ayrı federal devlet olacak"; Kürtler bütçe, vergi, kolluk ve savunma, eğitim kurumları ve yerel kaynaklardan sorumlu olacaktı (Gunter, 2006: 236-238). Böylece, Irak egemenliğini kuran anti-Kürt sözleşme ve bu sözleşmeyi yürürlükte tutan "karar" alma tekeli tamamen ortadan kaldırılmış oluyordu. 4 Ekim 1992'de Bölgesel Meclis, Kürdistan'ı, Irak'ın

içinde federal bir devlet olarak ilan etmiştir; Irak Ulusal Meclisi değil (Aziz, 2013: 126-129).

6.1. Caşlar Taraf Değiştiriyor

Irak hükümetlerinin, Kürtler arasında oluşabilecek birleşme eğilimlerine karşı kullandığı temel stratejilerden biri de imtiyazlar aracılığıyla işbirlikçi Kürtleri yanına çekmek ve bu yolla olası bir ulusal hareketinin oluşmasını engellemek şeklinde olmuştur. 1963 yılında resmi olarak kurulan Kürt aşiret birlikleri, bu stratejinin bir parçası olarak kurulmuştur. Araplar bu birliklere **Fursan** (süvari), Kürtler ise **caş** (eşek sıpası) demekteydi. Caş olmak; silah, para ve diğer imtiyazlar yoluyla güçlenmenin cazip bir yoluydu (Bruinessen, 2005: 168). Birbiriyle mücadele halinde olan, bölgesel hâkimiyetini korumaya çalışan ya da Kürt ulusal hareketi içinde pay sahibi olamayan aşiretler caş birliklerine katılarak varlıklarını sürdürmüştür. Kürt ulusal hareketi ile Irak egemenleri arasında bir sınır-durum vazifesi gören caş birlikleri, imtiyaz elde etme ve Kürtlerin istisna haline "tanıklık" etme arasında konumlan(dırıl)mıştır.

1966-1968 arası ilk kez faal olan caş birlikleri; peşmerge ailelerini hedef almış ve el-Bazzaz reformlarının uygulayamayacağı bir zemin hazırlamakla görevlendirilmiştir (Barzani, 2005: 185). El-Bazzaz reformlarının uygulanmasını istemeyen Arap milliyetçilerinin caş birliklerini kullanma amacını fark eden Molla Mustafa; 1970-1974 arasında süren müzakerelerde, caşların silahsızlandırılmasını talep etmiştir (McDowall, 2004: 439). Barzani'nin bu talebi, öteden beri düşmanı olan; Zibari, Bradost ve Lolan aşiretlerinin caş birliklerine katıldığı ve yeni

imtiyazlar elde ettiği koşullarda (Bruinessen, 2002: 12); hem aşiret savunması hem de ulusal hareket dolayımıyla elinde tuttuğu gücün yeniden üretilebilmesi için öne sürmüştür.

Caş olmak, Kürt ulusal hareketinin dışı ile içi arasındaki bir belirsizlik oluşturmuştur. Bu manasıyla, hiçbir zaman, sadece "resmi" caş birliklerini denk gelen bir anlam taşımamıştır. Irak yönetimi, caş birliklerini kurarak; zaten halihazırda olumsuz bir anlamı olan caş kavramına, kendi kontrolünde yeni bir ayırım düzeyi daha eklemiştir. 1975 yılında KYB'nin kuruluşundan sonra KDP ve KYB periyodik olarak hükümetlerle ilişkiye girmiş; her seferinde, biri ötekini caş olmakla suçlamıştır (Romano, 2010: 267). Caş suçlaması, resmi olan caş birliklerini de içine alacak şekilde Kürt ulusal tahayyülünün sınırlarını ve yapısını çizme işlevi görmüştür. Bu sınır-durum motifi, Baas yönetimi ve Kürtlerle olan ilişkiler için de geçerlilik göstermiştir. 1984'te Baas, KYB'yi KDP'ye karşı savaşmaya ikna etmek istediğinde; KYB'nin isteği, 20000 kişilik caş birliğinin terhis edilmesi şeklinde olmuştur (McDowall, 2004: 466-474).

Baas yayın organı Al-Thawra al Arabiyye, Kürt ulusal hareketinin; Barzani, Talabani ve Salah al Din (Caş temsilcisi) arasında bölüşülmüştür (Bengio, 2012: 30-40). KDP ise, Caş lideri Salah al-Din'in ekonomik araçların dağıtımında açıkça kayırıldığını ve Kürt ulusal hareketini bölmek için kullanıldığını savunmuştur (Bengio, 2012: 120). Caş olmak, Kürt ulusal hareketi ve Baas rejimi arasında bir sınır olarak konumlandırılmıştır. Caş olmak, sadece Kürt ulusal hareketi ve Baas rejimi arasında değil; Irak egemenlerinin yürürlüğe soktuğu bir kategori olarak, Kürt ve Arap olma arasında bir sınır olma vazifesi görmüştür. Caş birliklerine katılabilmek için Kürt olma şartı konuğu için; 1987 genel nüfus sayımında, daha

önce zorla Arap olarak yazdırılmış Kürt aşiretlerin bir kısmı, Caş birliklerine katılabilmek için, kendilerini yeniden Kürt olarak yazdırmıştır (Hacı, 2006: 59-60).

Kürtler için üç seçenek vardı: Kürt ulusal hareketine destek vererek her an öldürülebilir olmak, Kürt olarak kalmak kaydıyla caş birliklerine katılarak ulusal tahayyülün Baas rejimi lehine sınırlarını oluşturmak ve Araplaşarak Baas'ın yeniden inşasına giriştiği Arap ulusunun sınırlarını oluşturmaktı.⁴⁴ Bu durum, Körfez Savaşı sonrasında değişmiştir. Fiili özerklik koşullarında caş birlikleri, kitleler halinde Kürt ulusal hareketinin on yıllardır etkin kılmak istediği özerklik sınırlarını savunmaya başlamış; fiili olarak KDP'nin ve KYB'nin boşalttığı mevzilere çekilerek Kürt direnişine katılmıştır (Strohmeier ve Yalçın-Heckman, 2013: 97).

Kürtler, Enfal Harekâtı ve Halepçe Katliamı'ndan Irak Kürt Cephesi'nin kuruluşuna kadar giden süreçte; aşamalı olarak, kendi kaderlerini kendi ellerine almışlardır (Bengio, 2012: 174). Sayıları yüz bini bulan caş birlikleri; Enfal Harekâtı ve Halepçe Katliamı sırasında kimyasal silahlarla gerçekleştirilen kitlesel kıyımlara şahit olduktan sonra Kürdistan Cephesi ile hareket etme sürecine girmiştir (McDowall, 2004: 490). Bağdat hükümetinin, caş birliklerine mensup olsun veya olmasın, Kürt coğrafyasını tüm Kürtlerden temizlenme kararlılığını göstermesinden sonra harekete geçen caş birlikleri, Kürdistan Cephesi'ne katılım yönünde mobilize olmuştur. 1991 Ayaklanması'ndan sonra, Irak ordusundaki 60 bin asker direnişçilerin safına geçmiştir. KYB, 7 Mart'ta, **Denge Gele Kurdistan** (Kürdistan Halkının Sesi)

---

⁴⁴ 1990 yılında Kürt Şebek Aşireti'nin çoğunluğu önceki nüfus sayımının aksine Ekin 1987 sayımında kendilerini Kürt olarak yazdırmıştı. Bu değişikliğin amacı Caş birliklerine katılmaktı. 1990'da Caş birlikleri etkisini yitirince bu aşiret zorunlu iskana maruz kalmıştır (Hacı, 2006: 76-77).

aracılığıyla **serhildan** (başkaldırı) çağrısı yapmış; Süleymaniye'de karşılığını bulan çağrıdan sonra caş birlikleri de ayaklanmaya dahil olmuştur (Laizer, 2007: 25-26).

Kürtler, peşmergelerin dağlara kaçtığı Mart 1991 koşullarında, Irak yönetimine karşı direnişi örgütlemek için halk şuraları oluşturmuştur. Caşlar, bu şuralara öncülük etmiştir (Laizer, 2007: 62). Caş birlikleri, on yıllardır içinde yer aldıkları sınır-durum içinde kalarak ancak bu kez Irak tarafı lehine değil; Kürt ulusal hareketinin sınırları içine çekilerek pozisyon değiştirmiştir. Caş komutanı olarak ünlenen Halepçeli Molla Utman Abdülaziz'in Kürdistan İslami Hareketi'nin 1992 seçimlerinde oyların yüzde 4'lük kısmını alabilmesi bu pozisyon değişikliğinin getirdiği bir sonuç olarak şekillenmiştir (McDowall, 2004: 513).

Irak ordusu, 1991 ayaklanmasından sonra ilk kez Kürt coğrafyasından çekilmeye başladığında; caşlar ve dağlardan şehirlere inmeyi başaran peşmergeler, birbirine çok yakın bölgeleri kontrol etmeye başlamıştır (Laizer, 2007: 28-30). 1991 Nisan'ında Irak güçleri yeniden Kürt bölgelerine girdiğinde ise; pek çok caş birliği, farklı biçimlerde de olsa eski sınır-durumlarına rücu ederek; çeşitli talanlara, hırsızlıklara ve taşkınlıklara girişmiştir (O'Ballance, 1996: 187). Ancak, tüm Irak tarihi boyunca elde etmek için mücadele ettikleri imtiyazların yerini; bu kez, talan ve hırsızlık gibi pratikler almış; Irak'ın verdiği statü ve imtiyazlar ile değil kendi öz güçleriyle hareket etmeye başlamışlardır (McDowall, 2004: 493).

6.2. PKK: Sınırların Yeniden Düzenlenmesi

Ulusal kimliğin üretimi ve yeniden üretimi, jeopolitik haritaların yeniden çizilmesini içeren siyasi bir eylemdir (Smith, 2014: 158). Bu bağlamda, sınırlar, sadece fiziki olarak geçilen coğrafyalar değil; aynı zamanda, yasallığın kısıyında yasaklanmış ya da onaylanmış yerlerdir (Warschawski, 2005: 44). Bizi onlardan farklılaştıran içirme ve dışta bırakma süreçlerin içinde, başka topluluklarla kendileri arasına sınır çekerek kendilerini tarif eden topluluklar, yeni bir kuruculuk rolüne soyunurlar (Donnon ve Wilson, 2002: 44). Bu bağlamda, Irak sınırları içinde yaşayan Kürtlerin inşa etmeye başladıkları yeni siyasal yapı; Irak siyasal alanı içinde bir kopuş olduğu kadar, diğer ülke sınırları içinde yaşayan Kürtlerin dahil edildiği ulusal tahayyülden de uzaklaşmak anlamında yeni haritalandırmanın konusu olmuştur.

1990 öncesinde Irak Kürt ulusal hareketi; Kürt ulusal kimliğini reddeden, Kürtsüzleştirme, asimilasyon, Araplaştırma ve etnik temizlik politikalarına tepki olarak gelişmiştir (Aziz, 2013: 29). 1990'dan sonra ise, devlet arayışında olan ve kendi muhayyel cemaatini, devraldığı hukuki sınırlar içinde kurmaya çalışan bir siyasal hareket olarak; ayrı Kürt ulusal hareketleri ile kendisi arasına fark koymaya çalışacağı yeni bir evreye girmiştir. 1990 öncesinde Irak siyasal alanını kuran anti-Kürt sözleşmenin fiili uygulamaları karşısında tanımlanmış bir kimliğe çekilmek zorunda kalan Irak Kürtleri; 1990 sonrasında ise, bu sözleşmenin hayaleti ve uluslararası hukuk nezdinde geçerliliği olan devlet sınırları ile birlikte hareket etmek zorunda kalmışlardır. Irak egemenliğinin sarsılmasında sonra, Irak sınırları içinde Kürtleri esas alan ulusal tahayyülün ve yeni sözleşmenin inşasına kadar bir belirsizlik yaşanmıştır. Fiili özerkliğe ve Irak hâkimiyetinin en kırılğan dönemini yaşamasına rağmen; en sorunlu konu, Irak egemenliği olmaya devam etmiştir (Natali, 2010: 35).

1992 seçimlerinden sonra KDP-KYB yönetimi, Türkiye'ye PKK'ya karşı ortak operasyon önermiş ve ambargo ilan etmiştir. ABD'den verdiği demeçte Mesut Barzani, PKK'nın sadece "kendi topraklarında" faaliyet yürütmesi gerektiği şeklinde bir mesaj göndermiştir (Dağlı, 1994: 72-81). Bu tutum, sadece söylemsel düzeyde kalmamış; Bölgesel Yönetim topraklarında yakalanan PKK militanları tutuklanarak cezaevlerine atılmıştır. 1983 yılında KDP ve PKK arasında varılan mutabakat ve 1 Mayıs 1988 tarihinde KYB ve PKK arasında yapılan anlaşmalar, bu süreçle birlikte son bulmuştur. Talabani'nin yardımcı Noşirwan Mustafa da tıpkı KDP temsilcileri gibi, PKK'nın Irak Kürdistanı'na ait olan topraklarda faaliyet yürütmeye çalışmasının kabul edilemez olduğunu duyurmuştur (Laizer, 2007: 109).

1990'larla birlikte başlayan dönemde Irak Kürt ulusal hareketi, devlet arayışı içindeki bir siyasal hareket halini almıştır (Aziz, 2013: 51). 4 Ocak 1992 tarihinde Irak Kürdistanı parlamentosu fiili olarak toplanıp, Kürt yönetimini Irak federal devletinin parçası olarak ilan ettikten hemen sonra; Barzani ve Talabani, federasyon yönetiminin özerklikten daha geniş bir kavram olduğunu ifade etmeye başlamıştır (Gunter, 2006: 233). Bu ifade, devlet kurma arayışıyla eş zamanlı olarak tüm kavramların ve pozisyonların yeniden değerlendirildiği bir sürece girildiğini işaret etmesinin yanı sıra; PKK'nın ve diğer Kürt hareketlerinin "yeniden değerlendirilmesi" bağlamına da denk gelecek şekilde kullanılmıştır.

Bölgesel Yönetim içinde yer alan Kürt ulusal hareketleri ile Türkiye'de yasa dışı kabul edilen Kürt ulusal hareketi arasındaki yarıлма, bu sürecin ürünü olarak şekillenmiştir (Natali, 2005: 172-173). Kürtlerin birliğini tahayyül etmek ile Güney Kürtlerini esas alan siyasal birliği savunmak arasındaki uyumsuzlıktan kaynaklanan belirsizliğin yansıması olarak: Kürdistan Cephesi ile imzalanan 29 Ekim 1992

protokolüyle PKK sınır hattına çekilmiş ancak Zele gibi güneydeki kamplarını kullanmayı sürdürmüştür (Laizer, 2007: 114-115).

Bölgesel Yönetim, kendi sınırları içindeki siyasi birimi "Bağımsız Kürdistan" olarak sunmuştur (Natali, 2010: 34). Yeni "Bağımsız Kürdistan", KDP'nin ve KYB'nin ekonomik ve siyasi süreçlere hakim olduğu yeni ulusal tahayyül ile Kürtlerin birliğine dair perspektif arasındaki gerilimin yapılaşığı tarihsel koşullar üzerinde kurulmuştur. Mayıs 1992'de yapılan seçimler sonucu toplanan Kürdistan Ulusal Meclisi'nde KDP ve KYB elliser koltuk kazandığında (Stansfield, 2003: 121); Behdinan bölgesinde KDP'nin, Soran bölgesinde KYB'nin hakim olduğu eski konumlandırma belirli bir hukuki ve kurumsal bağlamda yapılan bir uzlaşmaya varmıştır.

1990'lardan sonra genç ve eğitimli Iraklı Kürtler, ulusal kimliklerini yeni bir biçimde "Kürdistani" olarak tarif etmeye başlamıştır (Aziz, 2013: 28). Kürdistani bakış açısı, tüm Kürtlere dair bir perspektife sahip olsa da; ulusal tahayyülün kendisi, giderek Bölgesel Yönetim sınırları içine yönelmiştir. KDP-KYB ile PKK arasında imzalanan 29 Ekim 1992'de imzalanan protokolün ilk maddesine göre: "Kürdistan topraklarındaki PKK savaşçısı ve üyeleri Irak Kürdistanı topraklarında buldukları süre içinde Kürdistan bölgesinin yasalarına uymayı taahhüt etmiştir" (Laizer, 2007: 116). Bu protokolle birlikte; Irak egemenliğini kuran anti-Kürt sözleşme ortadan kaldırıldıktan ve Bölgesel Yönetim içindeki Kürtleri esas alan yeni sözleşmenin maiyeti şekillendikten sonra, diğer ülke sınırları içindeki Kürtler ile arasına "fark koyan" yeni siyasi durum billurmuştur. Bölgesel Yönetimin kurulmasından sonra Kürt ulusal hareketinin karakteri, o zamana kadar çoğulcu değerlere izin vermeyen siyasi kültürün ürünü olarak şekillenmiştir (Aziz, 2013: 30). KYB ile KDP arasında

süren çatışmalar ve KYB ile Mesud Barzani'nin kuzeni Şeyh Muhammed Halid'in de içinde yer aldığı **al-Haraka al-İslamiyya fi Kurdistan** (İslami Kürdistan Hareketi) arasında Ekim-Aralık 1993'te 112 kişinin ölümüne neden olan çatışmalar bu kültürün uzantısı olarak şekillenmiştir (Bengio, 2012: 209-210).

1990'dan sonra Kürt siyasal hareketleri, geçmişten beri üzerinde hareket ettikleri sosyalist ideolojiden ve Birleşik Kürdistan anlayışından kopmuştur. Eş zamanlı olarak, Irak Kürt ulusal tahayyülü içinde, "demokrasi" temalı bir ulus inşası ve onun pratikleri yürürlüğe sokulmuştur. Ancak, ulusal tahayyül egemen devletlerin sınırları arasındaki bir belirsizliğe bürünmüştür. Irak Kürtleri, diasporadaki Kürt hukukçuların yardımıyla yeni bir anayasa hazırlamış ve fiili özerkliğe rağmen Kerkük gibi bazı önemli bölgelerin statüsünün belirsizliği ve federal yapının işleyişi, Irak sınırlarını tanıma zorunluluğunu dayatmıştır (Natali, 2005: 166-167).

Mesud Barzani, 22 Kasım 1992'de, Baas'a yakın **Al-Akbar** gazetesine verdiği demeçte; federasyonun özerklikten daha ileri bir kavram olduğunu; ancak, Irak sınırlarını ihlal edilmeyeceğini ilan etmiştir (Gunter, 2006: 233). Arap kamuoyuna Irak devlet sınırının ihlal edilmeyeceği mesajı verilirken; eş zamanlı olarak, yeni kamusal alanın inşasına hız verilmiştir. 1992 sonrası "özerklik" koşullarında eski Irak Devleti'nin etki alanının dışında; matbaalar, yayınevleri, dergiler ve edebiyat derneklerinden oluşan bir kurumsal ağ yaratılmıştır (Aziz, 2013: 72). Gazeteler, televizyon kanalları, konferanslar ve diğer faaliyetlerle; özerklik koşullarına uygun ulusal tahayyülün şekillendirilmesine hız verilmiştir (Davis, 2005: 259).

Sonuç

Uluslaşma süreçleri üzerine yapılan çalışmaların genelinde, uluslaşma kuramları olarak bilinen kuramlar ve bu kuramların sunduğu kavram setleri kullanılır. Mevcut teze göre bu kuramlar, belli süreçlerde belli gelişmelere denk gelecek şekilde çeşitli açıklamalara imkân sunsalar da; birbirinden farklı örnekleri kavrayabilme kapasitesi bakımında sınırlılıklar taşırlar. Bu kuramlar birbirine benzediği düşünülen çok sayıda örneği kuramsal düzeyde soyutlar; birbirinden farklı uluslaşma deneyimlerini, bu soyutlamalardan süzülen kavramlarla anlamaya çalışırlar. Oysa, belirli bir nedenler dizisine dayalı uluslaşma kuramları indirgemecilikten ve keyfi yorumlardan öteye gidemezler. Farklı deneyimlerin ortak özelliklerinden tek bir açıklayıcı neden veya genel bir model öne sürülemez. Bir uluslaşma deneyimini diğerinden ayıran özgün etkenler dikkate alınmadan bir kaç örnekte görülen özelliklerin işaret edilmesi ile yetinilmesi sınırlı bir açıklama imkânı sunar. Örneğin, tüm uluslaşma deneyimleri sadece ekonomik temel üzerinden anlaşılabilir. Her uluslaşma deneyimi belirli bir ekonomik ilişkiler yoğunluğuna dayanmak zorundadır. Dahası, ekonomi tek belirleyici etken olmadığından ayrı uluslaşma süreçlerinin özgün ürünleri anlamak için sınırlılık taşır.

Bu bağlamda, Irak Kürt ulusal hareketinin oluşumunu koşullayan özgün etken; Irak egemenliğinin inşa sürecinde Kürtlere dayatılan "istisna hali" ve Irak siyasal alanını kuran kurucu dışsallık olarak anti-Kürt sözleşme olmuştur. Irak sınırlarını esas alan Arap ulus devletinin inşası sürerken; Kürtlere, Irak egemenliğini kuran kurucu dışsallık olarak istisna uzamı dayatılmış ve Kürt ulusal tahayyülü bu uzamın atmosferini oluşturan devlet şiddeti altında kendi anatomisini oluşturmuştur. Yürürlükteki hukuk karşısında istisna olarak gösterilen ve kurucu şiddetin

hatırlatıldığı süreçler aracılığıyla yeniden üretilen anti-Kürt sözleşme; Şiiilerin yarı-özerklik karşılığında yedeklenebildiği ve vatani milliyetçiler tarafından kapsanabildiği bir pratikle işler tutulmuştur. Böylece inşa edilmekte olan Arap ulus devletinin dost ve düşman kategorileri anti-Kürt sözleşme üzerinden tayin edilmiştir.

Bu manasıyla istisnaya karar vermek, iç düşman kategorisinin de dahil olduğu "siyasal olanı" tanımlamak amacıyla dost ve düşman tayinine karar vermek ve dolayısıyla kimin egemen olacağını belirlemek anlamına gelir. Dost ve düşman tayini, sadece dış politikada düşmanın kim olduğuna değil; aynı zamanda, iç düşmanın ve iç düzeni sürdüren "normal" kategorisinin de ne olduğuna karar verilmesini içerir. Bu manasıyla siyasal kavramı, kurucu bir ilksellik ve aşkınlık taşıdığı fikri ile birlikte temellendirilir. Irak egemenliğini kuran kurucu ilksellik ve aşkınlık, Kürtlerin kurucu dışsallık rolüne itildikleri istisna hali üzerinden ve bu pratiklerin tamamı anlamında anti-Kürt sözleşme aracılığıyla şekillenmiştir. Bu manasıyla Irak Kürtlerinin istisna halinin tarihselliği takip edilmeden varılan sonuçlar sınırlı olmak ile maluldür. Ulusçuluk kuramları da belirli süreçlerde kısmen mercek vazifesi görebilse de Irak Kürtlerinin ulusal tahayyülünü biçimlendiren şey, egemen kararı karşısında maruz kaldıkları ve sürekli olarak yürürlükte tutulsa da istisna olarak gösterilen iç düşman statüsü ve bu statüye verdikleri tepkiler olmuştur.

Erken dönem ayaklanmalarının bastırılması süreciyle (1919-1931) şekillenen Kürtlerin "istisna" hali Irak egemenliğini kuran kurucu ilkselliğin ve aşkınlığın kaynağı olarak konumlandırılmıştır. Irak egemenliğinin "iç mantığı" Kürtlerin istisna hali üzerinden yeniden üretilen anti-Kürt sözleşme içinde oluşturulmuştur. Kürtlere dayatılan istisna hali; eş zamanlı olarak, Kürt ulusal hareketin inşa edilmesini tetikleyen koşulların da kaynağı olmuştur. Yüzyılın başında aşiret temelli direniş ve

merkezi hükümetten imtiyaz elde etme süreçleri içinden geçen Kürtler; Irak'ın sürekli olağanüstü hal rejimi içinde kitleselleşmiş bir ulusal hareketin inşa edilmesi yönünde hareket etmeye zorlanmışlardır.

Ayaklanmalar, katliamlar, toplama kampları, zorunlu göçler, Arabizasyon, kimyasal silahlar, kıtlığa terk etme ve benzer pratikler Kürtlerin istisna halinin tarihidir. Irak'ın kurulduğu 1920'li yıllardan 1990'lara kadar Irak Kürtleri ile hükümetler arasındaki ilişkiler; kesintisiz bir çatışma ve zulüm süreci olarak Irak Kürt ulusal hareketini biçimlendirmiştir. Bu kesintisiz çatışma süreci içinde Irak Kürt ulusal hareketi, 1918-1946 arası siyasal programdan yoksun aşiret ayaklanmaları, 1946-1960 yılları arasında KDP eliyle kurumsallaşma ve 1960 sonrasında kitleselleşme şeklinde bir seyir izlemiştir. Irak'ın egemen bir devlet olarak kabul edildiği 1932 yılından Haşimi Monarşisi'nin yıkıldığı 1958'e kadar ilan edilen 27 olağanüstü hal, kurulup yıkılan hükümetler; 1958'den 1968'e kadar süren darbeler, geçici anayasalar ve 1968'den sonra aşamalı olarak inşa edilen Baas rejiminin otoriter-totaliter yönetimi, Kürtlerin istisna halinin ve Kürt ulusal hareketin anatomisini şekillendirmiştir. Irak'a egemen olmak isteyen vatani milliyetçiler ile Pan-Arabizm yanlıları arasında öteden beri süren mücadele; anti-Kürt sözleşmenin vatani ve kavmi iki ayrı yorumu ile ilişkili olarak gelişim göstermiştir. Baas dönemine kadar Pan-Arabistler ve Irak milliyetçileri arasındaki mücadelelerden faydalanabilen Kürtler; Baas'ın bu iki milliyetçi kanadı kendi çatısı altında toplamayı başarabildiği tarihten sonra, totaliter devletin inşasına maruz kalmışlardır. 1968'den sonra Baas dönemi, yasal olanın sürekli olarak askıya alınma pratiklerinin tarihi olarak şekillenmiştir.

1960'lardan başlayarak ve 1970'lerde olgunlaşacak şekilde; tüm Arap devletlerinde feodal aidiyetler silikleşmiş, orta sınıflar yükselmiş ve ulusal hareketler birbirleriyle ilişkili olarak gelişmiştir. Bu bağlamda, Baas'ın 1970'lerdeki temel stratejisi; etnik, mezhepsel ve diğer toplumsal aidiyetleri ortadan kaldırmak ve bu yolla "homojen" bir toplum yaratmak şeklinde olmuştur. Bu amaç doğrultusunda Baas rejiminin 1970 sonrası tarihi, rejimle partinin denkleştirilmesi çabasına eşlik eden; baskı, şiddet, hukuk cinayetleri, idamlar ve faili meçhuller tarihi olmuştur.

Baas ve Saddam Hüseyin merkezli milliyetçiliğin inşası içinde; Kürtlerin istisna, Arapların egemen olduğu siyasal düzenin kendi hukuki bağlamını sürdürülemez olduğu gerçeğiyle yüz yüze kalınmıştır. 1980'lerin sonuna kadar aşamalı olarak süren bu yüzleşme, Arabizasyon, zorunlu iskân, kimyasal silah kullanımı, yasaklı bölgeler ve diğer benzer pratiklerin birikimi olarak şekillenmiştir. Bu süreç ile birlikte, istisnaya karar vermek, dışarı ile içeri arasındaki eşik olarak egemenliği kuramaz hale gelmiş; Kürt coğrafyası bir açık hava kampı halini almıştır. Bu manasıyla kamp; dışarı ve içerinin, kural ve istisnanın birbirinden ayrıştırılmasının olanaksız olduğu zemini ifade eder. Kamp; egemen olanın, "hukukun kendisini terk edeceği hayatın kime ait olacağına" yani istisnaya, karar verebilmesinin olanaksızlığı içinde bulunduğu eşiktir. 1970'lerden 1990'lara kadar bu eşik inşası, Irak siyasal alanını kuran anti-Kürt sözleşmenin yürürlükte kalmasının olanaksız olduğu şekilden derinleşme sürecini ifade eder.

Anti-Kürt sözleşmenin ve Kürtlerin istisna halinin bir daha yürürlüğe sokulmalarının olanaksız olduğu eşik inşası içinde, merkezinde Saddam Hüseyin'in yer aldığı otoriter-totaliter devlet inşa edilmiştir. Saddam Hüseyin, bireyci ve mülk sahibi bir toplum yaratarak ideolojisiz ve sadece kendisine sadık kitleler yaratmak ve

bu yolla diğ er Arap milliyetç isi partileri bast ırma k istemiştir. Ancak, bu strateji, paradoksal bir sonuç üret miştir. Yeni bireyin apolitikleştirilmesi ve Baas'a siyasal bağı lılığ ın sağı lanması bu paradoksun iç mantı ğ ını kuran ç elişk ili durumu hazırlamıştır. Baas'ın bu paradoksa karş ısında ki temel sorunsalı, öteden beri Kürtlere dayatılan istisna halinin hukuki ve sö ylemsel örtüsünü sı yıran hamleler yaparken; eş zamanlı olarak, kendi egemenliğı ni kuran istisna halini yok edecek şekilde Kürtlerin yok edilmesi stratejisini yürürlü ğ e sokma yönü nde hareket etmesi olmuştur.

İ ran ve Kürtler arasında şekillenebilecek olası ittifaka karş ı duyulan alarm duygusunun doruk noktasına ulaşt ığı 1987 yılında, Baas Kuzey Bürosu, Kürt şehirlerini ve şehirlerarası yolların her iki tarafında kalan köyleri ve kasabaları "yasak bölge" olarak ilan etmiştir. Bu karar, Kürt coğ rafyasının kamp halini alma sürecinin nihai biçimini bulmasına neden olmuştur. Bu tarihle birlikte Kürtlerin istisna, Arapların egemen oldu ğ u siyasal düzen kendi hukuki bağ lamına dönemeyecek şekilde silinmiştir. Irak siyasal alanını kuran anti-Kürt sözleşme yürürlükten kalkarken; Baas'ın otoriter-totaliter rejiminin altı oyulmuş; birbiriyle mücadele halinde olan Kürt siyasal hareketleri birlikte hareket etmeye başlamıştır.

Bu yeni durum, on yıllardır süren Arabizasyonun, zamanı ve mekân ı belirli olan kamp uygulamalarının ve tüm diğ er zorbalıkların devamı olarak şekillenmiştir. Ancak, aynı zamanda tüm bunların derinleşmesi ve genişlemesi anlamında Irak ve Kürt tarihi açısından bir kopuş u hazırlamıştır. İ ran'a karş ı yürütö len savaştan istenilen sonuçların elde edilememesinden sonra Kuveyt'in iş gal edilmesi ve iş gale karş ılık olarak ABD'nin öncülüğ ünü yaptı ğ ı Körfez Savaşı, zaten halihazırda Irak özelinde var olan dinamikleri kopuş yönü nde birleştirmiştir. BM'nin 5 Nisan 1991 tarihinde ilan ettiğı 688 sayılı kararı bu kopuş u tamamlayan son damla olmuştur. Bu

karar ile birlikte, 36. paralelin kuzeyi uçuşa yasak bölge olarak ilan edilmiş ve Kürtler fiili olarak özerklik elde etmiştir. Bu tarihten sonra, Irak siyasal alanını kuran anti-Kürt sözleşmenin uygulanma olanağının kalmadığı tescillenmiş ve Irak Kürtleri arasında yeni bir sözleşme inşa edilmeye başlanmıştır.

İran Savaşı, Enfal Harekâtı, Halepçe Katliamı ve Körfez Savaşı sürecinde; Kürt askeri gücü zayıflasa da, Kürt ulusal kimliği güçlenmiş ve farklı Kürtlükler tek bir ulusal kimliğe doğru çekilmiştir. 1975'te ayrılmış iki örgüt olan KYB ve KDP, Kürt coğrafyasının kimyasal silahlar ile canlılıktan arındırılma arzusunun ürünü olarak şekillenen 1987-1988 sürecinden sonra, birlikte hareket etmeye başlamıştır. Aynı süreçte, 1963 yılından beri resmi olarak faal olan "işbirlikçi" çağ birlikleri, Kürtlerin ayaklandığı 1991 Bahar aylarında Kürdistan Cephesi ile hareket etmeye başlamış; peşmergelerin dağlara sığınmak zorunda kaldığı tarihsel koşullarda ayaklanmaya katılmışlardır.

Uçuşa yasak bölge kararının ardından, 4 Ekim 1992 tarihinde, Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ni, Irak'ın içinde federal bir devlet olarak ilan eden Irak Ulusal Meclisi değil; Bölgesel Yönetim Meclisi olmuştur. Böylece, Sünni Arapların dost ve düşmana karar verecek şekilde siyasal olanı kendi tekellerinde tutmalarını ve siyasal alanı kendi kutsallarına, sembollerine, ve değerlerine göre organize etmelerini sağlayan "karar" alma tekeli ortadan kaldırılmıştır. Bu tarihe kadar Irak egemenliğinin dayattığı; egemen-istisna ve dost-düşman gibi ikilikleri silinirken; Anti-Kürt sözleşme, yerini Güney Kürtlerini esas alan yeni sözleşmeye bırakmıştır.

Fiili özerklik koşullarında yapılan 1992 seçimlerinden sonra, Irak Kürdistanı'nı esas alan Kürdistanlılık (Kurdistaniyeti) kimliği inşa edilmeye

başlanmıştır. Anti-Kürt sözleşmenin on yıllardır koşulladığı Irak Kürt ulusal hareketinin inşa etmeye başladığı Kürdistan Bölgesel Yönetimi, o zamana kadar çoğulcu değerlere izin vermeyen Irak siyasal alanın ürünü olarak şekillenmiştir. Bu siyasal kültür mirası bağlamında aşiret-parti görünümündeki örgütler arasında silahlı çatışmalar yaşanmıştır.

Bu süreçte, PKK ile karşılıklı ambargolar ve çatışmalar yaşanmış; PKK'ya, Kürdistan Bölgesel Yönetimi sınırları içinde faaliyet yürütmelerinin mümkün olmadığı bildirilmiştir. PKK'nın Kürdistan Bölgesel Yönetimi "sınırları" içindeki faaliyetlerini yürütebilmesi, Bölgesel Yönetimi'nin "hukuk"una uyması şartına bağlanmıştır. Irak Kürtlerini esas alan yeni sözleşme, kendisini, Kürtlerin tamamını içine alan ulusal tahayyül ile arasına fark koyarak sunmuştur. Irak sınırları içinde yaşayan Kürtler, ayrı bir siyasal düzen içinde örgütlenmeye başlayarak Birleşik Kürdistan tahayyülü ile arasına mesafe koymuştur. Anti-Kürt sözleşme yürürlükten kalksa da, Irak'ın devlet sınırları bir belirsizlik yaratacak şekilde Irak Kürtlerinin yeni ulusal tahayyülünü damgalamıştır. Yeni Kürdistanlılık kimliği, tıpkı kavmi ve vatani Arap milliyetçiliği gibi; birleşik Kürdistan tahayyülü ile Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ni esas alan ulusal tahayyül arasında süren bir gerilim içinde şekillenmeye başlamıştır. Egemen olma mücadelesi veren partiler, bir diğeri üzerinde hukukun askıda olacağı istisna halini uygulamaya sokma arzusu, Irak Kürtlerini esas alan sözleşme ve Kürt nüfusun tamamını içine alan ulusal tahayyül içinde bir belirsizlik mıntikasına sıkışmıştır.

Kaynakça

Kitaplar

Abd Al Kdo, S. S. (2008); **Irak Anayasalarında Kuvvetler Ayrılığı İlkesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.

Abdulla, J. J. (2012); **The Kurds: A Nation on the Way to Statehood**, Bloomington: Author House Publishing.

Aegleton, W. (1976); **Mahabad Kürt Cumhuriyeti**, Çev. Mehmet Emin Bozarlan, 1. Baskı, İstanbul: Koral Yayınları.

Agamben, G. (2008); **Olağanüstü Hal**, Çev. Kemal Atakay, 1. Basım, İstanbul: Varlık Yayınları.

Agamben, G. (2010); **Tanık ve Arşiv Auschwitz'den Artakalanlar**, Çev. Ali İhsan Başgöl, 1. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları.

Agamben, G. (2012); **Gelmekte Olan Ortaklık**, Çev. Betül Parlak, 1. Baskı, İstanbul: Monokl Yayınları.

Agamben, G. (2013); **Kutsal İnsan, Egemen İktidar ve Çıplak Hayat**. Çev. İsmail Türkmen, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ağaoğulları, M. A. (2010); **Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği**, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Ağaoğulları, M. A. (2011); Bodin'den Hobbes'a Doğru. İçinde: Mehmet Ali Ağaoğulları (der), **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aktoprak, E. (2010); **Devletler ve Ulusları: Batı Avrupa'da Milliyetçilik ve Ulusal Azınlık Sorunları**, Ankara: Tan Yayınları.

Algar, H. (2007); **Nakşibendilik**, Çev. Cüneyd Köksal, 2. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları.

Anderson, M. (1996); **Frontiers, Territory and State Formation in the Modern World**. Cambridge: Polity Press.

Anderson, B. (2015); **Hayali Cemaatler**, Çev. İskender Savaşır, 8. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.

Arap Baas Sosyalist Partisi (1974); **Devrimci Irak: 1968-1973 Arap Sosyalist Partisinin Sekizinci Irak Bölgesel Kongresinde Benimsenen Siyasal Rapor**, Ankara: Irak Büyükelçiliği Basın Ateşeliği.

Arfa, H. (2006); **Kürtler**, Çev. Faysal Nerse, 1. Baskı, İstanbul: Avesta Yayınları.

Ahmad, K. M. (1994); **Kurdistan During The First World War**, Çev. Ali Maher İbrahim, London: Saqi Books.

Aziz, M. (2003); **Irak Kürtleri, Irak Kürdistanı'nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik**, Çev. Zülal Kılıç, 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Barth, F. (2009); **Ethnic Groups and Boundaries**, İçinde: Jhon Hutchinson ve Antony Smith (der), **Ethnicity**, New York: Oxford University Press.

Barzani, M. (2005); **Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi-II**, Çev. Vahdettin İnce, 3. Baskı, İstanbul: Doz Yayınları.

Batatu, H. (1984); **The Egyptian, Syrian, and Iraqi Revolutions: Some Observations on Their Underlying Causes and Social Character**, Washington: Georgetown University Publishing.

Bengio, O. (1998); **Saddam's Word: Political Discourse in Iraq**, New York: Oxford University Press.

Bengio, O. (2012); **The Kurds of Iraq: Building a State Within a State**, London: Lynne Rienner Publisher.

Benjamin, W. (2006); **Son Bakışta Aşk**, Çev. Ahmet Doğukan vd., 4. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.

Beşikçi, İ. (1991); **Ortadoğu'da Devlet Terörü**, İstanbul: Yurt Kitap Yayınları.

Beşikçi, İ. (2014); Devletlerarası Sömürge Kürdistan. İçinde: Emir Ali Türkmen ve Abdürrahim Özmen (der), **Kürdistan Sosyalist Solu Kitabı 60'lardan 2000'lere Seçme Metinler**, 1. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları.

Bilgin, S. (1990) **Barzani**, Stockholm: Yayınevi Belirtilmemiş.

Bozarslan, H. (2011); **Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi**, Çev. Ali Berktaş, 2 Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Breuilly, J. (1996); "Approaches to Nationalism", İçinde: Gopal Balakrishnan (der) **Mapping the Nation**, New York: Verso.

Brown, W. (2010); **Tarihten Çıkan Siyaset**, Çev. Emine Ayhan, İstanbul: Metis Yayınları.

Bruinessen, M. V. (2000) Religion in Kurdistan. İçinde: Martin Van Bruinessen (der) **Mullas, Sufis and Heretics: The Role of Religion in Kurdistan**, İstanbul: İsis Yayınları.

Bruinessen, M. V. (2013); **Ağa Şeyh Devlet**, Çev. Banu Yalkut, 8. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bruinessen M V (2002) Kurds, States and Tribes, İçinde: **Nationalism and the Ethnicity in the Middle East**, Falah A. Cabar ve Hosham Dawod (der), London: Saqi.

Calhoun, C. (2007); **Milliyetçilik**, Çev. Bilgen Sütçüoğlu, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Case, B. ve Siebens, J. (2012); **Kurdistan in Iraq: History and Future Prospects**, International and Human Security.

Chatterjee, P. (2002); **Ulus ve Parçalar**, Çev. İsmail Çeken, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Chatterjee, P (2008); Heterojen Zamanda Millet, Çev. Yetkin Başkavak, İçinde: **21. Yüzyılda Millet**, Umut Özkırımlı (der), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cordesman, A. H. ve Hashim, A. (1997); Iraq: **Sanctions and Beyond**, Colorado: Westview Press.

Culcasi, K. (2010); Locating Kurdistan: Contextualizing the Region's Ambiguous Boundaries. İçinde: Alexander C. Dinner ve Joshua Hagen (der),

Bordelines and Bonderlands: Political Oddities at the Edge of the Nation-State, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.

Çelebi, A. (2008); **Devlet, Toprak ve Egemenlik: Carl Schmitt'in Düşüncesinde Siyasal Kavramı ve Kurucu İktidar Sorunu**, Ankara: İmaj Yayınları.

Dağlı, F. (1994); **Brakuji: Kürtlerin İç Savaşı**, 1. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları.

Davis, E. (2005); **Memories of State: Politics, History and Collective Identity in Modern Iraq**, California: University of California Press.

Dawışa, A. (2004); **Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa**, Çev. Lütfi Yalçın, 1. Baskı, İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Dawışa, A. (2009); **Iraq: A Political History from Independence to Occupation**, New Jersey: Princeton University Press.

Donnon, H. ve Wilson, T. M. (2002); **Sınırlar, Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları**, Çev. Zeki Yaş, 1. Baskı, Ankara: Ütopya Yayınları.

Duman, S. (2010); **II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922)**, 1. Baskı, Ankara: Berikan Yayınları.

El Munadil (1976); **Irak Kürt Hareketi ve Irak Komünist Partisi**, İstanbul: Köz Yayınları.

Entessar, N. (2010); **Kurdish Politics in The Middle East**, Maryland: Lexington Books.

Erözden, O. (1997); **Ulus Devlet**, Ankara: Dost Kitabevi.

Farouk, M. ve Sluglett, P. (1987); **Iraq Since 1958, From Revolution to Dictatorship**, London: I. B. Tauris.

Fattah, H. ve Caso F. (2009) **A Brief History of Iraq**, New York: Facts on File. Gellner, E. (2013); **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev. Büşra Ersanlı ve Günay Göksu Özdoğan, 3. Baskı, İstanbul: Hil Yayınları.

Ghareeb, E. A. (2004); **Historical Dictionary of Iraq**, Maryland: The Scarecrow Press.

Gunter, M. (2006) **Federalism and the Kurds of Iraq: The Solution or the Problem?**, İçinde: Falef A. Jabar ve Hosham Dawod (der), **The Kurds: Nationalism and Politics**, London: Saqi Press.

Haci, S. (2006); **Kerkük'ün Araplaştırılması: 80 Belgede Araplaştırma Politikası**. Çev. Hozane Bengi, 2. Baskı, İstanbul: Doz Yayınları.

Hamad, H. W. (2010); **Irak'ta Anayasanın Yapısı ve Kabul Usulü**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.

Hassanpour, A. (2005); **Kürdistan'da Milliyetçilik ve Din: 1918-1985**, Çev. İbrahim Bingöl ve Cemil Gündoğan, 1. Baskı, İstanbul: Avesta Yayınları.

Hiltermann, J. R. (2010); **Halepçe'nin Zehirlenmesi**, Çev. Hikmet İlhan ve Burcu Yalçinkaya, 1. Baskı, İstanbul: Avesta Yayınları.

Hobsbawm, E. (2006) **Gelenekleri İcat Etmek**. İçinde: Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (der), **Geleneğin İcadı**, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Hobsbawm, E. (2014); **Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit, Gerçeklik**
İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hourani, A. (2013); **Arap Halkları Tarihi**, Çev. Yavuz Alogan, 13. Baskı,
İstanbul: İletişim Yayınları.

Hroch, M. (1996); "From National Movement to the Fully-formed Nation:
The Nation-building Process in Europe", İçinde: Gopal Balakrishnan (der) **Mapping
the Nation**, New York: Verso.

Hroch, M. (2011); **Avrupa'da Milli Uyanış: Toplumsal Koşulların ve
Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi**, Çev. Ayşe Özdemir, İstanbul: İletişim
Yayınları.

Hunt, C. (2005); **The History Of Iraq**, London: Greenwood Press.

Irak'ta Soykırım Kürtler'e Karşı Enfal Harekâtı (2004); Human Rights
Watch, Çev. Akın Sarı vd., İstanbul: Aram Yayınları.

İmamzade, M. (1986); **Irak Dosyası**, 1. Baskı, İstanbul: Akabe Yayınları.

Jaffrelot, C. (1998); **Bazı Ulus Teorileri**, İçinde: Jean Leca (der), Uluslar ve
Milliyetçilikler, İstanbul: Metis Yayınları.

Jaffrelot, C. (2010); "Bir Milliyetçilik Kuramı İçin", İçinde: Alain Dieckhoff
ve Christophe Jaffrelot (der), **Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek**, 1. Baskı, İstanbul:
İletişim Yayınları.

Jwaideh, W. (2012); **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi**; Çev. İsmail Çeken ve
Alper Duman, 7. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kardeş, M. E. (2015); **Schmitt'le Birlikte Schmitt'e Karşı: Politik Felsefe Açısından Carl Schmitt ve Düşüncesi**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kedourie, E. (1971); **Avrupa'da Milliyetçilik**, Çev. M. Haluk Timurtaş, Ankara: MEB Yayınları.

Kelly, M. J. (2008); **Ghosts of Halabja: Saddam Hussein and Kurdish Genocide**, London: Greenwood Publishing

Khadduri, M. (1978); **Socialist Iraq: A Study in Iraqi Politics Since 1968**, Washington: The Middle East Institute Press.

Khalidi, R. (1991); The Impact of the Iraqi Revolution on the Arab World. İçinde: Robert Fernea and Roger Louis (der), **The Iraqi Revolution 1958: The Old Clashes Revisted**, London: I. B. Tauris.

Kırmızıtoprak, S. (2014); **Kürt Milli Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilali**, İstanbul: El Yayınları.

Kutschera, C. (2013); **Kürt Ulusal Hareketi**, Çev. Fikret Başkaya, 2. Baskı, İstanbul: Avesta Yayınları.

Lemke, T. (2013); **Biyopolitika**, Çev. Utku Özmakas, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Levene, M. (2005); **The Meaning of Genocide: Genocide in the Age of the Nation-State**, New York: I.B.Tauris.

Lightfoot, D. (2007) **Irak**, New York: Chealsea House Publisher.

Longrigg, S. H. (1956); **Iraq, 1990 to 1950**, London: Oxford University Press.

Marr, P. (2012) **The Modern History of Iraq**, Colorado: Westview Press.

McDowall, D. (2000); **The Kurdish Question: A Historical Review**. Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl (der) İçinde: **The Kurds: A Contemporary Overview**, New York: Routledge.

McDowall, D. (2004); **Modern Kürt Tarihi**, Çev. Neşenur Domaniç, 1. Baskı, Ankara: Doruk Yayınları.

Mihoyan, Ş. X. (1998); **İki Dünya Savaşı Arasında Irak'ta Kürt Sorunu**, Çev. J. Slav, 1.Baskı. İstanbul: Peri Yayınları.

Mihoyan, Ş. X. (2001); 1960-1970 Yıllarında Kürdistan. İçinde: M. S. Lazarev ve Ş. X. Mihoyan (der), **Kürdistan Tarihi**, Çev. İbrahim Kale,1. Baskı, İstanbul: Avesta Yayınları.

Mihoyi, Ş. X. (2006); **Irak Kürdistanında Kürt Ulusal Kurtuluş Mücadelesi**, Çev. Pelin Zerdali, Stockholm: Weşanen Apece.

Minorsky, V. (1992); **Kürtler**, İstanbul: Koral Yayınları.

Murray, A. (2013); **Giorgio Agamben**, Çev. Abdurrahman Aydın, 1. Baskı, Ankara: Phoennix Kitap.

Natali, D. (2005); **The Kurds and the State: Evolving National Identity in Iraq, Turkey and Iran**, New York: Syracuse University Press.

Natali, D. (2010); **The Kurdish Quasi State**, New York: Syracuse University Press.

O'Ballance, E. (1996); **The Kurdish Struggle 1920-94**, New York: Palgrave Macmillan.

Olson, R. (2008); **Koyun ve Kasap: Irak İşgalinden Buyana Kürdistan-Irak'ta Milliyetçilik ve Devlet Oluşumu**, Çev. Muhittin Ataman, Ankara: Orion Kitabevi.

O'Shea, M. (2004); **Trapped Between the Map and Reality, Geography and Perceptions of Kurdistan**, New York: Routledge.

O'Shea, M. (2006) Typing Down the Territory: Conceptions and Misconceptions of Early Kurdish History, İçinde: Falef A. Jabar ve Hosham Dawod (der), **The Kurds: Nationalism and Politics**, London: Saqi Press.

Özkırımlı, U. (2009); **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, 3. Baskı, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Öztürk, A. (2010); Kutsal İnsanın Siyasal Açılımları ya da Yasa, Yasak ve İstisna Hali Üzerine Tartışmalar, İçinde: Hilal Onur İnce (der), **Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar**, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Paye, J. C. (2009); **Hukuk Devletin Sonu: Olağanüstü Halden Diktatörlüğe Terörle Mücadele**, Çev. G. Demet Lüküslü, Ankara: İmge Yayınları.

Poggi, G. (2007); **Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, Çev. Aysin Babacan, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Polk, W. R. (2007); **Irak'ı Anlamak**, Çev. Nurettin Elhüseyni, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları.

Qasımlo, A. (2009); **Kürtler ve Kürdistan**, Çev. İbrahim Bingöl, 1. Baskı, İstanbul: Avesta Yayınları.

Robson, B. (1996); **Iraqi Kurds, Their History and Culture**, Washington: The Refugee Center.

Romano, D. (2010); **Kürt Dirilişi, Olanak, Mobilizasyon ve Kimlik**, Çev. Mustafa Topal ve Erdoğan Gedik, 1. Baskı, İstanbul: Vate Yayınları.

Ruby, C. (2012); **Siyaset Felsefesine Giriş**, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Sacerdoti, G. (2007); **Kurban ve Egemenlik, Shakespeare'den Bruno'ya Avrupa'da Teoloji ve Siyaset**, Çev. Zuhâl Yılmaz, 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi.

Sakai, K. (2005); Irak'ta Devletin Kontrol Aracı Olarak "Aşiretleşme": Ordu, Kabine ve Ulusal Meclis Üzerine Gözlemler. İçinde: Jabar F A ve Dawod H (der), **Aşiretler ve İktidar: Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Salih, K. (1999); Bir Azınlığı Şeytanlaştırma: Irak Kürtleri Örneği. İçinde: Kristen E Schulze vd. (der), **Ortadoğu'da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar**, 1. Baskı, İstanbul Sarmal Yayınları.

Salucci, I. (2005); **Irak'ta Solun Tarihi**, Çev. Osman Akınhay, Ankara: Agora Kitaplığı.

Schmitt, C. (2000); **Somut ve Çağa Bağlı Bir Kavram Olarak Devlet**, İçinde: Cemal Bali Akal (der), **Devlet Kuramı**, Ankara: Dost Kitabevi.

Schmitt, C. (2012); **Siyasal Kavramı**, Çev. Eda Göztepe, 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.

Schmitt, C. (2014); **Siyasi İlahiyat, Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm**, Çev. A. Emre Zeybekoğlu, Ankara: Dost Kitabevi.

Schulze, H. (2005); **Avrupa'da Ulus ve Devlet**, Çev. Timuçin Binder, 1. Baskı, İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Sluglett, P. (2007); **Britain in Iraq 1914-1932**, London: I.B. Tauris.

Smith, A. D. (2002a); **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, Çev. Derya Kömürcü, 1. Baskı, İstanbul: Everest Yayınları.

Smith, A. D. (2002b); **Ulusların Etnik Kökeni**, Çev. Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir, 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Smith, A. D. (2014); **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, 7. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Stansfield, G. R. V. (2003); **Iraqi Kurdistan, Political Development and Emergent Democracy**, London: Routledge Curzon Publication.

Strauss, L. (1995); Notes on Carl Schmitt, The Concept of the Political, İçinde: Heinrich Meier (der), **Carl Schmitt and Leo Strauss: The Hidden Dialogue**, Chicago: University of Chicago Press.

Strohmeier, M. ve Yalçın-Heckman, L. (2014) **Kürtler: Tarih, Siyaset, Kültür**, Çev. Atilla Dirim, 1. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tripp, C. (2007); **A History of Iraq**. 3. Edition, Cambridge: Cambridge University Press.

Türk, D. (2013); **Öteki, Düşman, Olay: Levinas, Schmitt ve Badiou'da Etik ve Siyaset**, 1 Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.

Vali, A. (2013); **Kürt Tarihi, Kimliği ve Siyaseti: Kuramsal Bir Yaklaşım**, 1. Baskı, Çev. İbrahim Bingöl, İstanbul: Avesta Yayınları.

Warschawski, M. (2005) **On The Borders**, London: Pluto Press.

Wiley, N. J. (2004); **Irak Şiileri**, Çev. Metin Mutanoğlu ve Osman Baş, 1. Baskı, İstanbul: Ekin Yayınları.

Yalçinkaya, A. (2011); **İlahi Siyaset**, İçinde: Mehmet Ali Ağaoğulları (der), Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler, 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeğen, M. (2012); **İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958**, Ankara: Dipnot Yayınları.

Yıldırım, E. (2013); **20. Yüzyılda Kürdistan ve Sınırlar: Sınırsız Kürdistan İçindeki Sınırların Tarihi**, 1.Baskı, Mersin: Azad Yayınları.

Yıldız, K. (2004); **The Kurds in Iraq, The Past, Present and Future**, London: Pluto Press.

Sürelı Yayınlar

Arditi, B. (2008); "On The Political: Schmitt Contra Schmitt", **Telos**, 142: 7-28.

Balakrishnan, G. (2011); "The Geopolitics of Separation: Response to Teschke's Decision and Indecision", **New Left Review**, 68, 57-72.

Bredenkamp, H. (1999); "From Walter Benjamin to Carl Schmitt, via Thomas Hobbes", **Critical Inquiry**, No: 25:2, 247-266.

Bruinessen, M. V. (1994); "Kurdish Nationalism and Competing Ethnic Loyalties", **Peuples Méditerranéens**, Sayı: 68-69, 11-37.

Bruinessen, M. V. (1998); "The Kurds and Islam", **Islamic Area Studies Project**, No: 13, 13-35.

Çelebi, A. (2001); "Kuraldışı Durumlarda Karar Vermek: Carl Schmitt ve Walter Benjamin Üzerine Bir İnceleme", **Defter Dergisi**, 42, 112-144.

Demiray, M. R. (2010); "Two Modes of Critique of Modern Politics: Agamben Versus Ranciere", **Alternative Politics**, Vol. 2, No: 3, 224-250.

Diken, B. ve Laustsen, C. B. (2006); "The Camp", **Swedish Society for Anthropology and Geography**, No: 88: 4, 443-452.

Edkins, J. (2000); "Sovereign Power, Zones of Indistinction, and the Camp", **Global Local Political**, No: 25: 1, 3-25.

Ferejohn, J. ve Pasquino, P. (2004); The Law of the Exception: A Typology of Emergency Powers, **I.CON**, No:2-2, 210–239.

Gunter, M. (2011); "Historical Dictionary of the Kurds", **Historical Dictionaries of Peoples and Cultures**, No. 8, Toronto: The Scarecrow Press.

Gürkaş, E. T. (2014); "Belirsizlik Mıntıkası ya da Daimi İstisna Hali Olarak Sınır: Güneydoğu Kampı", **Toplum ve Bilim**, 131, 219-235.

Hall, J. A. (1993); "Nationalisms: Classified and Explained", **Reconstruction Nations and States**, No: 122-3, 1-28.

Issı, M. (2013); "Kürt Basını ve Kürdistan Gazetesi (1898-1902)", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, No: 10, 127-147.

Küçük, E. ve Saygılı, A. (2014); "Roma Hukukunda İstisna Halinin Paradigmatik Biçimi Iustitium Kurumu", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, No: 5-2, 259-282.

Maraşlı, R. (2010); Rizgari'nin Sosyalist Hareket ve Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesindeki Yeri Üzerine Bir Deneme, **Mesafe**: 2010-Bahar, 66-93.

Ostovich, S. (2007); "Carl Schmitt, Political Theology and Eschatology", **KronoScope**, No: 7, 49-66.

Paasi, A. (1998); "Boundaries as Social Process: Territoriality in the Worlds of Flows", **Geopolitics**, No: 3:1, 69-88.

Post, J. M. ve Baram, A. (2002); "Saddam in Iraq, Iraq in Saddam", **Future Warfare Series**, No: 17, Alabama: Diane Publishing.

Sancar, M. (2001); "Kalıcı Global Olağanüstü Hal", **Birikim Dergisi**, 151: 16-31.

Schmitt, C. (2003); **Hobbes ve Descartes'te Bir Mekanizma Olarak Devlet**, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, No: 23, 969-980.

Özet

Irak Kürt ulusal hareketini oluşturan ve dönüştüren dinamikleri kavrama amacı taşıyan mevcut teze göre; katliamlar, darbeler, ayaklanmalar, kimyasal silahlar, zorunlu iskân uygulamaları, Arabizasyon ve benzeri olguların ürünü olarak şekillenen Irak'ın sürekli olağanüstü hal rejimi, Kürtleri, ulusal hareket içinde örgütlenme yönünde koşullamıştır. Arapların egemen, Kürtlerin "istisna" oldukları anti-Kürt sözleşme üzerinden organize edilen siyasal düzen, 1960'tan sonra kitleselmeye başlayan ulusal hareketin rahmi olmuştur. Kürtler, kendilerine dayatılan istisna hali içinde bir kopuş yaratarak özne haline gelmiştir. 1960'lar boyunca Irak'ın kurumsal yapısının tamamen yok olması, ulusal hareketin kitleselmesine zemin hazırlamıştır.

Anti-Kürt sözleşmenin yürürlükten kalkmak zorunda kaldığı Enfal Harekâtı, Halepçe Katliamı ve BM'nin Körfez Savaşı'ndan sonra 36. paralelin kuzeyini uçuşa yasak bölge ilan edilmesi ile elde edilen fiili özerklik koşullarında ise, Kürtlerin tamamını içine alan ulusal tahayyülden Irak sınırları içindeki Kürtleri esas alan ulusal tahayyüle geçilmiştir. Bu tarihten sonra, diğer Kürt ulusal hareketleri ile arasına fark koyan Kürdistan Bölgesel Yönetimi, anti-Kürt sözleşmeden aktarılan bir siyasi anlayışa sahip olduğundan; egemen olma mücadelesi içinde kendi "istisna" uzamlarını arayan öznelerin dahil olduğu bir belirsizlik mntikasına sıkışmıştır.

Abstract

This dissertation aims to comprehend the dynamics of the development of the Iraqi/Kurdish national movement. Iraq's state of emergency regime formed as a result of massacres, military coups, uprisings, chemical weapons, compulsory evictions, Arabization etc., directing the Kurds to be organized within the national movement. The state of exception of Kurds which was contained by anti-Kurdish contract, forced the Kurds to suspend their inner conflicts and produce a massified national movement. The formation of massification proceeded until the obligation of suspending Anti-Kurdish contract. The Kurds were becoming a subject when Iraq's foundation was collapsing during the 1960's.

Anti-Kurdish contract was suspended in the process of the Enfal Military Action, the Halabja Massacre and de facto condition of autonomy. With this disengagement the Kurd collobarators working with the Saddam Government began to move with the Kurdistan Front. The no-fly zone region imposed by the United Nations, in the aftermath of the Enfal and Halabja massacres, fostered a new nationalist sentiment and space for a specifically Iraqi-Kurdish movement. Suitable with impression of anti-Kurdish contract in which Kurdish Regional Government was formed, it claimed its difference with other national Kurdish movements is squeezed into an uncertainty region where the actors are searching their own space of exceptions in a struggle of sovereignty.